72

1997

metmenys

kūryba ir analizė

72/1997

metmenys

Anna Frajlich-Zajac, Aklimatizacija 3, Variacijos drambuie tema 4, Andante spianato 6, Poste restanate 7, Indėnų ruduo 8, Peizažas su vėju 9, Skaitant Gibboną 10, Egzoterinė žinia 12, Renuaro moterys 13, Kadaise nakty... 14, Telefonas 15, Skirtumas 17, Tarp mūsų okeanas... 18, Pabudimas 19 * *Alfonsas Nyka-Niliūnas*, Dienoraščio fragmentai: 1946 20 * *Josifas Brodskis*, Lietuviškas noktiurnas 53 * *Rimvydas Šilbajoris*, Josifo Brodskio divertismentai ir noktiurnai, 70 * *Sigitas Geda*, Devyniolikto amžiaus fragmentas 85, Parafrazė iš Sarbievijaus 87, Pasimatymas su mirusiais 88, Spontaniškai palinkdamas... 89, Atgimusi žemdirbystė ne per toliausiai nuo Zujūnų 90 * *Kostas Ostrauskas*, Spec/tac-/ulum mundi 91 * *Julius Keleras*, Uraganas 93, Long Island 95, Jan Bulhak 96, Moters gyvenimas 97, Dainelė vaikui užmigdyti 99 * *Algis Mickūnas*, Diskursas apie sančopančizmą, žemesniąją kichotizmo rūšį, arba praktiškas ir komiškas pamokymas apie gyvenimą, nugirstas prie pakelės užeigos arklidžių ir užrašytas abejotino autentiškumo raštininko 100 * *Giedrius Subačius*, Žemaičių mąstymo apie bendrinę kalbą istorijos metmenys 125 * *Egidijus Aleksandravičius*, Lietuvos universitetas istorinės tradicijos dalybų metais 1922-1997 149*

Mąstančio meldo giesmės, *Vytautas A. Jonynas* 176 * Naujas Algimanto Kezio fotografijų ciklas, *Danas Lapkus* 183, *Regimantas Tamošaitis* 184 * Praeities aruodas, *Jurgis Gimbutas* 190 *

*Dailės darbai: Stasys Eidrigevičius 124, 148 * Algimantas Kezys 187-189 * Vytautas O. Virkau 84 **

AKLIMATIZACIJA

ANNA FRAJLICH - ZAJAC

Pamiršau amžinai
pamiršau sąžiningai

mano tėviškės vaizdą
vaizdą kasdieninį

pamiršau jau gauruotus
pamiršau plunksninius

debesis kažkur danguje
debesis virš miesto kažkokio

pamiršau juos staiga
pamiršau visada

– sutema apgaubtus veidus
už traukinio langų

1973

VARIACIJOS DRAMBUIE TEMA

Ypatingai mielą vakarą mes turim
– lengvai krapnoja už langų –
prie stalo sėdi tu
o prieš tave aš
su Drambuie stikliuku

Didžiosios Anos eiles skaitom*
– iš Peterburgo jos dienų –
apie poeziją
šnekučiuojamės
prie seno Drambuie

---

* Anna Achmatova (Anna Andreevna Gorenko, 1889-1966), viena iš žymiausių vadinamųjų rusų „Akmeistų" poetų 20-tojo amžiaus pradžioje. Dalis jos lyrikos pasižymi intymia, melancholiška Peterburgo kavinių, gatvių, kanalų dvasia, persunkta meilės ir tragiškos susvetimėjusio gyvenimo pajautos (red.).

ir nuotaikai uždegsi žvakę
– šviesos grojimo skambesy –
žiūriu į tave taip lyg
vakar
ir lyg per Drambuie

o vasaros audra buvai man
ir šviesa už miglos
– taip sau galvoju
prie progos –
ir geriu tavo Drambuie

ANDANTE SPIANATO

Salos pasiliko už mūsų
albatrosai
tolimų sirenų atgarsiai
drebantys nerimu
mėnulio nuostabus kaprizas
bangą kelia
tavo lūpų nuostabus kaprizas
lūpas mano bučiuoti
kas kad jūros vėju
dar kvepia mano plaukai
kriauklės į krantą išmestos
tylėdamos pabunda
ant stulpų – kaip sargyboje –
albatrosai stovi
ir juokiasi
kai klausiu
ar ten nenuobodu.

POSTE RESTANTE

Už okeano jau aušra
įsminga į sapnus
pasiėmei vasarą
ir ankstyva sutema
kasdien užeina
arbata šąla – rūdžių dėmėm
rugsėjį gaubia
rudens rasa pasigėrė paukštis
ir pasiklydo miške.

INDĖNŲ RUDUO

Raudoniu dengėsi miškai
škarlatu purpuru
rūdimi
bobų vasara
indėnų rudeniu
indėnų vasara
migla
ne laikas kukliai žalumai
nei daigams
nei lapams
nei pumpurams
įsilieti čynobro šauksman
kol šalna ląstelių nesustingdys
ir pralenkti pilnatį
triukšmingai
gaminimu pigmento kraujuje
apsipilti škarlatinėm sultim
prie šakų, prie kamienų, kelmų.

PEIZAŽAS SU VĖJU

Palikome viską
rūpesčius pasaulį
mirtį kuri mumyse
prasideda
tik pažiūrėk kaip vėjas tas
iš kamino
išsklaido dūmus
ir kaip nuo stogo
sausą sniegą pučia
po kojomis žmonijai
ir kaip pats po sniegą
bėga
juokingas ir grėsmingas

ir taip išnyks ne viena pėda
nuraus ne vieną juostą
o amžinas tik vėjas bus
išsklaidęs rūką glosną.

SKAITANT GIBBONĄ

Sužlugo Roma
– kokia gi nuostabi –
keliais kariuomenė dar ėjo
ir vynuogynai saulėje žėrėjo
o baltas marmuras
dulkėm dengėsi

sužlugo Roma
kuri per amžius egzistavo
tam kad s u ž l u g u s i gyvuot per amžius

ir net šiandieną nieks nežino
kodėl
dar cezario sūnus ir brolis
žudytų kad valdžios pasiektų
į liūtą taikė gladiatorius
oratorių kalboj prašmatnioje
subtiliai stilius graikiškas skambėjo
ir masės – kaip priklauso – buvo Forume
ir niekas nejautė

kad migloje
ankstyvam parenės š i l ų rūke
s u ž l u n g a Roma.

EGZOTERINĖ ŽINIA

Tik po debesiu išrištas balsas
aidas, smėlio biblijinis grojimas
kodėl aš – klausimų klausimas
ir prarają tam klausime įžvelgiam
sapnuos pakyla statūs laiptai
ir gobeleno kitoj pusėje
išblukusi bet žalia fatum
pražįstantį siūlą nukerta
arba Triskart Didinga
magijos žinių kronika
nuo apsnigtų kalnų Arkadijos
pradingsta pėdsakai niūriam ežere
ir bėga ratilai.

RENUARO MOTERYS

Prie upės maudosi ir skalbia
migla perlinė ore vibruoja
kada į sunkius delnus ima
rankšluostį Renuaro drobėj

tiulyje šešėliuos ir peizažuos
jų šiltus pilvus migla gaubia
suprakaituos kaitrioj popietėj
ir Mocartą paskambins

į save taip suvytos
į savo krūtis rankas ir alkūnes
į savo šlaunis įsiklausę
kai neišreikšta dar visa tiesa

o žaluma minkšta kaip guolis
žydruma kaip šalta paklodė
ir šoks vėl šį sekmadienį
ir klos paklodę žolėje...

* * *

Vladui

Kadaise nakty skynėme
vėją nuo neprinokusios šakos
lipnius delnus turėjome
lyg pušų spyglius.
Žolėje žvaigždės gulėjo
sužeisti šikšnosparniai
skynėme vėją nuo šakos
tikiu
netikiu...
Netikiu.

Štetinas 1960

TELEFONAS

Paverstas
skambučiais
ir laidų žiedais
po žeme susuktais
esi
– kaip mokė mane mokykloj –
dažnumo virpesys skardoj
galiu tave turėti
už skaičius septynis
ir už sagutę
už švieselę
turėt galiu
– membranoj virpesys
aukštoj žolėj norėčiau
kur vaikšto vabalėliai
ant šieno tave turėt norėčiau

– juokingi šiaudeliai tavo plaukuose
norėčiau tave turėt karietoje
užuolaidėlėm užtrauktom
ristele
niekur neskuba arkliai
o tu
bučiuoji mano delnus
ir mano lūpas
ir krūtis
ir nėra pašaipių septynių skaičių
septynios žvaigždės tik danguj
ir septyni kalnai
septynios naktys...

1972 gegužė

SKIRTUMAS

Pasilenkus ant aušros briaunos
savo kvėpavimo aš klausiu
– yra –
vienintelis tik skirtumas
tarp manęs
ir tų kurie išėjo.

* * *

Tarp mūsų okeanas
peiliu prakirstas laikas
taip tolimi abu
ir veltui atmintis
ant mano skruosto tavo delnus deda
tavo petys dar šildo mano
o telefonai laiškai pažadai
tai tuščios kriauklės
ir perlai neužaugs
kasdien išeiname į skirtingas gatves
taip svetimi
kapotos žaizdos
ar ilgai
negyja?

PABUDIMAS

Myliu tave valandą
paskutinę sapno rytmetinio
jau krenta iš nakties užuolaida
špokai šnekučiuojasi
kelionėn juda jau keliai
o aš į tavo šnabždesį suvyta
vis tavyje
lyg dar negimusi
neatmenu ir negirdžiu
sapne tavam liūliuoju aš
ir neapsaugota
iš ryto man išslysti
nuoga diena ir aš nuoga keliuos.

1992 kovas

Iš lenkų kalbos vertė MARIJA RUTKAUSKIENĖ

DIENORAŠČIO FRAGMENTAI: 1946

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS

Tübingen
Sausio 1

Žiauriai šalta 1928 metų žiemos diena. Vasario 16. Temstant iš Utenos parėjęs tėvas (aš ir dabar girdžiu, kaip jis eina kiemu, daužo sniegu aplipusius batus į slenkstį, atidaro duris; su juo ir šalčio kamuoliais puola į vidų šuva) pasakoja apie nepriklausomybės dešimtmečio minėjimo iškilmių eiseną su Basanavičium persirengusiu vyru ir balta šilkine suknele ir rūtų vainiku ant galvos mergaite, simbolizuojančia laisvą Lietuvą, pamėlusia ir drebančia nuo šalčio. Po to atsimenu už stalo susėdusius vyrus kalbant, kad toji mergina taip peršalusi, jog gavusi plaučių uždegimą ir mirusi.

Sausio 7

Susikurti asmeninę „mitologiją" — vienintelis būdas apsisaugoti nuo pasaulio ir vienintelis kelias į save.

Sausio 12

Souvenir, souvenir, que me veux-tu?

Sausio 18,

Medžiai. Nemeikščiuose visi mano medžiai buvo skirtingi kaip žmonės. Jie buvo kitoki skirtingais metų laikais, kitoki rytą, kitoki vidudienį; kitoki paprastomis dienomis, kitoki šventadieniais. Vienaip šlamėjo liepos, kitaip ūžė beržai, dar kitaip švokštė eglės. Vienaip pavasarį, kitaip vasarą, rudenį ir žiemą. Aš juos visus atpažindavau iš balso, atskirdavau kiekvieną audringų rudenio naktų orkestre: pradėdavo obelys, vyšnios ir kiti smulkesnieji medžiai; netrukus įsijungdavo žaibo sužalotas kaštanas ir plonabalsės liepos (protarpiais atrodydavo lyg girdėtum prislopintą kikenimą); ir tik tada viską nustelbdavo didžiojo Vaškelio beržo būgnai.

Taip aš ilgą laiką gyvenau su jais metų laikų keitimosi ritme, garsų ir spalvų orgijoje, ir tai buvo mano amžinybės pradžia.

Sausio 22

Advocatus diaboli. Aš sakau: kiekvienas idealas yra fikcija. Sandra sako: „Bet didesnė už realybę".

Sausio 27

Vakar ir užvakar — rašytojų suvažiavime Schlatterio salėje. Susirinko nemažai įvairaus plauko piliečių iš visų trijų okupacinių zonų. Atkurta senoji LRD, naujais nariais priimant visus, kas tik norėjo, įskaitant ir tuo metu salėje dirbusį elektromonterį. Pirmininku išrinko oria laikysena ir vizitiniu kostiumu išsiskiriantį Stasį Santvarą, kuris, atrodo, yra gimęs pirmininkauti. Aš pats kažkodėl jaučiausi lyg dalyvaučiau komedijoje, kurios *dramatis personae* reprezentuoja ne save, bet įsivaizduotus žymius asmenis.

Sausio 31

Pirmoji mano gyvenimo patirtis — neaprėpiamas ir nenutrūkstamas chaosas metų laikų keitimosi ritme, — chaosas kurio aš pats dar nepajėgiau įforminti ir suformuluoti. Anksčiausia išsiskyrė tam tikri garsiniai kompleksai — liepsnos melodija, veriamos durys, langinių bildesys ir vėjas. Po to viskas tarsi praregėjo, atsirado langai ir durys, dienos ir naktys, šviesa ir tamsa. Bet manęs paties lyg dar ir nebuvo. Aš dar nežinojau, kad aš esu aš.

Vasario 4

Amor Dei. Vaikystėje, litanijų, karunkų, vargonų ūžimo Utenos bažnyčioje ir motinos pasaulyje, aš buvau beišmokstąs mylėti Dievą. Bet viską nepataisomai sugriovė žinia, kad reikia Jo ir bijoti. Kaip aš galėjau mylėti tą, kurio reikia bijoti?

Vasario 7

Daržely Alyvų krauju prakaitavo motina giedodavo verkdama. Man ypač durdavo į širdį toji vieta, kur sakoma, kad *baisūs smūtkai jį suspaudė*, ir aš pats imdavau verkti, iki tol man nepažįstamos skausmo dimensijos parblokštas. Bet iš tiesų tai buvo daugiau džiaugsmo negu skausmo ašaros, įvesdinimo į naują pasaulio išgyvenimo būdą ašaros.

Vasario 9

Sandra rodo jai Henriko iš Innsbrucko atsiųstą eilėraštį *Valkata*. Viskas jame autentiškai romantiška, autentiškai sentimentalu. Viskas užsisvajojusioms ir ilgus laiškus rašančioms mergaitėms. Kuri iš jų atsilaikys prieš

pačių pirmųjų eilučių skundą, kad „beviltiškai nuobodūs lietūs" jam „baigia širdį pilką užgesint" ir svajonėse nesuras jo „vienplaukei galvai vietos"?

Vasario 19

Kazio iš Müncheno spaudžiamas, pagaliau prisiverčiau parašyti *Aidams* straipsnelį apie Gabrielą Mistral. Plus išverčiau (su prancūziško vertimo ir Juliaus pažįstamos ispanų kilmės prancūzės pagalba) du jos eilėraščius, ta proga prisiekdamas visais dievais niekad nieko neversti iš kalbos, kurios nemoku. Julius juokiasi iš mano „skrupulų": versti iš kalbos, kurios nemoki, esą daug lengviau, nes atsakomybė mažesnė, ir jautiesi mažiau kaltas, blogai išvertęs. Kas žino, gal jo ir tiesa?

Vasario 25

Jaučiu, kad viskas dirbtinėja, nesulaikomai. Organizuotas ir iš anksto „numatytas" pasaulis pamažu uždengia mano gamtą, knygų įspūdžiai — gyvuosius. Kažkas mane velka siaubinga uniforma, ir aš nebedrįstu šaukti, kad karalius nuogas (o aš visą laiką galvojau, kad aš *esu* tas vaikas, kuris šaukė); nes aš jau esu to karaliaus tarnas.

Kovo 1

Su Julium kažkur išvažiavusios Frau Gaiser salionėlyje. Jis vaikščioja po kambarį nieko nesakydamas, atidarinėdamas jos rašomąjį stalą, baltinių komodą, indaują, perkilnodamas daiktus. Aš, žinoma, nieko nesakau, nes visa, kas „normaliems žmonėms" atrodytų „keista", jam yra norma. Klausiamas, kas nauja, jis atsako klausimu: „Kodėl į nieką negalima įeiti, kodėl visi apsitvėrę neperžengiamomis sienomis?" Į mano atsakymą: „kad

kiekvienas kvailys negalėtų įeiti" tik nusišypso, tikriausia galvodamas: „Matai, koks gudruolis!"

Po to prisimena „mistišką" mūsų susitikimą ir pasikalbėjimą snieguotą 1942-1943 metų žiemos naktį Nemeikščiuose (apie Rat Krespel, klein Zaches ir Augustą Pérez), nuo kurio jis ilgai negalėjęs atsipeikėti. Žmonės taip susitinką tik pasakose ir tik vieną kartą gyvenime.

Kovo 8

Palaiminta būsena: absoliutus ir viską persmelkiantis nuobodulys. Į akmenį sustingusi Heraklito laiko upė. Vakare su visa triukšminga „chebra" ėjome į prancūzų Cinéma militaire (*La Grande illusion* su Erich von Stroheim, Jean Gabin ir Pierre Fresney).

Kovo 11

Mokytojavimas gimnazijoje tapo rutina ir nebepaguodžiamai kasdieniška dienos našta. Per tą laiką spėjau įsitikinti, kad esu blogas mokytojas, kad tik automatiškai kartoju tam tikrus judesius, kad neatiduodu pakankamai savęs. Jaučiuosi lyg loščiau netikrais pinigais. Bet blogiausia, kad mokiniai mane mėgsta. Tuoj pat mesčiau, jei ne tiesiog herojiškas kitų mokytojų, o ypač direktoriaus Bakaičio, pasiaukojimas šiam nedėkingam darbui. Trukdo tatai padaryti dar ir pamažu įsisunkęs *esprit du corps*: nenoras išsikinkyti pačioje stačiausioje atkalnės vietoje, na ir atsakomybės jausmas (kur dingo mano garsusis cinizmas?) prieš mokinius (yra viena neabejotinai gabi mokinė – Birutė C., iš kurios, aš esu tikras, kas nors išeis).

Bet kadangi nieko nėra bloga, kas neišeitų į gera, tad ir darbas gimnazijoje turi šį tą naudinga: padeda susikurti kartais taip reikalingą šiomis sąlygomis normalaus gyvenimo iliuziją ir duoda tam tikros disciplinos, kurios aš, nors ir gimęs „maištininkas", niekad per daug nebijojau, o gal net ir siekiau.

Kovo 15

Austrovengrija: permatomais undinių pirštais mergaitės, ant melsvo popierio rašančios neaprėpiamo ilgesio pilnus laiškus princui von X. und zu Y.

Kovo 24

Logikos ir subtilumo konfliktas: Don Kichotas iš pakeliui sutiktų Toledo pirklių reikalauja pripažinti, kad „nėra visame pasaulyje damos, gražesnės už neprilygstamąją Dulcinėją del Toboso". Vienam jų paprašius ją parodyti, kad galėtų spręsti, ar iš tikrųjų ji tokia graži, Don Kichotas oriai pasipiktinęs atsako: „Jeigu aš jums ją parodysiu, koks gi bus nuopelnas pripažinti tokią akivaizdžią tiesą? Mano reikalavime svarbu yra tai, kad jūs tikėtumėte, išpažintumėte, prisiekdami tvirtintumėte ir gintumėte šios damos grožį, jo dar neregėję".

Kovo 29

Mylėti priešus, užmiršti ir atleisti skriaudas. Aš galiu atleisti *man* padarytas skriaudas, bet kaip aš galėčiau atleisti *kitiems* padarytas skriaudas? Mylėti priešus — ne toks jau didelis nuopelnas, nes priešus mylėti iš tiesų daug lengviau negu draugus.

Kovo 31

Suis-je né trop tôt ou trop tard?
Qu'est-ce que je fais en ce monde?
O vous tous, ma peine est profonde!
Priez pour le pauvre Gaspard!

Balandžio 2 ?

Julius netikėtai pakeitė (bent laikinai) savo gyvenimo būdą: staiga pasidarė sėslus. Visą laiką praleidžia dekoruodamas buto lubas ir sienas (kurios dabar knibždėte knibžda velniais, raganomis, slibinais ir įvairiausiomis figūromis iš Hoffmanno; jų tarpe „garbingiausias vietas", kaip jis pats sako, užima Henriko ir mano portretai), arba rašo Kaune ir Vienoje pradėtas arba visai naujas pasakas. Gan dažnai jis ateina pas mane konsultacijai. Mano literatūrinis autoritetas jo akyse ypač pakilo nuo to laiko, kai jis perskaitė (korektūriniame egzemplioriuje) *Praradimo simfonijas*. Jos jį sukrėtę iki pat gelmių. Ilgai negalėjęs atsigauti ir nežinojęs, kur dėtis. Jokia kita knyga jam nepadariusi tokio tiesiog fiziškai aštraus ir betarpiško įspūdžio. Visa tai jis man šiandie jau kelintą kartą pakartotinai pasakoja. Jos poveikyje jis pajutęs nenugalimą norą ir džiaugsmą („Taip, džiaugsmą", pabrėždamas sako jis) išsakyti save. Dėl to jis pakeitęs savo gyvenimo būdą, nustojęs bastytis; jam dabar esąs aiškus kelias ir tiesa. Nuo šiol jis mokėsiąs gyventi tik su savim, kaip aš, jo nuomone, gyvenąs.

Balandžio 10

Iš 1943 metų užrašų (fragmentas).

Skaitau ir skaitau, bandydamas susivokti pereitos vasaros išgyvenimų peripetijose, ieškodamas pateisinimų

ir išeities. Nerimo apimtas, atsikeliu ir einu pro vasariškai girgždančias duris į kiemą, norėdamas automatiškais kūno judesiais išsemti realybę, kad likčiau lengvas ir tuščias kaip apdžiūvusios žolės čežesys po kojomis. Bet mano išėjimas nepanaikins jos, mano nusisukimas nepanaikins jos nusisukimo. Kiekvienas mano klausimas (sau), kiekvienas kodėl subyra į dulkes, atsitrenkęs į jos. Ji tik dabar, ak, tik dabar, kuomet jos negrįžtamai nebėra, tapo absoliučiai gyva, absoliučiai reali, absoliučiai nepakeičiama, ir liko tik man vienam žinomos jos pėdos šventoriuje ir kėlių žymės bažnyčios grindų dulkėse.

Balandžio 12

Šių dienų romantikas, t.y. tikra to žodžio prasme reiklus žmogus, nuogas būdamas, nesiskundžia, kad jam šalta, bet kad nėra kišenių.

Lindau

Balandžio 21

Atvažiavom su Sandra į garsųjį imperijos miestą Lindau.

Violetinis Velykų rytas. Violetinės magnolijos. Violetinis vėjas. Violetinis ežeras. Violetinės Alpės tolumoje — kaip bloga Kokoschkos peizažo reprodukcija. Violetiniai varpai ir iš bažnyčios besipilanti mergaičių procesija su alyvų šakelėmis rankose.

Baltas magnolijos šydas
Gaubė per naktį tave
Ir mėnuo — Harun-al-Rašidas
Lydėjo Hauffo gatve.

Traukinyje Bregenz – Innsbruck
Balandžio 22

Sienos kontrolė iš Vokietijos į Austriją buvo labai paviršutiniška, grynai pro forma. Kad mūsų turimuose Gouvernement Militaire leidimuose datos pakeistos, ir aklas būtų pastebėjęs, bet generališkos laikysenos prancūzų leitenantas nekreipė į tai nė mažiausio dėmesio. Bregenzo stotyje bilietų už markes neparduoda, o mes turime vos keliolika šilingų. Tad sėdame į traukinį be bilietų ir žiūrėsim, kas bus.

Innsbruck
Balandžio 23

Innsburcką pasiekėme jau gerokai praaušus, ir čia prasidėjo tos pačios bėdos iš naujo: mes vis dar neturėjome bilietų, nes konduktorius, paėmęs iš mūsų pinigus už bilietus vokiškomis markėmis, taip ir nebepasirodė. Tad nenorėjo praleisti pro visiems gerai žinomą *Sperre*. Turėjom eiti į stoties viršininko įstaigą pasiaiškinti. Išdėsčius, kaip viskas buvo, leido eiti, tik turėjome pasižadėti, kad šiandien arba rytoj susimokėsime už bilietus šilingais.

Iki vidudienio vaikščiojom po miestą, apžiūrinėdami jo įžymybes. Innsbruckas man neatrodė per daug patrauklus: kalnų artumas slėgė, ir man atrodė lyg vaikščiočiau duobės dugne. Pietavome studentų valgykloje. Ten susipažintas studentas U., nepaprastai malonus žmogus ir fanatiškas alpinistas, sutiko mus palydėti į Lanser See viešbutį (11 km. nuo Innsbrucko aukštyn), kur turėjome apsistoti Velykų atostogų išvažiavusių Sandros draugių kambariuose.

Lanser See
Balandžio 24 (vakare)

Diena praėjo be plano ir be tikslo. Bastėmės po apylinkes. Iš Igls kėlėmės į Patscherkofelio viršūnę. Sandra viskuo džiaugėsi kaip vaikas — kiekvienu akmeniu, kiekvienu medžiu, kiekviena gamtovaizdžio smulkmena, ypač snieguotų viršūnių panorama iš beveik pustrečio kilometro aukštumos. Man visa tai atrodė tolima ir svetima, nes kalnai — ne mano stichija. Susimokėjome už bilietus, nustebindami austrus, ko jie, atrodo, nesitikėjo.

Innsbruck
Balandžio 27 (šeštadienis)

Pavasaris yra judėjimo, išėjimo, ne apsistojimo metas. Pavasarį niekas negalioja „ilgesniam laikui". Trys dienos Lanser See buvo bepavirstančios trimis savaitėmis. Tad mes jau vėl Innsbrucke. Miestas šiandien lyg ir patrauklesnis negu anądien. Beveik iki zenito iškilęs Karwendelio masyvas šįkart dunkso tarsi užtvara prieš neapsiginamą tuštumą. Bet vis tiek man neaišku, kodėl aš čia, o ne kur kitur.

Traukinyje pakeliui į Friedrichshafeną
Balandžio 29

Ir vėl traukinyje. Nė kiek nebuvo gaila palikti Innsbrucką. Su Austrija, kuri taip mane žavėjo knygose ir sentimentaliuose filmuose, nepavyko užmegzti artimesnio ryšio; viskas liko už neperžengiamos stiklo sienos, ir aš dabar jaučiuosi lyg grįžčiau namo iš kažkokio popierinio krašto, lyg Tübingenas tikrai būtų mano namai.

Nuo pat vaikystės aš svajojau ir norėjau keliauti. Bet laimei ar nelaimei mano svajones nugalėjo realybė, ir

dabar kiekviena reali kelionė nuvilia, kadaise svajoti miestai ir gamtovaizdžiai atrodo nuobodžiai pilki ir beprasmiai. Tad aš ir galvoju (stebėdamas tamsoje prabėgančius namų ir medžių siluetus): teisingas buvo tasai kiniečių išminčius, kuris tvirtino, kad juo toliau nuo namų, juo mažiau žinai, kitaip sakant, kad keliauti gali ir savyje, visiškai nepajudėdamas iš vietos.

Iš Bregenzo į Lindau važiavome daug ilgiau negu pagal tvarkaraštį buvo numatyta. Vos pajudėjus iš Sankt Anton stoties, mūsų traukinys buvo gerom dviem valandom grąžintas atgal. Laukimas tokiais atvejais yra savotiška komedija su visiems gerai žinomais įprastiniais personažais. Laukiantieji iš karto tampa tarsi gerai organizuota keliaujančių aktorių trupe, kurios kiekvienas narys rūpestingai atlieka bendro likimo jam primestą rolę. Sienos kontrolė šįsyk buvo taip pat žymiai griežtesnė. Generoliško leitenanto vietoje viešpatavo paprastas puskarininkis (o prancūzų puskarininkiai, kaip žinoma, dažnai yra generoliškesni už generolus); tikrino ne tik daiktus, bet ir dokumentus. Pastebėjo ir leidimuose ištaisytas datas, bet šiaip taip pavyko jį įtikinti, kad „tous ces changements étaient faits par les fonctionnaires mêmes du Gouvernement Militaire à Tübingen".

Iki traukinio į Friedrichshafeną turėjome apie dvi valandas laiko (neįskaitant galimo pavėlavimo), tad, palikę visą savo mantą stoties „saugykloje", ėjome dar kartą pavaikščioti Bodensee krantinės promenada su krintančiais į vandenį magnolijų žiedlapiais. Oras buvo vėsesnis negu aną pirmąją Velykų dieną; pūtė stiprus vėjas; krantinė buvo beveik visai tuščia — vos vienas kitas praeivis. Dėl to Sandrai dar labiau patiko. Ji delsė iki

pačios paskutinės minutės, ir vos vos nepavėlavome į traukinį, kuris per kažkokį stebuklą išėjo tvarkaraštyje pažymėtu laiku.

Sandra (kaip ir daugumas keleivių), pavargusi nuo įvairiausių kelionės negandų ir įspūdžių, ramių ramiausiai miega. Neturėdamas ką veikti, bandau užmegzti pokalbį su tik ką įlipusia senyvo amžiaus moteriške, kuri aiškiai nudžiunga: nebūsią taip nuobodu keliauti. Grįžtanti iš Immenstadto im Allgäu, kur lankiusi ten nutekėjusią dukterį. Pati esanti gimnazijos mokytoja Meersburge. Man užsiminus Annette von Droste-Hülshoff, pirmiausia labai nustemba, kad aš, užsienietis, ją žinąs, po to su didžiausiu entuziazmu ima pasakoti, kad Droste nuo pat jaunystės buvusi jos mėgiamiausia poetė, kad esanti Meersburgo garbė ir pasididžiavimas, ir čia pat su įsijautimu padeklamuoja keletą jos posmų.

Friedrichshafen
Balandžio 30

Friedrichshafene atsiradome labai anksti. Miestas dar tebemiegojo. Sigmaringeno „ekspresas" išeis tik kažkada po dvyliktos. Nėra kas veikti. Klaidžiojam tuščiomis gatvėmis. Visur griuvėsiai. Net kapinėse pilna bombų išraustų duobių su įkritusiais antkapiais ir vainikais. Tylu ir tuščia. Tik kada-ne-kada pasigirsta tingiai veriamų durų arba atidaromų langinių girgždesys.

Mieste nieko nepešę, einame prie ežero. Pakeliui sutinkame apsnūdusių jaučių tempiamą vežimą su nežmoniškai dvokiančiu srutų kubilu. Bodeno paviršius, vos tik patekėjusios saulės nušviestas, lygus kaip stiklas. Toli, Šveicarijos pusėje, šmėkšo baltai mėlynos burės.

Sandra, atsisėdusi ant krantinės, mėto akmenukus į vandenį, o aš stebiu, kaip iš žydinčios magnolijos iškritęs karkvabalis-mergaitė kuičiasi žolėje, nesėkmingai bandydamas paslėpti pro sparnų plyšius lendančius plonyčio šilko apatinukus. Išskečia sparnus, šiek tiek palėkėja, vėl nutupia, manydamas, kad dabar viskas savaime susitvarkys. Deja, vis ir vis kas nors pro kur nors kyšo.

Tübingen
Gegužės 3 ?

Gatvėje netikėtai atsitrenkiu į Pilką: atvažiavęs į Tübingeną „brangių bičiulių aplankyti" ir ta pačia proga, „Akstinėliui talkininkaujant", suruošti poezijos rečitalį. Savo povyza — tikras provincijos lordas: šviesi eilutė, dviejų spalvų lakiruoti batai ir balta *cannotier* tipo skrybėlė. Karts nuo karto įsideda monoklį ir žvalgosi, įkypai pakreipęs galvą, nelyginant gaidys, išgirdęs įtartiną triukšmą.

Senajame Botanikos sode ant to paties suoliuko atsisėda kažkokia elegantiškai apsirengusi senutė. Pilka staiga pašoka, kilsteri skrybėlę ir jam vienam būdingu gerkliniu baritonu sako: „Entschuldingen Sie, bitte..." ir po to, lyg niekur nieko, nebekreipdamas į ją nė mažiausio dėmesio, kalba ne tai man, ne tai sau, kažkaip visai be jokio ryšio: „Suradau pasiutusiai įdomią komediją su vienu *tragišku* personažu, taip, *tragišku*! Charmant! ... Laisvės Alėjoje sutinku Girų Liuduką, ir jis man sako: Stasy, kurgi tave koks galas nešioja... Tegu jį biesai... Vis dėlto tasai Bradūnų Kaziukas yra be galo mielas pilvūzėlis!".

Keliamės eiti. Pilka dar kartą kavalieriškai nusilenkia senutei: „Gnädige Frau...", įsideda monoklį ir iškilmingai žengia pro vartus į gatvę.

Sekančią dieną

Pilkos rečitalio popietė. Nueinu į užkulisį. Jau iš tolo girdžiu pažįstamą balsą: „Akstinėli, kurgi tave koks neraliuotas paibelis nešioja!" Atbėga užduseęs Akstinas. Pats Pilka nervingai vaikšto, kairėje rankoje laikydamas mašinraščio lapą. Retkarčiais išsitraukia kažkokį dviračio pompą primenantį įrankį, išsižioja, padumia pora trejetą kartų ir garsiai atsikrenkščia. Po to išpučia žandus ir, staigiai atidarydamas burną, paleidžia oro šūvį.

Uždangai pakilus, į sceną liūtų dresiruotojo žingsniu išeina frakuotas Pilka. Pasiekęs prosceniumą, nusilenkia į visas puses, neužmiršdamas nė viršutinių aukštų publikos, nors salė nė paprasčiausio balkono neturi. Programą pradeda publikos supažindinimu su įvairiais gerklės negalavimais. Geriausias vaistas prieš juos esanti stipri pupelių kava su prancūziško konjako lašeliu. Taip jį Münchene, užkimusį ir nė žodžio negalintį ištarti, pagydžiusi viena labai maloni ponia. Paskelbęs, jog pirmuoju programos punktu eisiąs Binkio eilėraštis *Ko čia taip ilgu, ko čia taip liūdna!*, jis dar bent 15 minučių pasakoja anekdotus apie autorių: „Nuvažiuoju pas mieląjį Kazimierą į jo dvarą... Palociai su žaliais bromais... Tik staiga ta ragana uošvė, kad ją kur kipšas..." etc., etc.

Pagaliau deklamuos. Salė nutyla. Po pirmosios eilutės (*Ko čia taip ilgu, ko čia taip liūdna?*) deklamatorius plačiai nusižiovauja. Nusižiovauja ir salė. Ir taip geras dvi valandas. Eidamas namo mintyse visą laiką kartoju vieno

Šolemo Aleichemo personažo kreipimąsi į Jehovą: „Viešpatie, atsiųsk vaistų! Ligų mes jau turim!"

Tübingen
Gegužės 12
Sekmadienis

Šįryt grįždamas iš valgyklos prie senojo universiteto sutikau Swantje. Kaip ji išaugo per tuos vienerius nesimatymo metus! Pernai dar nelygūs, vaikiškai kampuoti judesiai įgavę mergaitiškai melancholiškos gracijos ir lengvumo. Juodos rusvais pašakniais blakstienos pailgėję ir pasunkėję. Vešlūs plaukai ir dar nedrąsios krūtys. Antlaikiškoje ryto šviesoje ji atrodė kaip italo-germaniška Venecijos princesė XIX amžiaus pabaigoje arba kaip Elisabeth von Österreich jos metuose. Tik pilkas lietpaltis ir lagaminas rankoje priminė, kad ji eina su manim dabar, šiandien, Tübingene.

Lankiusi motinos gimines, nuo karo pabaigos gyvenančius Bad Niedernau. Dabar einanti į stotį (aš paimu jos lagaminą), nes turinti grįžti į mokyklą (Mädchenstift) kažkur prie Ulmo. Tėvas su pamote gyvenąs Stuttgarte. Palydžiu ją iki traukinio ir pažadu aplankyti bendrabutyje, kuriame ji ir vasarą gyvensianti.

Gegužės 14

Jean Cocteau *L'éternel retour* (su Jean Marais, Madeleine Sologne ir neužauga Pieral) — *Tristano ir Izoldos* transpozicija mūsų laikų kasdienybėje. Nepatiko. Nežiūrint gana geros vaidybos ir pastatyminio bei režisūrinio J.C. išradingumo, visumoje filmas miesčioniškai sentimentalus, ir aš jį greičiau laikyčiau ne tiek Tristano ir

Izoldos meilės istorijos transpozicija, kiek jos ir Nietzsches idėjos vulgarizacija.

Gegužės 15

Rytas — šviesos ir šešėlių *Grande Armée*, su kruvinomis vėliavomis, trimitais ir būgnais besirikiuojanti mūšiui slėnyje.

Gegužės 20

Grįždamas iš Juliaus (kur, per ilgai užsibuvęs, pasilikau nakvoti), užeinu į kapines. Vėsūs takai milijonais vabzdžių zvimbiančioje ryto saulės nupliekstoje ryto tyloje, rasoti paminklai, mieguistas paukštis ant angelo, vedančio du dailiai aprengtus ir sušukuotus berniukus už rankų, peties... Hölderlino kapas su keistai nuaugusiu medžiu ir laukinėmis gėlėmis (kurių vieną nuskinu, žadėdamas ją padovanoti Sandrai)... Vešlūs alyvų ir jazminų krūmai, plazdantys nesuvaldoma gyvybe... „gimusi 1879 metais Ludwigsburge ir eidama šešioliktuosius metus tragiškai mirusi Tübingene..." Staiga pasijuntu, lyg eičiau per pačias pamaldas Utenos kapinių didžiuoju taku, svaiginamas tų pačių alyvų ir jazminų kvapo — sustočiau ties Nemeikščių kerdžiaus sūnaus nužudyto D. kapu su tiek daug kartų skaitytu paminklo įrašu:

Ilsėkis, sūneli, tu vienas buvęs,
Nuo kardo ir kulkos žmogžudžio žuvęs...

kuris vaikystėje paliko neišdildomą įspūdį (kerdžiaus sūnus buvo nuteistas mirti ir sušaudytas).

Gegužės 28

Iš vaikystės naktų man išliko visko siūbavimo, plakančių burių ir stiebų braškėjimo įspūdis — lyg būčiau

plaukęs milžinišku laivu, patekusiu į sukilusių elementų stichiją. Siūbavimą pakeisdavo staigus nurimimas, ir aš nubudęs aiškiai pajusdavau, kad džiaugsmas yra tik skausmo nebuvimas.

Gegužės 31

Dabar aš esu atvirkščias Faustas: nenoriu *nieko naujo*, nenoriu *naujai gyventi*, nenoriu sustabdyti akimirkos, kad ją galėčiau *kitaip* išnaudoti. Aš noriu tiktai atgauti tai, ką esu *praradęs*, kas yra *mano*, nė per jotą daugiau.

Fragonard (iš 1942? m. juodraščio) ir *Sapnas*.

Birželio 17

Mirtis turėtų būti panaši į atsisveikinimą, kuomet staiga vėl sugrįžta nenugalimas noras nebesiskirti, išblėsta visos priežastys, dėl kurių skiriamasi, nors prieš tai buvo absoliučiai aišku, jog gyventi kartu nebeįmanoma.

Birželio 21

Sinusinės slogos nubudintas, atsikeliu ir žiūriu pro langą. Mėnuo — baltas Kossu Parsivalis, nueinąs rymančiais miškais.

Liepos 3

Žmogiškų ydų ir nedorybių repertuare nėra nieko, kas galėtų supykinti arba įžeisti Dievą. Vabalėlio nusikaltimai prieš visatą! Nes ir paprasto mirtingojo atveju, pyktis ir įsižeidimas teliudija jo silpnybę.

Liepos 10

Komunistinio „žemės rojaus" vizijoje žmogaus ir valstybės santykis keistai primena Adomo ir Jievos santy-

kį su Dievu: priversti žmogų savęs ir pasaulio pažinimą iškeisti į materialinį gerbūvį.

Liepos 16

Iš pernai rašyto Sandros laiško: „Atsimeni, aš vieną kartą turėjau paukštį — aš jį jau buvau radusi tokį negyvą vienoje alėjoje — ..."

Liepos 20

Grįžtu prie poezijos skaitymo, kurį buvau užleidęs prozai. Poezija moko sutraukčiau galvoti ir gyventi:

Le vif oeil dont tu regardes
Jusques à leur contenu
Me sépare de mes hardes
Et comme un dieu je vais nu.

Liepos 25

Sandra atsiuntė nuostabų Paul Valéry eilėraštį (*Les pas*), išplėštą iš kažkokio vokiško leidinio, nes apačioje įrašyta: „Zum Tode des Dichters im Juli 1945." Todėl dabar sėdžiu prie stalo ir aiškiai skanduodamas garsiai skaitau: *„Les pas, enfants de mon silence, / Saintement, lentement placés..."*, bet greitai, tarytum nusigandęs savo paties balso, nutilstu. Neužilgo turėtų ateiti Liudas, nes jau artėja beveik ritualiniu tapęs pietų laikas bendroje D.P. valgykloje, esančioje anapus geležinkelio. Žadėjo ateiti Julius: turįs kažką pasakyti.

Liepos 28

Dialogas su gamta. Dialogas su savim. Jaučiuosi lyg gyvenčiau absoliučiai vienas: šalia visų ir šalia visko. Kad

vienatvė nevirstų nuoboduliu, skaitau. Per paskutines keturias dienas perskaičiau Ibseno *Gespenster, Rosmersholm, Die Wildente* ir *Meister Solness*. Šįkart man ypač didelį įspūdį paliko jo subtilus sugestijų, insinuacijų ir nutylėjimų žaismas.

Rugpjūčio 3

Nusikalstamumo „metafizika": jeigu būtų neįmanoma nusikalsti, gyvenimo vertė taptų problematiška.

Rugpjūčio 11

Tau einant čia dainuodavo takai
Ir upėj šokdavo iš džiaugsmo žuvys.
Bet tu dabar nuleidusi akis sakai,
Jog niekados nesi čia buvus...

Rugpjūčio 16

Iš pat ryto atėjo Julius. Niekaip neradęs, ką veikti. Ilgas pasikalbėjimas apie minties ir veiksmo (Tat) nesuderinamybę. Aš sakau, kad veiksmas neišvengiamai nužudo mintį, kad jie sutampa tik minties „vaizduotėje" ir kad veiksmas yra idėjos antkapis, ta proga primindamas Fichtės samprotavimus šiuo klausimu, kur jis kalba apie žmogaus priklausomybę dviem santvarkom (Ordnungen): dvasinei ir juslinei. Julius tyli ir kaltai šypsosi. Jis negalįs sutikti ar nesutikti, giliau ir nuodugniau apie tai nepagalvojęs. Ir čia mūsų „diskusiją" nutraukia šeimininkės įleistas „der kleine Herr Finkas Kacokas".

Rugpjūčio 20

Aš ir aplinka, tai, kas tikrai ar tariamai egzistuoja už manęs. Svarbu ne daiktas ar įvykis, bet mano percepcija,

ką aš apie jį galvoju, jo atspindys mano sąmonėje. Net jeigu tas daiktas arba įvykis būčiau aš pats, vis tiek jie būtų atskirti vienas nuo kito neperžengiama siena. Taip mes esame pasmerkti niekad nesužinoti, kas iš tikrųjų yra arba įvyko anapus mūsų percepcijų sienos, ir temptis visą išmoktą patirčių pasaulį su savim.

Traukinyje Stuttgart – Karlsruhe
Rugpjūčio 25

Mano paskutinių kelių savaičių *idée fixe* buvo kaip nors aplankyti Maulbronną. Jau būdamas stotyje (Stuttgarte) ir pasiruošęs grįžti į Tübingeną, staigaus impulso pagautas, apsisprendžiu važiuoti į Karlsruhę, iš kur į Maulbronną tik apie 25-30 kilometrų. Tad galima pasiekti kad ir pėsčiomis. Ir štai aš jau traukinyje, pakeliui.

Karlsruhe
Rugpjūčio 26

Karlsruhėje man paaiškino, kad aš turėjęs išlipti Mühlacker stotelėje, iš kur į Maulbronną esą vos penketas šešetas kilometrų. Bet traukiniu grįžti nebenorėjau ir nutariau eiti pėsčias. Pernakvosiu čia, o rytoj nuo pat ankstaus ryto — į kelionę.

Rugpjūčio 27

Pernakvojęs kažkokios labdaros organizacijos išlaikomame jaunimo hostelyje (į kurį patekau per čia gyvenančio seno pažįstamo protekciją), jo patartas, apsisprendžiau keliauti per Bretten, kiek tolimesniu, bet didesniu keliu, tikėdamasis, kad gal kas nors pavėžės. Deja, taip neatsitiko, ir teko pasikliauti tik apaštalų kojomis. Ir štai

dabar sėdžiu pievutėje prie vietos kirkės ar bažnyčios, vėsioje žolėje ištiesęs pūslėtas kojas, svarstydamas, ar jos atlaikys likusius 10-12 kilometrų iki Maulbronn.

Maulbronn
Rugpjūčio 28

Skaidrus ir begalinis Würtembergo dangus.

Blaue Ferne. Pilkas sienų akmuo vasaros vėjuje.

Alkanas ir ištroškęs, vargais negalais pasiekiau Maulbronną.

Caroline von Schelling kapas:

Jedes fühlende Wesen stehe mit Andacht hier, wo die Hülle schlummert, die einst das edelste Herz und den schönsten Geist umschloss.

Karlsruhe (tame pačiame hostelyje)
Rugpjūčio 30

Maulbronne nebuvo kur pernakvoti, tad dar tą patį vakarą grįžau (šį kartą prancūzų karininko pavėžėtas) į Karlsruhę. Galvoju: reikėtų grįžti į Tübingeną, bet ką aš ten dabar veikčiau, kada taip gerai kitur ir vienam? Tad nutariau dar pakeliauti, iš anksto neplanuodamas nei kur sustoti, nei ką lankyti. Dėl visa ko žemėlapyje raudonu pieštuku nusibrėžiau kelionės maršrutą: Heidelberg – Frankfurt am Main – Würzburg – Nürnberg – Augsburg – Ulm – Tübingen, visa kita palikdamas „likimo valiai". Tik tiek. Ryt rytą išvažiuoju!

Heidelberg
Rugsėjo 1 (sekmadienis)

Görres, Achim von Arnim, Brentano ir Eichendorffo, Stefan George, Max Weber ir Friedrich Gundolf miestas. Antrąkart. Lygiai po metų. Pirmas įspūdis (kaip ir

anąsyk), deja, labai neromantiškas: visur daugybė tvarkingai apsirengusių (lyg ką tik iš rūbų krautuvės išėjusių) amerikiečių kariškių, pėsčių ir nepaprastai greitai važinėjančių visiems gerai pažįstamais „džipais". Todėl šis mano knyginės fantazijos miestas atrodė tarsi nurengtas ir kažkaip suprastintas, dirbtinai perkeltas į kitus laikus. O ir apskritai niekas manęs jame per daug nesužavėjo. Garsusis universitetas atrodė pilkas ir neskambus; senosios *Burschenherrlichkeit* nė ženklo. Prie Löwenbrunnen mane prakalbinęs saulėje besišildąs pilietis patarė (jei aš norįs tikrai pamatyti Heidelbergą) Filosofų keliu (Philosophenweg) pasikelti į anapus Nekaro esantį Heiligenbergą, ką aš ir padariau. Bet vaizdas iš ten buvo per daug „gražus", atvirutinis. Vakare staiga užklupo ir įsišaknijo sąmonėje eilėraštis: apie Kristų, temstant sustojusį sodiečio troboje, pakeliui į Emmaus.

Frankfurt am Main
Rugsėjo 3

Vaikštant po Frankfurto griuvėsius buvo savotiškai gaila Heidelbergo. Jaučiausi lyg savo nejautrumu būčiau jį įžeidęs. Poros dienų perspektyvoje jis man atrodė daug patrauklesnis; kad aš buvau per daug nekantrus ir nesugebėjau įsijausti. Jei neturėčiau bilietų tolimesnei kelionei (iki Nürnbergo), atgailodamas grįžčiau atgal.

Frankfurto senamiestis su Römbergu centre žiauriai subombarduotas, sunku buvo ką beatpažinti. Visur vyko intensyvus griuvėsių valymo darbas. Apatiškai, vien tik atlikdamas keleivio ritualą, praėjau pro Goethes gimtąjį namą (Goethehaus). Norėjau dar aplankyti Hölderlino ir Susette Gontard gyventas vietas, bet negalėjau rasti, nes

nebuvau iš anksto pasiruošęs. Vietiniai gyentojai, klausiami, kur yra Pfingstweid arba Adlerflychtscher Hof, tik patraukdavo pečiais ir atsakydavo tuo pačiu „keine Ahnung". Nebeturėdamas energijos ilgiau ieškoti grįžau į stotį ir dabar laukiu artimiausio traukinio į Nürnbergą.

Göppingen
Rugsėjo 9

Jau trys dienos aš čia delsiu, negalėdamas apsispręsti, ką toliau darysiu. Vietos DP stovykloje gavau laikiną kampą didžiuliame kambaryje, kuriame, be manęs, gyvena dar keturios šeimos. Mano kojūgaly stovi kokių šešiolikos metų mergaitės lova. Vakarais ji laukia, kol aš atsigulsiu, o aš laukiu, kol ji atsiguls. Belaukdamas užsnūstu, o rytą ji jau atsikėlusi ir kambarys beveik visai tuščias.

Kodėl aš čia? Kaip aš čia atsiradau? Augsburge sutikta gera mano Aaleno laikų pažįstama Elisabeth V. pasiūlė kartu važiuoti iki Ulmo, kur ji turėsianti keletai dienų sustoti pas savo motinos gimines. Aš sutikau. Atsisveikinęs su ja Ulme, maniau tęsti kelionę iki Tübingeno, bet kažkodėl išlipau Göppingene.

Šiandien su kojūgalio kaimyne ėjome į Hohenstaufenų papėdėje esantį kaimelį vyresnės jos sesers aplankyti. Grįžau išvargęs ligi skausmo (nes visą kelią turėjau nešti gan sunkų maisto produktų krepšį), bet kartu ir atgavęs pakantumą žmonėms ir aplinkai. Rytoj *tikrai* grįžtu namo, t.y. į Tübingeną.

Tübingen

Rugsėjo 13

Kas aš esu? Ar aš esu gamtos, ar gamta yra mano? Ar aš esu pasaulio, ar pasaulis yra mano dalis? Ar aš esu aš, ar tik savęs paties suvokimo iliuzija?

Rugsėjo 20

Grįžęs iš „kelionės tolimos" jaučiausi tarsi apsvaigęs, visiškai nedarbingas, bet *nusivalęs* (man labai patinka šis žodis) nuo kasdienybės sąnašų, švarutėlaitis, tarytum tik ką išskalbtais marškiniais apsivilkęs. Bet tokie „gyvenimo marškiniai" greitai praranda skalbimo kvapą ir susitepa. Tad kurį laiką basčiausi (vienas) po Tübingeną ir jo apylinkes taip absoliučiai be tikslo, tik bandydamas grįžti kiek galint toliau ir giliau į save: vienatvė kartais atveria tokias gelmes ir tokius plotus, kokių nesitikėjai rasti ir nežinojai, kad jie iš viso egzistuoja. Atrodė, kad kiekvienas darbas būtų nenašus ir beveik įžeidžiančiai betikslis.

Bet štai jau trečia diena intensyviai dirbu. Dar pavasarį buvau pažadėjęs Kaziui išversti pluoštą senesniųjų, t.y. jau įklasifikuotų prancūzų poetų eilėraščių, po vieną ar du kiekvieno autoriaus. Per vasarą priešokais (net keliaudamas) išverčiau Théophile Gautier („Premier sourire du printemps", „Pastel"), Gérard de Nerval („Fantasie"), Baudelaire („La Muse vénale", „La Mort des amants"), Leconte de Lisle („Midi", „Le vent froid de la nuit"), Heredia („Les Conquérents"), Mallarmé ("Don du poeme") ir Paul Verlaine „Mon rêve familier", „Clair de lune"). Dabar bandau juos galutinai sutvarkyti ar bent aptvarkyti, o tai yra Sizifo darbas. Turbūt reikėtų viską

pradėti iš naujo. Arba *neišpildyti* pažado. Bet tokia „galimybė" mane, kaip sakoma, be peilio pjauna.

Rugsėjo 26

Nejaugi iš tikrųjų, kaip Platonas sako, dievai yra tik su mylinčiuoju, bet ne su mylimuoju?

Rugsėjo 29 (sekmadienis)

Kad būtų galima atsiskirti nuo savęs, tapti *Doppelgängeriu* ir pamatyti save iš šalies! Bet priešingai: visiško išsiliejimo ir susiliejimo su viskuo jausmas — lyg tapčiau spalva ir garsu.

Rugsėjo 30

Romantizmo motto (Schelling): *Die grosse Absicht des Universums und seiner Geschichte ist keine andere, als die vollendete Versöhnung und Wiederauflösung in die Absolutheit.*

Spalio 5 (šeštadienis)

Sandra, Liudas ir aš darėme ekskursiją dviračiais į Hechingeną, kur žadėjome aplankyti netoliese esančią Schloss Hohenzollern. Važiavome neskubėdami, sustodami pailsėti po šiltos rudens saulės nupliekstų pakelės sodų obelimis. Vienoje vietoje prancūzų kareiviai mus pavaišino apelsinais ir galetais iš savo *ordinaire*. Hechingeną pasiekėme tik gerokai į vakarą; pilį lankyti buvo pervėlu. Grįžtant oras kvepėjo prinokusiais obuoliais, tuščiomis ganyklomis ir apynojais. Sutemoje girdėjosi žmonių balsai ir gyvulių baubimas.

Spalio 7

Rudenio spalvos! Šlaite, tarp vynuogių kekių auksinių,
Žaidžia kristalo rasa nykiai šilti spinduliai.

Taip! rudenio spalvos ir kvapas! Paskęsti rudenio spalvose ir kvape! Visą dieną prasibasčiau gatvėse ir užmiesčio laukuose (buvau nuėjęs net iki Wurmlingeno koplyčios), niekaip negalėdamas išvaikščioti nervus dirginančio ilgesio. Vakare užsukau į kiną, bet neišsėdėjau iki galo. Vėl klaidžiojau gatvėmis. Namo grįžau brėkštant, „à l'heure aù blanchit la campagne".

Spalio 10 (ketvirtadienis)

Rytą — *Les chemins de la mer*. Po to — pamokos gimnazijoje. Vakare — *Colonel Chabert* prancūzų Cinéma militaire. Grįžus (pas Sandrą) — ilgokai užsitęsusi diskusija kino temomis.

Prancūzų karo metų intervalo filmas man pačiam yra didelė reveliacija, beveik naujo pasaulio atradimas, ypač Marcel Carné *Les visiteurs du soir* (Arletty, Marie Dea, Alain Cuny, Fernand Ledoux) ir *Les enfants du paradis* (Jean-Louis Barrault, Arletty, Pierre Brasseur, Marie Casarès, Louis Salou).

Spalio 13

Vakar grįžęs namo prie durų radau seną savo pažįstamą D., atvažiavusį iš anglų zonos. Tai nepaprastai atviras, grynai jausminio charakterio žmogus. Visą naktį pasakojasi „jaunystės klaidas" ir avantiūras, vaizduodamas save didelio „nusidėjėlio" rolėje. Jo nuomone, aš, lyginant su juo, esąs „tyras kaip rasa", beveik šventasis

etc. Todėl dabar, likęs vienas, bandau analizuoti savo paties „šventumą", kurio, deja, nė visos septynios didžiosios nuodėmės pilnai neišsemtų. Vis dėlto, toliau besinarpliodamas, pastebiu vieną aiškų „trūkumą" — nepajėgimą ko nors neapkęsti. Arba aš nežinau, kas yra neapykanta. Perbėgdamas visą ligšiolinį savo gyvenimą, nerandu nieko, ko būčiau tikrai kada nors neapkentęs arba dabar ko neapkęsčiau. Greičiausiai tai nėra jokia dorybė, bet tik paprasčiausia vitalinės energijos stoka.

Nürtingen
Spalio 18

Nürtingene pas Juozą. Ilgai vaikščiojome po miestelį, sėdėjome paminklinėje Hölderlino aikštelėje. Po to aplankėme Maceinos „kolchozą". Ten buvęs Z.I. (kuris visuomet žino, kas kur dedasi) pasakoja, jog Santvaras ėjęs skųstis į Vliką (pas Brazaitį) dėl *Laivų palaužtomis burėmis* recenzijos *Tremtinių mokykloje* ir bandęs įtikinti, kad toji recenzija esanti parašyta „už Maskvos pinigus".

Tübingen
Spalio 21

Sed aqua quam ego dabo ei, flet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam.

Spalio 30

Emociška Henriko recenzija apie mano *Praradimo simfonijas* spalio *Aiduose*, pavadinta „Knyga apie kovojantį žmogų ir nemirtingą jo ilgesį". Ji taip intensyviai intymi, jog šiuo momentu negaliu rasti tikrų žodžių jai charakterizuoti.

Lapkričio 10 (sekmadienis)

Vakar vakare, išėjus iš *Museum* kino, kažkas pasiūlė užeiti pas Z., gyvenančią čia pat, kitoje gatvės pusėje esančio namo kieme, ir padaryti spiritistinį seansą. Namo eiti buvo lyg ir ankstoka, tad niekas nesipriešino. Šeimininkė, taip staiga nekviestų „svečių" užklupta, nerodė didelio entuziazmo: sakėsi ruošianti chemijos egzaminą, nesanti spiritistė, bet vis tiek paprašė sėstis. Juliaus raginamas, aš ėmiau pasakoti apie 1942-1943 metų žiemą Vilniaus universiteto Bibliotekoje matytą vaiduoklį, ir tai įtempė klausytojams nervus.

Vos tik susėdus aplink stalą ir sudėjus rankas ant lėkštės, staiga kambario gilumoj pasigirdo stiprus, šūvį primenąs garsas (vėliau paaiškėjo, kad sprogo amoniako bonkutė). Liudas C. kažkokiu konvulsišku, Šv. Vito šokį primenančiu judesiu pašoko iš vietos ir, iškėlęs abi rankas į viršų, ėmė nesavu balsu rėkti. Visus apėmė baisus ir niekad nepatirtas siaubas. Šalia manęs sėdėjusi medicinos studentė G. drebėjo visu kūnu, keistai akis išplėtusi ir šiurpiai kalendama dantimis. Aš (taip pat nemažai išsigandęs) maniau, kad Liudas, nervams neišlaikius, staiga pamišo. Seansas, savime aišku, nutrūko. Padėčiai „stabilizavusis", visi pasijuto nejaukiai ir ėmė skirstytis. Liudas aiškinosi, kad jam akyse kartu su bonkutės sprogimo garsu iš kambario gilumos pasirodžiusi tamsi moteriška figūra, kurią jis jau esąs matęs, tik negalįs prisiminti nei kada, nei kur.

Julius buvo taip persigandęs, jog bijojo vienas grįžti, tad mes su Sandra ir Vincu turėjome jį palydėti iki namų. Palydėję Julių, užėjome pas Sandrą ir ten išsėdėjome iki ryto, nenorėdami palikti jos vienos ir patys nedrįsdami eiti į šaltą ir audringą lapkričio naktį.

Lapkričio 12

Que les fins de journées d'automne sont pénétrantes! Ah! pénétrantes jusqu'à la douleur! — sako Baudelaire. Tokia popietė buvo ir šiandien: rudeniška, persmelkianti iki skausmo, bet kartu ir kažkaip raminančiai šilta. Tad su Sandra buvom išėję į užmiestį — iki Weilheimer Kneipės, kurioje 1816 m. buvo įkurta Tübinger Burschenschaft. Namo grįžome jau sutemus, persunkti rudens ir išvargę.

Lapkričio 14

Mūsų „spiritistinio seanso" garsas jau spėjo pasklisti po visą Tübingeną. Visi ten buvusieji (neišskiriant nė manęs paties) ir girdėjusieji iš kitų dabar pasakoja viską gerokai išplėsdami, „pagražindami". Net ir ten buvusiųjų skaičius padidėjo. Valgykloje aš pats savo ausimis girdėjau prie stalo pasakojant, kad pro duris iš tikrųjų staiga įėjusi kažkokia siaubingos išvaizdos moteriškė ir puolusi smaugti Liudą; ir tik šiam pradėjus nesavu balsu rėkti, kaip dūmas išslinkusi pro atdarą langą. Julius vis dar bijo pasilikti vienas tamsoje.

Lapkričio 21

Man labai sunkiam sapne girdėjau dainuojančią savo motiną. Ji ėjo kažkokiu niekad nematytu krantu, prie kurio lengvai suposi milžiniškas laivas, ir buvo daug jaunesnė negu kad aš ją atsimenu; gal kokių dvidešimties metų mergaitė. Mano šaukiama ji atsigręžė, ir aš pamačiau, kad tas laivas supasi jau jos akyse... ir tas laivas jos akyse nuskendo...

Laivas mano motinos akyse

Mano motina dainavo dainą:
Jos akyse plaukė laivas.
Aš pasirėmiau aukštai ant stiebo,
Ir daina įsišaknijo širdyje.

Mano motina dainavo dainą:
Jos akyse skrido paukštis,
Ir didžiulis ąžuolas, kovojantis su vėjais,
Paslėpė tą paukštį sutemoj.

Mano motina dainavo dainą:
Jos akyse krito lapai,
Ir daina, ir veidrodis prieš langą
Buvo pilnas lapų ir rudens

Mano motina dainavo dainą:
Jos akyse laivas ėmė skęsti;
Ąžuolą su pagrobtu paukščiu nulaužė
Ir pajuodusiame veidrody paliko mus abu.

Mano motina dainavo dainą...

Lapkričio 24

Lektūra: atsitiktinai gautas Amielio *Journal intime*. Vilniaus laikais jis man atrodė nuobodokas, „mokyklinė klasika". Dabar negaliu nuo jo atsitraukti, nusinešu net gimnazijon ir skaitau per pertraukas. Dabar aš iš viso daug skaitau, tik su knygomis striuka. Vienintelis šaltinis

— universiteto biblioteka, bet iš jos negalima išsinešti: ten reikia dirbti, o ne mėgautis.

Lapkričio 30

Dabar man vis labiau sužeidžiančiai ir įvairiomis formomis vaidenasi pastoralinis namo grįžimo džiaugsmas (o gal skausmas?); pavasarį, vasarą, rudenį, žiemą; vakare ir naktį, bet niekados rytą.

Grįžimas naktį

Nuo žingsnių krūpteli atvėsęs kelias.
Sujunda veidrodis, ir jo širdies damà
Sena namų tarnaitė lempa kelias
Manęs sutikti, tyliai verkdama.

Gruodžio 4 (trečiadienis)

Kelionė į Emmendingeną buvo veltui: palto negavau. Nepadėjo nė Ivinskio rekomendacija. Nuėjus į RK sandėlį, siūlė kažkokį baisų skarmalą iš „paprastiems" žmonėms skirtos drabužių krūvos. Į išrinktiesiems skirtą geresnių rūbų kambarį manęs neįleido: į jį vis įsmukdavo ir paskui vėl su ryšuliais išeidavo Tübingeno ir jo apylinkių „ponai" ir „ponios", visi jau ir taip dailiai apsirengę. Prie staliuko sėdėjusioji kailiniuota moteriškė man paaiškino, kad į tą kambarį leidžiami tik „nusipelnę" tautiečiai.

Grįždamas prie kiekvieno kupsto sustojančiu traukiniu namo galvojau parašyti maždaug tokio turinio feljetoną: Šaltą ir snieguotą gruodžio vakarą į Tübingeno LRK skyrių užeina šv. Petras su savo apaštalais, visi basi, ir prašo batų, bet negauna, nes, girdi, jeigu iki šiol galėję

vaikščioti basi, tai jau esą pakankamai užsigrudinę taip vaikščioti ir toliau. Batai esą reikalingi tiems, kurie savo gyvenime basi nevaikščioję. Bet tikriausia neparašysiu, nes pati šios komiškos situacijos idėja nuplauja pagiežą, ir paltas man dabar atrodo visiškai nebesvarbus.

Gruodžio 6

S. lange vis dar tamsu.

Fenster wo ich einst mit dir
Abends in die Landschaft sah...

Gruodžio 9

Valgykloje sutiktas Gražulis pasakoja, kad užkuli-sinis premijų organizavimo „šumas" jau prasidėjęs ir kad RD vadovybė pradėjusi, anot jo, „slaptą propagandą" už kai kuriuos kandidatus. Nesą jokios abejonės, kad Tremtinių bendruomenės premiją gausiąs Bernardas. Bet premijos, nesvarbu kokios, labai norįs ir pats Pirmininkas.

Gruodžio 14

Paltą vis dėlto gavau, ir ne tokį blogą. Galima sakyti, teikte įteikė, nes aš pats jau buvau rezignavęs; žiema čia trumpa, išsiversiu kaip ir pernai. Bet Ivinskis nesutiko su mano defetistiška laikysena ir reikalą bematant sutvarkė.

Gruodžio 18

Laiškas iš Sandros (per rankas). Šeštadienį arba sekmadienį parvažiuojanti į Tübingeną. Pasiilgusi savo pur-

vinų laiptų, kambario, akmenukų į langą, — visko; pavargusi laukdama, tikėdama ir nebetikėdama.

Kviečia pas save Kūčių.

Gruodžio 21

Žiema yra *skaudžiausias* metų laikas, kuomet esi arčiausiai daiktų ir gyvenimo, kuomet jautiesi lyg būtum tik ką grįžęs iš pavasario-vasaros-rudens teatro į sunkią ir neskambią kasdienybę, lyg gyvenimas vyktų tik žiemą. Žiemą net ir laikrodis muša valandas *pamokomai*.

Gruodžio 22 (sekmadienis)

Grįžo Sandra, parveždama kažką tarsi iš pereitos vasaros, kažką sekmadieniška (nes šiandien sekmadienis), ir aš staiga nebesijaučiu toks vienas. Be jos visas kvartalas atrodė negyvenamas ir mūsų pažįstami Kelternplatz žvirbliai kitaip čirškė.

LIETUVIŠKAS NOKTIURNAS

Tomui Venclovai

JOSIFAS BRODSKIS

I

Jūrą plakdamas šuorais,
vėjas veržias kaip keiksmas iš burnų kruvinų
link imperijos vartų,
ir nuvalkiotą do-re-
mi-fa-sol-la-si-do traukia iš kaminų.
Ne-princesės-ne-varlės
gremzdžia žemę nagais
ir sužimba žvaigždė alavinė kaip pinigas mugės.
Ir pavidalas veido
keliauja naktiniais langais[1]
kaip liūties kontrasmūgis.

II

Sveikas, Tomai. Tiktai –
nusiyrusi mariom prieš debesis šiaurės –
mano šmėkla laisva,
kūną viešbučiams trenkus, namo parkeliauja lėtai,
išsirovus iš Naujo Pasaulio,
ir kamuoja tave.

III

Vakarai Lietuvoj.
Iš bažnyčių išeina, pridengiant žvakių
kablelius delnų skliaustais. Drėgnuose kiemuose
vištos rausiasi šiukšlių krūvoj.
Plazda sniegas patrakęs
virš laukų Žemaitijos, kaip plėnimis virtus dvasia.
Pro pravertas duris
trenkia silkėm. Pyplys išsižiojęs
ir senutė skarota varo karvę į tvartą žaroj.
Išgrįstu lentomis
kaimo vieškeliu bričkoje žydas vėlyvas važiuoja,
muisto galvą arklys,
ir skardi vežiko „Gerai!"

IV

Dovanok, kad trukdau.
Manyk, kad vienos
sugrąžint atėjau „Manifesto" eilučių citatos:
gal grebluojant[2] šiek tiek,
po kelionės oktavos aukštesnės šiek tiek.
Todėl nesižegnok
ir kepurės nelamdyk delnuos:
dingsiu žymiai greičiau, nei nuo laktos
riktels pusgaidis: „pliek".

Dovanok, kad neperspėjau.
Nesislėpki mansardos viduj:
tai kordonų dėka plečia spindulį puvenų klanas.
Kaip akmuo, šulinį drumsčiantis ratilais, kupinas keršto,
aš virš Baltijos jūros
kaip Girėnas su Darium skrendu,
tartum jų monoplanas
nepašautas šį kartą.

V

Vėlų metą – Imperija,
provincijos skurdas.
Keliauna
eglių orda per Nemuno brastą
ir, pašiaušusi ietis, į tamsiąją įkiša Kauną.
Dažos purpuru tinkas
ant triaukščių namų, grindinys mirga tartum sugautas
pūgžlys.
Kyla vietos teatre užuolaida lynu.
Ir nešamas gatvėmis daiktas brangiausias dalinas
į tris lygias dalis
be likučio.
Užuolaidos tiulio kutus
vėjas plaiksto. Žvaigždė šito užkampio dangų
padabina ryškiau, negu švietalas ranką lošiko.

Liejas pliurzėj naktų
pasibeldus į langą delta tavo rankos.
Nieko kito neliko.

VI

Naktį pašnekesys
pavirsta kalba neregių.
Taip, kad netgi „tėvynė" apžlibus kaip Ledi Godyva.[3]
Ir poeto namuos,
užmaskuoti voratinkliais, mikrofonai tarnybų saugių
rašo girgždesį sofos ir skambų motyvą
mūs bežodės dainos.
Viešpatauja čia gėda. Lapija šiuo metu,
siekdama atsiskleisti vidaus arba išorės pusėm, daro gėdą
žibintui. Be garsiakalbių čia
save galima skelbti pasauliui, netyčia batu
užsilipus ant skruzdės, neaiškia morze pulso
arba plunksnos kančia.

VII

Štai iš kur nelemta
pilkuma tavo skruostų, žvilgsnis be adresato,
tavo balsas kimus ir plaukai drumsto skysčio spalvos,
kaip ištryškus čiurkšle arbata.
Štai iš kur, tartum frazė garbinga, gyvenimo ratas
prie kablelio kalvos.[4]

Štai iš kur lukšto mano,
vertikalėj pratęsusio jį, išsiblaškęs
atspindys tavuose stikluose, nuogumos maištas ties
miškeliu ir t.t., kevalai okeanų
su jų vartomais puslapiais, beieškant taško,
horizonto, lemties.

VIII

Mūsų rašmenys, Tomai! tiek mano seniai
už ribų tarinys iškeliavęs! tiek tavo sėslusis
ir niūrusis veiksnys! Tvirtas rašalo lydinys,
kilpos ir nėriniai,
mišri veislė kirilicos ir lotyniškos raidės: anot Makrouso
forma – tai turinys.[5]
Mūsų įspaudai! pataluos sujauktuos palikti
tuos išpurtusiuos vingiuos visuotinio proto[6]
— minkštam moly meilužių, vaikuos mūs be mūs.
Ar kraujosruva tik,
kuri nuo vaiko žvilgsnio pasaulio veide pasirodo,
kai jinai atstumus
iš akies pamatuoja nuo lietuviškos smuklės vaizdo
lig galvos, daugiaakiai pro šalį besidairančios, tartum
žvairaakis mongolas už pasaulio ribos,
kad pirštus susigrūstų į burną – į šią Tomo Netikėlio
žaizdą –

ir, užčiuopęs liežuvį, veiksmažodį tartų
serafinų kalbos.[7]

IX

Mes panašūs.
Mes, Tomai, esybė viena:
Tau priklauso aprūkusio lango vidus, o jo išorė – mano.
Viens kitam mes tikrovė
šiam dvilypiam dugne
amalgamiško klano,
nuo kurio atspindžiai nusiplovė.
Išsišiepk – atsakys mano kreivas šypsnys,
atsiliepsiu į žiovulį nebylumu, gerklų grote prapuolusiu,
ir nuo ašaros šimtavatės virš tavo galvos
išsiliesiu upeliais trimis.
Mes – konvojaus dvynys,
pasireiškiantis Kastore Poluksas,
na, tiesiog – lygiomis
ar patu baigę kovą šį kartą, –
ar šešėlis, sujudęs nuo spindulio degančios skalos
šūksmo aidas, iš rublio grąža.
Kuo labiau mums gyvenimas karsta,
tuo labiau mūs išskirt negali
vyzdžiuose šventės gražios.[8]

X

Kuo maitinasi šmėkla? sapnų dalimis,
kevalais ciferblatų, gabalais sukapotais pajūrio:
nuolat stengias tikrovė išlikt adresuos.
Fasadus gatvės baigia sučiaupti, kaip burnos dantis,
ir geltonį tarpuvarčių kaip nukvaišėlio sūrį
graužia lapė tamsos.
Vieta suliepsnojus kerštu
laikui už pastovumą žmonių ir buvėjų čionykščių,
už gyvybę joje, duris atrakina namų, –
ir po metų šimtų
aš žengiu pas tave į terliojamą nykščiu
miškų ir lygumų
superšalį, kuri stengias bruožus išsaugot, mintis,
na, ir pozą; apsivilkus kanapių vatinę
šimtasiūlę sudrėkusią, su gaudžiais geležies bigudi[9].
Lietuvėlė – mama virš pelėsių užsnūsta,
kaip priglunda junti prie lūpų tau josios nuoga ir stiklinė
puslitrinė krūtis.

XI

Egzistuoja vietovės,
kur niekas nekinta. Yra tai –
atminties duplikatai, fiksažo triumfas rūgštus.
Ten šlagbaumai kas varstas mirguliuot nesidrovi.

Kuo toliau, tuo daugiau tavyje silueto.
Veidas sargo rūstus
ten jaunesnis. Praeitis ten į būsimą dieną
baugščiai žvalgos akim vaiko su uniforma,
ir tartum pažeidėjas atsitraukia lemtis
dabartinėn senatvėn su spjūviu ant sienos,
krenkštimu, begalybe, įgavusia formą
plokštės, laiptų. Naktis
šičia tampa pasieniu, kur tikrovė kaip orda totorių,
praeities teritorijas terioti pamėgus,
pulti dabartį bando, kur matu tuo pačiu
malkos virsta mišku, miškas malkom kartojas,
kur akies pralaimėtus turtus
esaties pečenegas
kaip trofėjų pačiups.

XII

Naktį kėkštas suklinka,
tartum rėktų žmogus, gamtai versdamas bėdą,
kad ir vėl termometras nužudo nulius.
Keikia Vytautas skydą ir, sviedęs ginklą,
brenda Baltijon, bando brastą surasti link švedų.
Sausuma čia molu
pasibaigia, beje. Jis bėga tarytum
laipteliais plokščiais per banguojantį kelią
paskui sprunkančią laisvę. Bebro darbų,

statant užtvanką, baigtį vainikuoja kukli ašarytė
išsiskyrusi su upelio
vikriu sidabru.

XIII

Mėnesiena lapuočių krašte,
gubernijoj palto spalvos.
Dantiraščiai varpinių. Debesis kaip skerdiena
šalimai gretutinėj valstybėj.
Laukai
apačioj, kupeta ant kalvos,
čerpių plokštumos, plytos, kolonados ir plienas
plius valstybės vaikai
kerzo batais.[10]
Užlieja naktinį azotą
himnai, oro prognozės, gandai,
maldos, trukdymai, žinios,
Kaščiejaus[11] *rūsti pamėklė, fokstrotas,*
bolero ir bevardžiai daiktai,
kurie uždrausti.

XIV

Šmėkla vaikšto po Kauną. Įeina soboran,
vėl išeina. Kulniuoja per Laisvės alėją.
Žengia „Tulpėn" ir sėdas už stalo.

Žvelgia kelneris oriai,
mato servetėles, ugnis bakalėjos,
sniegą, taksio metalą,
vien tik gatvę. Kertu aš lažybų,
kad tau kilo pavydas. Nes sugrįžta į madą
vėlei nematomumas – kaip prieš kūną laimėjus dvasia,
kaip maskuojantis Rojaus chalatas.
Nes laimi tiesa
nuo šio bekūniškumo,
nebuvimo: kalnynai ir pievos,
ir varinė švytuoklė, atsidavusi laikrodžiui taip, kad koktu,
veidrodžiai ir koridoriai iš aukšto rūmo
viską regintis Dievas
ir stebėtojas – tu.

XV

Šmėkla šlaistos be tikslo Kaunu. Ji – esmė[12]
to, kad erdvę kvadratas sukausto šį sykį,
ir kad oras užpildomas tavo mąstymu apie
mane,
o ne laiko geresnio energinga giesmė.
Be pavydo manyki:
šmėkla ši – giminė
orui, sandarai jo – toks smulkiausio petito,
išbarstyto tamsoj tartum musių dūzgimas,
kalbos šnabždesys,

kurs negali, tačiau, numalšint apetito
naujai Klio pro užkardos grimą,
betgi guodžia ausis
išrengtajai Uranijai.[13]
Vien tik jinai,
Mūza taško erdvėj, Mūza, bruožus praradus.
kaip varioką šykštuolis ūmus,
sugebėtų pilnai
pastovumą įvertint, kaip atlygį retą
tau – už dvasios veiksmus.

XVI

Štai iš kur ši raidės,
Tomai, ir plunksnos meilė.
Galėtum
tuo paaiškint tarpusavio trauką, tiesa?
Nors širdis
plyšta, tariant „sudie!",
save atplėšdamas nuo gimtos tėvonijos pelkėtos,
nuo tavęs – tenebus paslaptis!
nuo knygų, nuo raidžių,
nuo – taip sakant! – meilės,
kuri garsą susies su prasme, tuštumą su mase,
na, o laisvę – atleisk
ir manęs neiškvailink –
su vergovės mėsa,

kaulais ir riebalais,
ši jėga rašaliniu nakties empirėjum
vietos angelus, snaudžiančius nišoj,
ir apuokus aplenkus,
į dangų
nuskrieja.

XVII

Mūza taško erdvėj! Atrastų teleskopais daiktų!
Atminties be likučio!
Tapus nulio skyle!
Gerklei paliepi tu
daugiau nebekūkčiot,
ir neviršyti „lia",
santūria būt liepi! Mūza, priimk
šitą ariją pasekmei, giedamą tikslui į ausį,
tai yra giesmė dvyniui,
ir pažvelki į ją ir į jos do-re-mi
galimybę mažiausią,
ten, iš savo žydrynės, oro žvilgsnio kampu.
Oras yra epilogas
mūs tinklainei, – kadangi ten nieks negyvena.
Jis yra „Namuose"
ir atsiradęs paklydėlis logos.

Kiek mes jį žiaunomis nekedenam,
tiek suteikia jam peno
ir šviesa ir tamsa.

XVIII

Viskas turi ribas:
horizontą – akis, neviltis – savo atmintį, laisvė
ūgiui – plotį pečių.
Tiktai garsas, nuo kūno pabėgti gebąs,
yra, Tomai, šmėkla. Našlaitis
garsas tampa kalba ir žodžiu.
Tiesiai žvelgdamas priešais
save, abažūrą nulupęs,
regi orą:
anfàs
gaują tų,
kurių lūpom
jame prikergliota
kažkas.

XIX

Oro būstinėj! Kur skiemuo ir deguonis abu
lygūs. Kur kvėpavimas daros kaip nuogas
debesėlis. Šioje
žemėj, kur lyg sapnai prie lubų,

plaka dangų mūs „o!", kur žvaigždė virsta tuo, kas
gimsta mūs burnoje.
Štai visatos alsavimas. Štai
ką giedojo gaidys giedorius,
pranašaudamas gerklėms pavojų liepsnų!
Oras – daiktas kalbos.
Dangaus apvadai –
tai molekulių balsių ir priebalsių choras,
sielų mūs žargonu.

XX

Vien todėl jis sklaistus.
Nėr pasaulyje daikto puikesnio,
(jei į mirtį numot)
negu tas, kurs nubaltins lapus.
Kuo baltesnis, tuo nežmoniškesnis.
Mūza, nori namo?
Grįžt namo! Į šilojų,
kur begalvis Dorėjas ramiai trypia lūpų korifėjus.
Į gramatikos mėsą
be skyrybos ženklų. Ir rojų
abėcėlės, trachėjos.
Į tavo beveidį Likbez'ą.[14]

XXI

Virš kalvų Lietuvos
kažkas tartum maldos už gyvus ir mirusius,
sklinda sutemom: bubenantys, kurtūs ir nykūs
Kuršių Nerijos pusėn garsai virš sodybviečių plaukia.
Tai Šventasis Kazimieras
su archangelu Mykolu
žiemos aušros laukia, –
laikas jiems nepabos.
Iš užribių gėrio,
iš savos stratosferos,
būk su jais ir globok,
Mūza, dainių šitų lygumų, kurios grimsta lig kraigo
į sukurtus žmonių tamsumus.
Saugok savo sargybom
dainių peizažų ramybės,
širdį jo ir namus.

Vertė GINTARAS PATACKAS

IŠNAŠOS:

1 Rusiškai: „I podobje lica / nastekaetsja v čiornom stekle" – „ir pavidalas veido / nuteka juodu stiklu".

2 Ironiška užuomina į Leniną, marksizmo „vykdytoją", kuris kalbėjo grebluodamas.

3 Kitas galimas vertimo variantas būtų „Vidurnakčio metą kiekviena šnekta / geba daiktus apčiuopti tartum neregys / tai, kad net ir „tėvynė", apgraibant, atrodo kaip Ledi Godyva" („na oščup' – kak Ledi Godyva"). Godyvos nuogą kūną pridengiantys ilgi plaukai tada, kaip implikuotas įvaizdis, ironiškai atkartoja kampų voratinklius, kur slypi nuoga ir šlykšti saugumiečių tiesa.

4 Kitas galimas variantas: „Štai kodėl ir gyvenimas visas – / tartum frazė garbinga, tačiau netvirta / pakeliui į kablelį".

5 „Makrousas" tikriausiai bus ironiškas naujadaras: „Didžiaūsis". Nors ir atrodytų nelyg kokia rusiška mitologinė figūra, jis iš tiesų yra Stalinas, kadaise skelbęs savo tautybių politiką, pagal kurią – tikslui pateisinant priemones – lietuviški rašmenys turėtų pamažu įsilieti į kirilicą ir išnykti joje, kaip ir pati tauta. Todėl šią vietą galima būtų versti ir taip: „mišri veislė kirilicos ir lotyniškos raidės: tikslo ir priemonės, kaip kad paliepė mums Didžiaūsis". Žinoma, čia vertėjo pasirinkta versija apie turinį ir formą taip pat yra nuoroda į Sovietų Sąjungoje skelbtą tautybių būklės principą: „tautinė forma, socialistinis turinys".

6 Paraidžiui: „bendrų smegenų" („obščego mozga").

7 Čia galima užčiuopti užuominą į Aleksandro Puškino garsųjį eilėraštį „Pranašas", aprašantį mistinę dykumos atsiskyrėlio transformaciją į pranašą: iš dangaus atsiųstas angelas Serafinas išplėšė atsiskyrėliui iš burnos nuodėmingą liežuvį ir jo vieton įdėjo „žalčio išminties geluonį" (paraidžiui: „geluonį išmintingosios gyvatės"):

I on k ustam moim prinik,	Ir jis prie lūpų man pripuolė,
I vyrval grešnyj moj jazyk	Ir nuodėmingą man liežuvį
I prazdnoslovnyj i lukavyj	Išrovė, suktą, tuščiakalbį,
I žalo mudroje zmei	Į mano lūpas apmarintas
Vložil desniceju krovavoj	Įdėjo kruvina ranka.

[8] Paraidžiui: „tuo labiau mus atskirt negali / nuo akies tuščialaikės dienos" („oka prazdnogo dnja").

[9] Iš prancūziško: bigoudi, „plaukų suktukas", angliškai „hair curler".

[10] Paraidžiui: „plius su auliniais kerzo batais / valstybės žmogus" („pljus obutyj v kerzu čelovek gosudarstva"); implikuojama saugumiečio uniforma.

[11] Kaščiejus – rusų tautosakoje nemirtingasis Kaščiejus („Kaščej bessmertnyj") – piktas, pavojingas senis, žinantis nemirtingumo paslaptį ir neišmatuojamų turtų slėptuves.

[12] Kitas vertimo variantas galėtų būti: „Šmėkla šlaistos be tikslo Kaunu. / Ji yra priedas orui tavosios minties apie mane, / yra erdvė kvadrate..."

[13] Uranija – astronomijos mūza; Klio – istorijos. Brodskis yra parašęs ištisą eilėraščių rinkinį *Uranijai* (1988). Ši sąvoka yra svarbi jo įvaizdžių sistemoje.

[14] Vertėjo pastaba: „Likbez'as – sovietmečio pradžioje įsteigtos mokyklos neraštingumui likviduoti". Terminas sudarytas iš dviejų suplaktų žodžių: likvidacija bezgramotnosti = neraštingumo likvidacija.

R.Š.

JOSIFO BRODSKIO LIETUVIŠKIEJI DIVERTISMENTAI IR NOKTIURNAI

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

I

Senas Tomo Venclovos draugas, rusų poetas Josifas Brodskis yra parašęs du Venclovai dedikuotus eilėraščių ciklus: „Lietuviškasis divertismentas", 1971,* ir „Lietuviškas noktiurnas", 1973** . Nors abiejuose mūsų kraštas, jo gamtovaizdis, miestai Vilnius, Kaunas ir Palanga, kunigaikštis Vytautas Didysis minimi pakartotinai, tiesiogiai, realistiškai vaizduojamos Lietuvos nėra. Yra tik Brodskio ir Venclovos mintyse ir draugystėje egzistuojanti, perdėm poetinė visata, kuriai sukurti buvo pasiskolinti kai kurie Lietuvos atributai.

Iš tikrųjų, svarbiausias ciklų objektas – poeto Žodis, įsikūnijantis draugystėje, kūrybiniame įkvėpime, kančioje, laisvės ir poetiškos gyvenimo prasmės viltyje.

Knygoje *Vilties formos. Eseistika ir publicistika*, 1991, Tomas Venclova yra atspausdinęs atskirą straipsnį apie „Divertismentą"; man asmeniškai rašė, kad būsimoje,

---

* Jurgio Blekaičio vertimas, žiūr. *Metmenys* Nr. 32.

** Spausdinamas šiame numeryje.

specialiai Brodskiui skirtoje knygoje svarstys ir „Noktiurną". Minėtame straipsnyje Venclova trumpai paaiškina, kokia proga „Divertismentas" buvo sukurtas: 1971 metų pavasarį jį aplankė žymus lenkų literatas rusistas, Brodskio vertėjas Woroszylskis, ir Venclova tuoj pat iš Maskvos išsikvietė Brodskį. Trise jie praleido Vilniuje kelias dienas, o Brodskis nakvojo pas Venclovą Liejyklų gatvėje, netoli nuo dviejų bažnyčių: anot Venclovos, „dvibokštė balta Šv. Kotrynos bažnyčia; už jos apskritas Domininkonų kupolas, viduje keistos ir lyg netaisyklingos formos – ‚Dievo ausies geldelė' iš ciklo paskutiniojo eilėraščio" (Venclova, p. 459). Tai ir yra, Venclova sako, „Lietuviškojo divertismento" topografija. Pats Brodskis cikle apie šį vizitą tiesiogiai neužsimena, bet pirmo eilėraščio žodžiai „pietiečiai šeštadieniais pas šiauriečius važinėja / ir, kaušteléję grįždami pėsčiom, / į Vakarus užklysta kartais" atrodo kaip užuomina apie Woroszylskio vizitą ir gal apie kai kurias jų pokalbių temas.

Analizuodamas „Lietuviškąjį divertismentą" Venclova remiasi teze, kad „eilėraščio esmė, kaip paprastai Brodskio poezijoje, slypi motyvų derinyje, kurį pavadinčiau *barokiniu ir muzikaliu*" (Venclova, p. 460). Brodskio baroką apibrėžia taip: „jo minties keistumas, įvaizdžių aštrumas ir staigumas, formos bei koncepto kultas, ironiška retorika – veikiau baroko, negu ‚normalaus klasicizmo' žymės (ten pat). Anot Venclovos:

> Barokas – tai mokykla, aiškiau už ankstesniasias pajutusi priešpriešų bei antinomijų svorį; suvokusi betikslį, netvarų, menką čionykštį pasaulį kaip nepajudinamo ir amžino pasaulio emblemą (ten pat).

Ciklo vaizduojamoje Lietuvoje „pabrėžta uždarumo, stagnacijos, ankštumo, menkumo, dusimo semantika" (p. 464), kuriai atsvarą suteikia muzikinis principas. Ne tas primityvusis, pagal kurį muzika yra melodingas eilučių sklandumas, ritmas ir panašiai, bet tematinis – kompozicinis, rūpestingai apgalvota įvairių ciklo temų sandara: „puolusio, blogybės sklidino, entropiško pasaulio disharmoniją šičia atsveria ir kažkaip įveikia virtuoziškai harmoninga kompozicija, temų paskirstymas ir suderinimas" (p. 462).

Vystydamas šią tezę Venclova pateikia smulkmeniškai kruopštų, sistemišką ir labai įdomų viso ciklo progreso aprašymą. Jei pirmame eilėraštyje viešpatauja slopi stagnacija, tai antrame atsiranda istorija ir veikėjas – žydas konkrečiame Vilniuje, *gyvenantis įsivaizduotoje praeityje*, bet turintis ir veiksmo, pasirinkimo, ateities galimybę, iš provincijos balos persikelti į „Naująjį pasaulį". Trečiu eilėraščiu vėl grįžtame ten, kur, anot Venclovos, „kažkas vyko ir baigėsi, išseko", kur „plėtojama ištvirkusio, prakeikto, entropinio miesto tema", kur prieš mus stovi „suiręs, mirtinas, siaubą įvarantis pasaulis" (p. 466). Ketvirtajame, sako Venclova, „poetas aprašo nebe pasaulį, bet to pasaulio *ženklą, emblemą* – herbą ir Vytį. Herbas „atkartoja svarbų teksto požymį: kažkas labai svarbaus lieka už teksto ribų, už herbo briaunų, ir tiktai numanoma" (p. 467). Penktajame eilėraštyje grįžta „nesančios komunikacijos, nevykusio kūniško (seksualinio) gyvenimo, nelaisvės ir melo, nevilties ir mirties pasaulis" (p. 467). Pagal muzikinės kompozicijos principą šeštąjį eilėraštį Venclova supranta kaip savotišką atsvarą antrajam. Žydas, (antrajame eilėraštyje buvęs amžinas) šešta-

jame apgaubtas aukštąja, tragiška epo intonacija pasidaro „paprastas, netgi niekingas šių dienų žmogus" (p. 468), kurį Venclova tapatina su karaliumi Dovydu, vėliau – su Šv. Petru: žmogelis nujaučia, jog jam teks eiti vandenimis. Apie paskutinį ciklo eilėraštį Venclova sako:

> Puolęs miestas, be galo nutolęs nuo dangiško Miesto, vis dėlto yra toji vieta, kur įvyksta susitikimas su Dievu. Pasaulio menkumas ir nevientisumas įveiktas; erdvė atsiveria į viršų; tai yra tikrasis sienos perėjimas, pasišalinimas iš absurdo, įžengimas į prasmingą laiką (p. 469).

Kitaip tariant, paskutinis ciklo žodis, šnabždesys „Atleisk", atlieka panašią rolę, kaip Bethoveno *Devintosios simfonijos* triumfo choralas; pasaulis atperkamas per tikėjimą ir muzikinį to tikėjimo evoliucijos principą.

Venclovos analizė yra tokia sistemiška, įdomi ir įžvalgi, kad po jos gal iš tiesų sunku apie „Lietuviškąjį divertismentą" pasakyti ką nors naujo. Todėl bandysiu tik paremti jos pagrindinę idėją: šis barokinis, priešingybių ir disharmonijos apsėstas ciklas galop vis dėlto pasiekia kompozicinę ir tematinę vienybę, kurią išreiškia intymus dialogas tarp žmogaus ir Dievo.

Toji paskutinė, pabrėžtume, *dialogiška*, vienybė vystosi per priešingybių susijungimą, ar tiesiog susiliejimą įtaigojančių įvaizdžių grupę. Jau ciklo pradžioje užtinkame hermafrodito – dviejų viename – temą: „Atstumai šitokie, kad tiktų čia gyvent hermafroditams". Hermafroditas – graikų mitologijoje Hermio ir Afroditės sūnus – kuris kartą besimaudydamas fiziškai susiliejo į vieną būtybe su upės nimfa. Hermis gi buvo dievų pasiuntinys, atsakingas už prekybą, iškalbą, suktybę ir vagystes. Taigi, Hermafroditas jau ir gimė kaip šių, sakykim, mies-

telėniškų ir gal dekadentiškų tėvo bei motinos – meilės ir grožio deivės savybių junginys; o žmogaus menkystės ir meilės erotinėje ekstazėje susiliejęs su upės dievaite tapo mūsų visų simboliu. Toks tada ir pradinis Lietuvos paveikslas.

Arčiau, „geografinėj" Vilniaus plotmėje, iškyla sielų vienybės tematika – rusistas lietuvis Venclova, rusistas lenkas Woroszylskis, ir rusas žydas Brodskis. Hermafrodito ženklas jų susitikimą fiksuoja viename, tiesioginių erdvės išmatavimų neturinčiame taške – Vilniuje. Ten pat minimas žmogaus virtimas „vietinio baroko detale" savo ruožtu pagimdo žmogų-angelą – hermafroditą suakmenėjusioje (jeigu tokia iš viso gali būti) „dangiškos erotikos" plotmėje.

Akmeninis Maironis savo skaudančioje širdyje taip pat sujungia šventą ir žemišką, moters ir tėvynės meilę, kaip žinome iš jo eilėraščio „Jau niekas tavęs taip giliai nemylės, / Kaip tavo nuliūdęs poeta". Trečiame eilėraštyje ryškesnis seksualinės tematikos ženklas yra padavėja – nelyg anoji graikų mito nimfa fiziškai susijungusi su „futbolo žaidėju". Šis momentas savotiškai iš anksto numatomas seksualiniu žydo dūsavimu apie „lenkų paneles", kuris savo ruožtu keistai ir ironiškai aidi – iš žydiškos perspektyvos pakartojamas Lietuvos-Lenkijos valstybės (Rzeczpospolitos) hermafroditizmo.

Kitas to paties tematinio siūlo užmetimas yra dvigalvė Kotryna: „spoksot į sodą ir matyt kryžius dvigalvės Katažinos". Ekvivalentiškai traktuojama galva ir bokštas įgyja daug prasminių matmenų: seksualinį, mitologinį, protinį ir jausminį – žydo konfrontacija su krikščionybės simboliu. Dar vienoje plotmėje – dvigalvis Rusijos erelis ir

bendravardė su šventąja Lietuvos-Lenkijos užkariautoja imperatore Jekaterina; dvilypis erelis dar ir paklusnumo bei pasiaukojimo reikalaujantis tikėjimas.

Hermafrodito tema cikle pereina į transformacijos temą – sustingusio laiko rėmuose vienas elementas tampa kitu. Šitaip „Neringos" restorane laikas įgyja pakaušį, į kurį gali prisimerkus žiūrėti neblaivi erdvė – jie abu suasmeninami, tampa eilėraščio veikėjais. Dar prasmingiau būtų sakyti, kad tai ir yra asmenys, restorano lankytojai, kurie poetiškame Brodskio pasaulyje iškrypusiam, aštrasmakriam saulėleidžiui žiūrint, magiškai pasiverčia erdve ir laiku, taigi ir vietove, Vilniumi.

Šituose persimainymuose iškyla ir kita, stebuklinės pasakos, tikrovė. Iš rusų tautosakos ateina burtininkė lydeka, galinti transformuoti žmones ir daiktus: tai jos liepimu padavėja ir futbolistas erotiškai, o kartu savaip juokingai ir ironiškai susilieja į dar vieną hermafroditą. Pasakų pasaulis atsišaukia ir šeštame eilėraštyje „Palanga", kur tarp dangaus ir jūros, nelyg dviejų viena į kitą žiūrinčių begalybių, sėdi karalius, galbūt anuo lydekos liepimu ištremtas ir paverstas į pajūrio latrelį, po kurio išvaizda, tarsi senovės graikų mite, piemuo slepia sūnų, kada nors atgausiantį tėvo karalystę. Netruksime pastebėti, kad ši pajūrio nykuma yra ir bolševikų suniokotos Lietuvos vaizdas. Rusijos-Lietuvos suaugimo ir transformacijos ženklas formuoja legendą, jungiančią šventą Jurgį su Vytim, tartum šie du raiteliai taip pat būtų vienas hermafroditas. Šventasis Jurgis visuomet buvo ir religinis, ir patriotinis šventosios Rusijos simbolis, (beje, šv. Jurgio figūra yra labai populiari ir tarp lietuvių dievdirbių). Užtat jis glaudžiai siejasi su Rusijos imperatore Jekaterina,

o per tai – ciklo įvaizdžių sistemoj – su Vilniaus dvibokšte šv. Kotrynos bažnyčia. Nutiesiamas metaforinis takas į Lietuvos herbą, kuris, nelyg dvigubas Jurgis – Vytis, dega vienu troškimu: peržengti šio nykaus pasaulio ribą, nudobti jame viešpataujantį blogio drakoną. Alegorijų žaizdre prarasta švento Jurgio ietis tampa aiškiu plunksnos, rašyto žodžio simboliu, susietu su „aštria plunksna" penktame ciklo eilėraštyje. Žaizdras (ugnis) virsta dienos pamišimo bala (ledu). Abu šie ženklai iš tiesų yra švento Jurgio priešo – drakono, pabaisos, kurią gal vejasi ir kardą iškėlęs Vyties dvilypis raitelis – transformacijos. Dar kitas pabaisos persimainymas galėtų būti ir juokingas filosofiškas bei melancholiškas seno traktato kaltūnas, penktojo eilėraščio „utelėti gaurai".

Šeštasis eilėraštis – priešprieša ketvirtajam: čia tremtinys-karalius atsiduria ne tik prie jūros kranto, bet ir prie žemės krašto – neturint tikėjimo toliau nėra kur eiti. Tuo tarpu pilnas tikėjimo Vytis skrieja pirmyn prie tikslo, kurio nesimato už skydo ribų. Taip „latrelio prie jūros krašto" vaizdas ironiškai primena ir Vytautą Didįjį, pasiekusį Juodųjų marių krantą.

Paskutinis eilėraštis tikėjimo ir erdvės tematiką įkūnija atvirkščiai: Palangoje – beribės erdvės, į kurias žengti trūksta tikėjimo, o Vilniuje – intymi, gaubta tuščios bažnyčios erdvė, iš vidaus netaisyklingas kupolas, nelyg ausis, kurioje tikėjimas įgyja vyksmą: pašnibždėti Dievui į ausį „atleisk".

II

Antrasis Venclovai dedikuotų eilėraščių ciklas, „Lietuviškas noktiurnas", yra daug didesnės apimties už

„Lietuviškąjį divertismentą" ir daug sudėtingesnis savo poetine kalba bei ja išreikštomis mintimis ir jausmais. Šiek tiek rūpestingesnė jo analizė, ar net aprašymas, užimtų per daug laiko. Užtat teks pasitenkinti tik trumpu žvilgsniu į šį ciklą, prabėgomis paminint tik vieną kitą jo bruožą.

Abu ciklus, aišku, jungia Tomo Venclovos asmuo, kuriam jie dedikuoti. Yra ir keletas tematinių elementų, arba įvaizdžių, einančių iš vieno ciklo į kitą. Prisimename, pavyzdžiui, kad „Divertismente" žydo tema buvo įvesta pačioje pradžioje „aerouostas savo, sniegas, telefonai ir savo žydai". Jai buvo paskirtas visas antrasis ciklo eilėraštis „Lietuviškame noktiurne". Viena tiesioginė užuomina trečiame eilėraštyje („kaimo vieškeliu bričkoje žydas vėlyvas važiuoja, / muisto galvą arklys, / ir skardi vežiko ‚Gerai!' ") yra prislėgto, niūraus, Vinco Krėvės „Silkes" primenančio Lietuvos peizažo dalis, o pats žydas savaip atitinka po kraštą klaidžiojančią Brodskio „šmėklą". Antroji užuomina yra netiesioginė ir kiek subtilesnė, prilygstanti ironiškam Brodskio komentarui apie savo paties likimą. Tai antrojo eilėraščio eilutės apie šmėklą, kuri „namo parkeliauja lėtai, / išsirovus iš Naujo Pasaulio". Antrame „Divertismento" eilėraštyje paskutinė Vilniaus žydo alternatyva – „išsidangint į Naująjį Pasaulį" – būtent toji pati, kuri buvo pateikta Brodskiui, kai jį išmetė iš Sovietų Sąjungos.

Bejėgis „Divertismento" girtuoklis Palangos pajūryje „Noktiurne" tampa įvaizdžiu, savaip atskleidžiančiu jo užslėptą karališką esmę ir vykdančiu uždavinį, kuriam atlikti anam žmogeliui pritrūko tikėjimo. Tai Vytautas dvyliktoje dalyje:

> Keikia Vytautas skydą ir, sviedęs ginklą,
> brenda Baltijon, bando brastą surasti link švedų.

Sausuma čia molu
pasibaigia, beje. Jis bėga tarytum
laipteliais plokščiais per banguojantį kelią
paskui sprunkančią laisvę. [...]

Aišku, tai ir „Noktiurno" „Herbas" Vytautas – Jurgis, skriejantis žirgu link tikslo, kuris, dabar jau matome, yra laisvė.

„Noktiurne", kaip ir „Divertismente", kartais lengvai padvelkia pasaka. Pastarajame „Neringos" padavėja girdėjo „lydekos liepimo žodžius", o gale pajūrio girtuoklėlis atrodė ir kaip koks pasakų karalius – tremtinys. Pirmajame „Noktiurnų" eilėraštyje užuomina į pasaką yra tarsi skaudžiai ironiškas anti-gamtovaizdžio komentaras: Brodskio vėjui nejaukiai švilpiant po kaminus, „ne-princesės-ne-varlės / gremdžia žemę nagais" (Brodskis iš tiesų rašo „ne-rupūžės", tuomi nuvainikuodamas priimtą pasakos įvaizdį).

Anti-pasaka šiame cikle yra dalis anti-pasaulio, dideliu slogučiu užgulusio visą Brodskio šmėklos lankomą Lietuvą, kuri jau ir „Divertismente", anot Venclovos, buvo „puolęs, blogybės sklidinas, entropiškas pasaulis". „Noktiurne" po diktatūros batu „kordonų dėka plečia spindulį puvenų klanas" ir „užmaskuoti voratinkliais, mikrofonai tarnybų saugių / rašo girgždesį sofos ir skambų motyvą / mūs bežodės dainos". Kažkaip, sakytum, tuščią širdį skaudžiai verianti Lietuva pavadinto Brodskio „Divertismento" pasaulio nykuma įsikūnija ir slegiančių „Noktiurno" Žemaitijos gamtovaizdyje:

[...] Drėgnuose kiemuose
vištos rausiasi šiukšlių krūvoj.
Plazda sniegas patrakęs
virš laukų Žemaitijos, kaip plėnimis virtus dvasia.

Pro pravertas duris
trenkia silkėm. Pyplys išsižiojęs
ir senutė skarota varo karvę į tvartą žaroj.

Atrodo, kad skurdas, stagnacija, neviltis, Imperijos užkampio trūnijanti buitis yra ne Lietuvos atvaizdas, bet greičiau besielio Rusijos istorijos šėtono, užgulusio ne tik mūsų kraštо, bet ir visos imperijos dangų bei įsismelkusio į visas jo dalis ir žmonių kraują aprašymas. „Noktiurno" atsvara tam slogučiui – Brodskio ir Venclovos sielų draugystė, ką Brodskis vadina savo „šmėkla".

„Divertismente" dviejų poetų draugystės, sielų vienovės, tema nėra tiesiogiai minima. Bet netiesiogiai ją išreiškia pagrindinis ciklo motyvas. Kaip jau buvome minėje: hermafrodito, dvynių, į vieną poetinį konstruktą susiliejančių skirtingų elementų motyvas. „Noktiurne" šis motyvas pavirsta į intymų dviejų sielų dialogą, kuriame pasakytas žodis, priklausantis Brodskiui, yra nukreiptas į implikuotą žodį, priklausantį Venclovai.[1] Venclovos tylėjimas yra labai iškalbus, nes Brodskis jį savaip „girdi" ir į jį atsiliepia savo kreipiniais („Todėl nesižegnok / ir kepurės nelamdyk delnuos"; „Štai iš kur nelemta / pilkuma tavo skruostų, žvilgsnis be adresato", ir net „tavo balsas kimus", ir taip toliau). Kaip ir turi būti, rimtas dialogas iš tiesų panašus į savotišką dvikovą, kurioje ir įvyksta galutinis sielų susivienijimas:

Mes – konvojaus dvynys,
pasireiškiantis Kastore Poluksas,
na, tiesiog – lygiomis
ar patu baigę kovą šį kartą, –

„Lietuviškas noktiurnas", IX dalis

---

[1] Metams praėjus nuo ištrėmimo iš Rusijos, Brodskis savo eilėraštyje aplanko Tomą Venclovą, likusį už Atlanto, okupuotoje Lietuvoje.

Kastoras ir Poluksas, tikriausiai, yra tie patys nuogi Vilniaus universiteto observatorijos zodiako dvyniai, apie kuriuos užsimenama „divertismente"; taigi, jie tęsia ir abiems ciklams bendrą hermafrodito motyvą. Vienu lėktuvu skrendantys Darius ir Girėnas („aš virš Baltijos jūros / kaip Girėnas su Darium skrendu") irgi tampa savotišku hermafroditu. Tragiškai žuvę, jie yra nelyg virš vandenų plevenanti Lietuvos dvasia, su kuria per ją – ir su Venclova, susijungia Brodskis, pasivertęs šmėklos, laisvos skraidančios dvasios, įvaizdžiu. Visur nematomai keliaujanti šmėkla – Brodskis, taip pat kūno ir dvasios hermafroditas – ir sukuria pagrindinę vyksmo dinamiką, fabulos ekvivalentą, atskiras ciklo dalis jungiantį į vieną pasakojimą. Dešimtoje dalyje rūsčiai ir komiškai, su gailesčiu, bet ir smerkiančiai Brodskis aprašo pasaulį, po kurį keliauja jo šmėkla:

Kuo maitinasi šmėkla? sapnų dalimis,
kevalais ciferblatų, gabalais sukapotais pajūrio:
nuolat stengias tikrovė išlikt adresuos.
Fasadus gatvės baigia sučiaupti, kaip burnos dantis,
ir geltonį tarpuvarčių kaip nukvaišėlio sūrį
graužia lapė tamsos.
Vieta suliepsnojus kerštu
laikui už pastovumą žmonių ir buvėjų čionykščių,
už gyvybę joje, duris atrakina namų, –
ir po metų šimtų
aš žengiu pas tave į terliojamą nykščiu
miškų ir lygumų
superšalį, kuri stengias bruožus išsaugot, mintis,
na, ir pozą; apsivilkus kanapių vatinę
šimtasiūlę sudrėkusią, su gaudžiais geležies bigudi.
Lietuvėlė – mama virš pelėsių užsnūsta,
kaip priglunda junti prie lūpų tau josios nuoga ir stiklinė
puslitrinė krūtis.

„Lietuviškas noktiurnas" – tartum kelionės po Lietuvą užrašai krašto dvasinės geografijos, Kauno restoranų nykumos, rusų priespaudos ir bolševikmečio siaubo istorijos, kūrybinio žodžio ir galop asmeniško dviejų sielų bendravimo plotmėse.

Šis bendravimas išsipildo per kūrybinį abiejų poetų žodį – juo Brodskis ir Venclova susilieja į vieną laisvo kūrėjo esmę. Tiesiogiai ir netiesiogiai, apie laisvą žodį niūriame pavergtos žemės pragare visas ciklas kalba turbūt daugiau, negu apie ką kitą. Staigus aštuntosios dalies sušukimas aprašo pagrindinę Brodskio ir Venclovos vietą ciklo erdvėje ir suvienija juos bei jų kalba ir stiliumi skirtingus tekstus į vieną Žodį:

> Mūsų rašmenys, Tomai! tiek mano seniai
> už ribų tarinys iškeliavęs! tiek tavo sėslusis
> ir niūrusis veiksnys! Tvirtas rašalo lydinys,
> kilpos ir nėriniai,
> mišri veislė kirilicos ir lotyniškos raidės. [...]

Galima čia įskaityti, kad tarinys (t.y. vyksmas) atitinka šmėklą – Brodskį, keliaujantį pas savo veiksnį – Venclovą, kad susijungtų į vieną sakinį – jų abiejų poezijos visumą. Ši mintis pasitvirtina devintojo skyriaus pradžioje:

> Mes panašūs.
> Mes, Tomai, esybė viena:
> Tau priklauso aprūkusio lango vidus, o jo išorė – mano.
> Viens kitam mes tikrovė
> šiam dvilypiam dugne
> amalgamiško klano, [...]

Baigiant vertėtų pastebėti, kad tiek Venclovos, tiek ir Brodskio poezija nemaža dalimi intertekstualinė – remiasi

kitais literatūriniais ar apskritai žmogaus gyvenimo visumai priklausančiais tekstais. „Noktiurnas" pilnas užuominų į rusų poeziją, religiją, politiką, Lietuvos ir Rusijos istoriją bei įvairius kitus dalykus. Bandysime paminėti bent keletą iš jų.

O pradžiai pacituosiu Tomo Venclovos man rašytą laišką, kuris paaštrina kai kuriuos Brodskio ciklo aspektus:

> Dėl „Noktiurno" ant greitųjų galiu nebent tiek pasakyti, kad ten vaizduojamas mano butas–mansarda Vilniuje, kur Brodskis lankėsi ir kurį laiką net gyveno. Apatiniame aukšte buvo kažkoks radio centras: įtarėme, kad KGB pasiklausymo aparatų centralė, į ką eilėraštyje daroma užuomina [„ir poeto namuos / užmaskuoti voratinkliais, mikrofonai tarnybų saugių" – R.Š.][2] Brodskis „atskrenda" pas mane iš New Yorko, kaip Darius ir Girėnas (kurių istorija jam padariusi tokį įspūdį, kad jis net rengėsi rašyti apie juos poemą!). Kalbama daugiausiai apie Kauną – Napoleono persikėlimą per Nemuną [„Keliauna / eglių orda per Nemuno brastą / ir, pašiaušusi ietis, / į tamsiąją įkiša Kauną" – R.Š.], taip pat Žemaitiją, Šv. Kazimierą (ir Rusijos globėją Šv. Nikalojų). Tai vis mūsų pokalbių Lietuvoje temos, tuos dalykus Lietuvoje jam rodėme. [XXI dalis – R.Š.].

Be šalia Venclovos minimų dalykų galima rasti ir religinę užuominą į rusiškų ikonų, šventųjų paveikslų, tapybos metaforą: tai esą ne žmogaus rankomis, bet Dievo valia sukurti dalykai, kaip ir Senasis Testamentas, sakoma, esąs tiesiog Dievo padiktuotas. Ta prasme ir Brodskio-

---

[2] Apie galimą pasiklausymo punktą šitaip Brodskis užsimena: „Vidurnakčio metą kiekviena šneka / geba daiktus apčiuopti tartum neregys / taip, kad net ir „tėvynė", apgraibant, atrodo kaip Ledi Godyva". Godyvos nuogą kūną pridengiantys ilgi plaukai, kaip implikuotas įvaizdis, ironiškai atkartoja kampų voratinklius, kur slypi nuoga ir šlykšti saugumiečių tiesa.

šmėklos „pavidalas veido" (kuris, anot Patacko vertimo, „keliauja naktiniais langais / kaip liūties kontrasmūgis") yra savotiška ikona, susikūrusi iš Brodskio nostalgijos ir prisirišimo prie savo draugo Venclovos. Ciklo gale ikonos idėja su karčia ironija atliepia Lietuvos būklę okupacijoje: „dainių šių lygumų, kurios grimsta lig kraigo / į sukurtus žmonių tamsumus".

Ketvirtos dalies eilutės („Manyk, kad vienos / sugrąžint atėjau ‚Manifesto' eilučių citatos") atsišaukia į Markso ir Engelso 1848 m. parašytą traktatą „Komunistų Manifestas", kurio pradžioje sakoma: „Šmėkla vaikščioja po Europą", t.y. proletariato, prispaustųjų šmėkla, gąsdinanti buržuaziją. Nesunku ir čia pastebėti sarkastišką „išvirkščią" situaciją, tartum paties Brodskio šmėklos negatyvą.

Toje pačioje dalyje minimas „puvenų klanas. / Kaip akmuo, šulinį drumsčiantis ratilais, kupinas keršto" tikriausiai bus sofistikuota aliuzija į garsios rusų akmeistės, „sidabro amžiaus" poetės Annos Achmatovos eilėraštį apie akmenį, šulinį ir atmintį, kuriame sakoma:

> Kaip baltas šulinio gelmėj akmuo
> Many prisiminimas vienas guli.
> Kovot aš negaliu, o ir nenoriu –
> jis džiaugsmas mano, ir mano kančia.

Kadangi abu – ir Brodskis ir Venclova – yra dideli Achmatovos mėgėjai, lengva įsivaizduoti, kad Brodskis savo ilgesį išreiškė kaip tik per šį jos įvaizdį. Paskutinis Achmatovos eilėraščio posmelis:

> Žinau aš, kad dievai paversdavo
> Į daiktus žmones, sąmonės nelietę –

Kad amžiams liktų liūdesio stebuklas.
Tu paverstas į mano atminimą.

gana tiksliai apsako draugo išsiilgusio Brodskio dvasios būklę. Šis skaudžiai lyriškas prisiminimas apkarsta kerštu, kai šulinio vanduo užteršiamas prievartos ir priespaudos mėšlu.

Pateikiamose „Lietuviško noktiurno" išnašose esu atkreipęs dėmesį į keletą kitų literatūrinių bei mitologinių aliuzijų. Pakankamai aišku, kokie turtingi ir sudėtingi yra Brodskio ciklai. Dar labiau, negu jo virtuoziškas literatūrinis žaidimas, skaitytojo jausmus patraukia viską persmelkianti didelė meilė ir ištikimybė draugystei, laisvei, laisvam kūrybos žodžiui. Ir, Brodskio didelė, be galo skaudi, lyriška meilė jį svetingai priėmusiam Lietuvos kraštui.

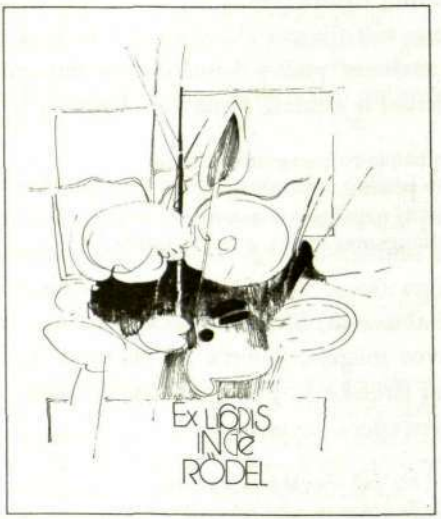

DEVYNIOLIKTO AMŽIAUS FRAGMENTAS

SIGITAS GEDA

kažkokia Broniaus Kutavičiaus ir Sigito Gedos fotografija,
o per vidurį – VĖLINIŲ autorius...

Mokslo, kalėjimo, ištrėmimo draugų, už Tėvynę nukryžiuotų ir nuskandintų, iš ilgesio mirusių Archangelske, Maskvoje, Peterburge, – šventam atminimui. Taip giedojo Adomas Mickevičius, o pusiaužiemy Lietuvoj ėmė želt topinambai, bulvės žieminės, atplukdytos čionai iš Amerikos kitados laiveliuose Napoleono, tarsi piliarožės ėmė žydėt viršum sniego, ir vagojo jas neregėti raudoni arkliai virš sodybų, apžergdami žmones, ilgaplaukiai, tarp šerių ir mamutų. O karaliai kaip Erodas visad jaučia naujos žvaigždės užgimimą, bet tie, kur atėjo, buvo sielom suvytusiom tarsi kirmėlės. Mano tėvas, juodas ir žilas, mirkė kojas Aleksandro I upelyje palei rugius, ir visa jau šalis nuo Prosnos iki Dniepro buvo vienas kalėjimas.
– Tėte, bėk! – šaukiau genamas iš triušidės, – jau atėjo apšašėlių caras ir Novosilcevas!

Bulvės augo, sakytum nujausdamos, kad bus siunčiamos greitai į rūdynus, į Sibirą, Azijon, į garnizonus, kur tiek tremiamų nepilnamečių; jaunų kalinių rezignaciją – kas paliudys, bet ne tam, kad sukeltų gailestį Europoj? Perskaityk, žmogau, apie tai atvirukuos iš Varšuvos arba dievišką užrašą Vilniaus sniege: „Neraudokit manęs, o Jeruzalės moterys, apraudokite pačios save, mūsų Viešpaties bulvės!"

1996.IX-X

PARAFRAZĖ IŠ SARBIEVIJAUS

sėdint medinėj troboj dviem galais
kažkur netoli Šventosios

Žemė šįvakar save man padėjo ant stalo
ir pradėjo šnabždėti į ausį:
– Imk, mane visą paimk!
Jūra šįvakar save man supylė į taurę
ir šnabždėjo dusliu verpetu:
– Gerk, mane visą išgerk!

Žeme, nenoriu tavęs! Jūra, tavęs man nereikia, –
Viešpats yra mano alkis, Viešpats dabar troškulys!
Tai girdėdamas Viešpats abi man padavė krūtis,
dangų padavė man vietoj dviejų mylimų.

1997.I.2

PASIMATYMAS SU MIRUSIAIS

Karvės, juodmargės, žalos ir dryžos,
priraišiotos prie namų arba
baigiančiose užželt kolchozinėse pievose, –
varnalėšos lig pat pilvų... O arkliai?
Vienas, kitas...
Šalia vieno kito raudono kombaino.
Ir žvakės, ir fone – nuskurę berželiai,
soduose, apleistuos jau seniai sulaukėjusios,
pasišiaušusios obelys...
Kokie vis dėlto geri gyvuliai! Kas kitas galėtų
iškęst šią vergovę ir baudžiavą?
Uždaryti, ilgomis žiemomis suvaryti į tvartus,
nei kalėjimus, mūkia tamsoj, –
ir jau daugelis tūkstančių metų...

Skruzdės – ir tos, ir anos, rudos, – laisvesnės,
bent šiek tiek, bent ne taip labai pavergtos.
Galbūt. Dievas žin.

1996.XI.2

* * *

Spontaniškai palinkdamas prie žemės
širyt visai prie miesto pajutau,
kad nėr jėgos, kuri labiau pažemins, –
už viską, Viešpatie, dabar dėkoju Tau.
Už šitą galvą, linkstančią prie žemės,
išaugusią iš žemės, o dabar
žinau, kad žemė jos labiau nežemins, –
už viską, Viešpatie, dabar dėkoju Tau.
Už viską, Viešpatie, už ranką ir už koją,
už žilą galvą, plaukus ir šunies
amsėjimą, už žinią gan malonią,
kad laikraščiuos kaip šunį paminės, –
už viską, Viešpatie, už ranką ir už koją...

1996.XII.20

ATGIMUSI ŽEMDIRBYSTĖ NE PER TOLIAUSIAI NUO ZUJŪNŲ

Dar ir dar kartą –
išmesk sau iš galvos visus idealus! Būk panašus
į tą žmogutį balta kepure,
kuris jau paryčiu raudonos girios akivaizdoj
įnirtingai kala kuolus
savo menkam darželiui aptverti.
Jis kala taip, kad būtų čia meletos, –
liautųs kalę.
Rausta miškas.

– – – – – – – – – – – – – – – – –

Prisiminimas – to poeto skandinaviška barzda –
Olafas Gūtmanis iš Liepojos, gėręs spiritą
snieguos su jakutais (ir nencais?),
kai mažą išvežė į Sibirą –
„Aš pats žinau, ką reiškiu savo tautai."
Ir aš.

1996.XI

SPEC/TAC/ULUM MUNDI

Ištrauka

KOSTAS OSTRAUSKAS

Prokrusto lova

Pirmoji dalis

I

PROKRUSTAS paguldo ilgą pilietį į savo lovą
ir
ištempia jam kojas.

ILGAS PILIETIS. Nupjaut reikėjo, nupjauti, o ne ištempti.

PROKRUSTAS. Ne tau, snargliau, man dėstyti – pjauti ar tempti.

II

Paguldo PROKRUSTAS trumpą pilietį
ir
nupjauna jam kojas.

TRUMPAS PILIETIS. Ištempti reikėjo, ištempti!..

PROKRUSTAS (*pyktelėjęs*). E, koks skirtumas – vienam trumpa, kitam ilga...

Antroji dalis

I

Paguldo PROKRUSTAS pilietį
– nei trumpą, nei ilgą –
ir
nupjauna jam galvą.

GALVA. Ne mane – kojas reikėjo nupjauti.

PROKRUSTAS. Ne tau, puodyne, man dėstyti, ką aš turiu pjauti.

II

PROKRUSTAS paguldo kitą pilietį
ir
nupjauna jam kojas.

KOJOS. Galvą reikėjo nupjauti, galvą, – mudvi tiktai kojos.

PROKRUSTAS (*skėstelėjęs rankomis*). Tai, va, įtik visiems, kad nori.

URAGANAS

JULIUS KELERAS

dangus tampa akim, stebinčia tave
ir namų stogai neišlaiko –
vienišas ryto bėgikas lekia
aukštyn, kur putoja dangus
ir plaukia žydras erelis

išlašėję TV ekranai pulsuoja
neviltimi, drėgnas mergaitės
skruostas, kruvina ašara
karūnuoja prarastųjų fiestą,
ir tavęs jau niekur nėra

jokių erogeninių zonų, naivių
svajonių pasivaikščioti vandenyno
pakrante, jokio aptinusio apmaudo,
atsimušančio septintos valandos
vakaro veidrody

už kelių amžinybių saulė vėl žiebias lyg
dar viena cigaretė priemiesčio
bare kitame mieste, kitoj
valstybėj, kitose
vėjo nedarkytose alėjose

ir tavęs jau niekur nėra:
subliuškusios užuolaidos, gyvi
manekenai stebi gyvenimą anapus
stiklinės įlankos, kur slenka miestas
nei didžiulis laivynas, netekęs stiebų ir burių

LONG ISLAND

sulipę priemiesčių kūnai, jokios bendros
vakarienės, liturginių apeigų, vien migrena
tartum pribuvėja, teregima iš nugaros,
sutinka dar vieną priemiestį ir pagaliau
atsidususios krūtys tupia įpraston vieton

koketiški posūkiai, veidrodinė tamsa,
lipnus vasaros nuovargis kaip repetuojantis
žiogas kartoja savąjį monologą
be perstojo, be atvangos,
ketindamas įkalbėti miglą leistis žemyn,

kur pulsuoja vėstanti priemiesčio jūra,
kur kopų mons veneris tol nemąsto apie kapus,
tyvuliuojančius anapus miestelio aikštės,
kol pelėsiai aptraukia daiktus, kontūrai
sutelpa į nepatogiai užmigusio vaiko delnus,

suglaustus, apgavusius naktį, ir nesuskaitomos
aibės mitologinių milžinų raudonom akim,
vėjo paryškintais antakiais ima svaidytis
debesimis tartum gniūžtėmis
būsimo sniego, dar sykį suliejančio kūnus

JAN BULHAK

ovalinėse fotografijose vėlei
atbunda vėlinių liepsnos ir
vėl mirusiųjų šešėliai tęsia ginčą
stingstančiose rožių puokštėse

sūpuoklių girgždėjimas primena
parkų drausmę, išsklaidytą vienatvę,
žvakes, susibėgančias pokalbiui
išryškintose Rasų pievelėse

kas bebūtum, seniai nebegyvas praeivi,
sukalbėk tris kartus „Sveika Marija"
už šį nutviekstą negatyvo vidurdienį,
taip numylėtam Vilniuj

MOTERS GYVENIMAS

keletas apelsinų, užtroškusių plastiko maišeliuose,
bejėgiškai išskleidusių savo gelsvį, vonioj – Nivea, Curél,
cigarečių kvapas (ir vėl vakar rūkė iš įniršio, kad jis neatsiliepia,
įsijungęs autoatsakovą), stalas beviltiškai aptriušusia staltiese,
liepų medus iš kaimynės, šlubos, bet nuolat laimingos ispanės

keletas kvitų, kuriuos ranka sviedžia tarsi gėles palydos berniukai
nuotakai išeinančiai iš bažnyčios; kas tau svarbu šiam pasauly –
muilo operos, nedėvėtos vakarinės suknelės brangiose vitrinose,
lūpų pieštukai, kurių niekam nereikia – net kai nuoga išsirengi
po vidurnakčio ir žiūri vaikystės nuotraukas

sagos spindinčios saulėj, sesuo su vaikais toli nepasiekiamai,
ir ką jai rašyt – apie svorį, kurį jai reikia numesti, vaikų slogas,
čiaudulio, skersvėjo baimę, dulkių siurblio filtrus,
kuriuos ir vėl pamiršai nupirkti, ar karnavalines nuotraukas
aplankstytam reklaminiam buklete iš niekada nelankyto Rio

ką jai rašyti? subraukyto dienoraščio raukšlės įdėmiai
(kantriai? įkyriai? smalsiai?) seka virtuvės veidrodžio veidą,
kai kitame kambary ant spintelės pamiršus vaistus,
susirietus iš skausmo bandai nugalėti nenumaldomą sąrėmį,
kaip ir kitos nabagės europų ir azijų moterys

diktorius praneša pūgą, rankos suranda sagas, liepdamos lįsti
joms į kilputes, kojos priima batų svorį ir nevilties okeanas,
taip ji save vadina, išeina pavaikščioti į parką, kur
prietemoj niekas nepastebės apverktų plaukų galiukų
ir žalsvų pirštinių su išsiuvinėtais nykštukais

DAINELĖ VAIKUI UŽMIGDYTI

trolių mieste nėra genocido, žydai
ten taikiai gyvena su tais, kurie
be perstogės dainuoja mantras ir
rožiniais drabužiais žadina miestą

trolių mieste nėra nė prisikėlimo –
džiaugsmas ir meilė kas rytą budina
Hamletą ir Ofeliją, prie krūties
gniaužiančią neapsisprendėlio princo ranką

trolių mieste nebūna nelaimių ir skurdo,
tad protėvio pasirodymas čia yra
toks pat dažnas kaip karštis vasarą,
o žiemą – sniegas

trolių mieste visos krūtys kvepia svarainiais,
ir prakaitas tėra žinomas vien iš senovinių
knygų, kurios buvo atrastos ir vėl sunaikintos,
idant nedrumstų ramybės

DISKURSAS APIE SANČOPANČIZMĄ, ŽEMESNIĄJĄ KICHOTIZMO RŪŠĮ, ARBA PRAKTIŠKAS IR KOMIŠKAS PAMOKYMAS APIE GYVENIMĄ, NUGIRSTAS PRIE PAKELĖS UŽEIGOS ARKLIDŽIŲ IR UŽRAŠYTAS ABEJOTINO AUTENTIŠKUMO RAŠTININKO

ALGIS MICKŪNAS

Sanča tarė savo asilui:

– Jį pažinau, kai buvo dar Alonsas Quijano! Mačiau, kaip laikas smelkėsi per jį, atsimenu kiekvieną nepažįstamąjį, jo atneštą ir palaidotą po senstančia kakta, po besikeičiančiu žvilgsniu. Nusprendžiau paskui vieną iš jų sekti. Kodėl? Nuobodulys ir nuovargis. Nuovargis ir nuobodulys. Įgrisęs mano paties šešėlis. Varginanti savęs paties medžioklė. Nuolatinis savojo atvaizdo vaikymasis staiga pasirodo esąs vien tolydi belytė tėkmė, tik tąsa be įtampos. Ir štai atėjo jis – paskutinysis Kichotas, tas, kuris kaip kryžių prisiėmė riterystę, dono titulą ir Kichoto vardą. Ateidamas atsinešė man jau paruoštą nišą. Tada paklausiau savęs – „O kodėl ne?", ir negalėjau rasti gero atsakymo.

Ak, juk man skirtą nišą turėjo ir žmona: šeimos galva, maitintojas, beviltiškas mulkis – čia aš buvau Erosas ir Achilas vienam asmeny. Vis didėjantis atotrūkis tarp tikslo ir atlygio kažkodėl ypač išryškėdavo kasdienėj sąskaitoj, kurią pateikdavo aušra – šiurkščiam ir akinančiam lydinyje. „Le jeu n'en valait pas la chandelle", kaip būtų pasakęs mano ponas Kichotas.

Tiesa, buvo ir kitoks anų dienų portretas: Sanča – visuomenės narys, ne kas kitas, o žvėryno politikierius, kuris kaip išmanydamas gena savo bandą paskui kilnios, tegu ir alkanos, garbės viziją. Kilnios... – ak, tegu bent aukštojoj siekiamybėj, jeigu ne kasdieninėje bendrystėje su asilais, viščiukais, gyvulių išmatom, su ūkio produktais, kapliais, kastuvais, dirvom ir velėna, su valgiu mediniame spindinčiame dubenyje tarp pelenų ir dūmų nuo apgargažėjusio ugniakuro, su riebia, sočia, užpakalio žandus sprogdinančia žirniene, nuolatos pukšinčia pakabintam katile – įjuodusiam ir apskritam, tarsi pritartų kvailam žmonos, vaikėzų ar mano paties linksmumui. Dažnam tenykščiam miestelėnui būtų tikę, kad šitas rambus smaguris už gabalėlį ožkos sūrio ant riekės šviežios duonos ir gurkšnį gryno, šalto ir svaigaus vyno iš ką tik atkimštos statinės būtų nuolat pasiruošęs atlikt pačius šlykščiausius darbus. Supratingais linkčiojimais ir gudriom šypsenom jie galų gale apkartino sūrio skonį, duoną padarė sužiedėjusia, o gryniausią vyną atmiežė rūgėsiais.

Pagaliau buvo dar Tėvas, o aš – jo Sūnus. Krikščioniška priedermė žmonai, vaikams, bendruomenei, Bažnyčiai. Dievui, kuris užkrovė man darbų. Žaidžiau kvailą jo žaidimą: Don Kichotas žadėjo atlygį, net turtus; grįžęs galėjau turtais apipilti žmoną, vaikus, bendruomenę; o kad tokia apčiuopiama parama dieviškajai sužadėtinei išreikščiau savo nuolankumą, su kuriuo garbinau Viešpatį tada, mūsų klajonių metais ir – atsargiau, kad kas nenugirstų mūsų – su kuriuo garbinu Jį dabar – būčiau mielai aukojęs Bažnyčiai. Tąkart tyliai paklausęs, ar galima bent truputį pasitikėti gandais apie karalystes, žymiai turtingesnes nei mūsiškė provincija, jis leido sau taip užsimiršti, kad paminėjo kelis drumsčiančius galvas traktatus, parašytus gudrių kitatikių; galiausiai, atsidusęs – ar tik ne gailestis? – privertė mane pasižadėti tris kartus

per dieną, prieš kiekvieną valgį, kalbėt rožančių, saugotis pagundų, ir liepė keliaut ramiai, nes jis melsis, kad sėkmingos būtų mūsų paieškos ir aš laimingai grįžčiau.

Taip pats, sava valia, išmainiau sunkų kasdieninį kalvystės – pats sau kalvis – darbą į palyginti lengvesnį: kasdien priderint save, kad tarytum medis gamtovaizdyje atitikčiau iš anksto duotą kompoziciją. Mano ponas vadina mane ginklanešiu, aš jį – savo ponu. Jis risnoja pirmyn, įsitaisęs ant savojo kaulų maišo, slegiamas metalo, o aš – įkandin jo, tvirtai įaugęs į tavo nugarą, stengdamasis kuo geriau atlikti svajingoj nepažįstamų kaimovaizdžių tėkmėj man skirtą rolę, jausdamas, kad esu dar svetimesnis už juos, pagaliau tapęs unikalia savastimi, kuri išplėšta iš laiko ir užkonservuota po stikliniu manojo vardo gaubtu – iki tam tikro termino ir amžinybei.

Tačiau aš žinau, kad tai tiktai žaidimas.

Jis – ne.

O aš žinau.

Jis, pasirinkęs žodį, nukalęs jį skausmingu savo paties minčių tvinksėjimu ir pirmiausia išbandęs formą savo paties sudiržusių raukšlėtų lūpų minkštimu, stengiasi, kai tik leidžia jėgos ir amžius, rūpestingai save su juo sulydyt – dieną iš dienos, net naktimis. Jis nesuvokia, bet aš juk žinau, kad visa tai žaidimas. Žaidimas! Ne vieną kartą žaidžiau jį su savo asilu, tavo pirmtaku. Reikalingas šiekštas – jis turi būti tinkamo ilgumo – morka ir gabaliukas virvės. Virve pririši morką prie šiekšto. Užsiropšti ant asilo ir užmeti morką, tarsi meškeriodamas, reikiamu atstumu. Jeigu būsi neatsargus, šitaip gali numarint savo asilą: kvailas gyvulys, besivaikydamas masinančią morką, nusivarys mirtinai. Puikus žaidimas. Dažnai jį žaisdavau, kol vieną dieną toptelėjo, kad ratu bėginėja dar vienas asilas. Ne vien tu. Aš taip pat. Pratrūkau juoktis. Taip juokiausi, kad atrodė, sprogsiu.

Todėl aš ir esu čia.

Vejuosi savo morką.

Žinoma, tai galėjo būti bet kuri kita morka: šeimos galva, žvėryno politikierius, Erosas ar Achilas. Galėjau tapti daugybe Sančų: taukais įdarytu mulkiu, kuo nuoširdžiausiai kvatojančiu iš saloninių juokelių ir tuo pat metu besitaikančiu prie gėrimų; gerbiamu kvailiu, kurio persirijusios turtų skrynios apvėmė paauksavimais visus namus; lyderiu, peštukų gaujos vadeiva, kuris sulig kiekvienu mūšiu artėja prie kietasprandės, artritiškos ir tituluotos generolystės; gabiu ministru ar beviltišku girtuokliu – galėjau tapti bet kuriuo iš jų.

O gal ir negalėjau – nes netapau, nes leidaus įklampinamas į troškaus šeimyniškumo prakaitą ir vystyklus, nes nuolankiai panirau į aitrias giminystės išrūgas ir ten pūvu.

O gal tapau?

Argi nesu čia, su tavimi, aukodamas – taip, *aukodamas* – savąjį laiko davinį kažkuriai iš morkų? Kodėl turėčiau kvaršint sau galvą dėl likusių? Nepatiko ta, kurią turėjau, tad nusičiupau šitą. Rubuilis lieso riterio ginklanešys – štai kas aš. Gyvenimas vis tas pats: žirnienė mediniuose dubenyse, žvyruotas kelias ir alinančios dienos. Tačiau atsikračiau kasdienio rūpesčio ieškotis savo morkos. Įsigijau jau paruoštą vartojimui. Nusimečiau kasdienę prievolę ieškotis savo kelio. Ieško jis, aš seku įkandin. Galbūt mudu surasime tą salą, o gal ir ne. Mėgstu šį žaidimą ir apsisprendžiau jį žaisti toki, koks yra: jis veda, aš seku.

Kodėl turėčiau kvaršint sau galvą – tiesus jis, klysta ar tiesiog pamišęs?

Pamišimas?

Turiu pakankamai progų stebėti juos visus – užeigų šeimininkus, pirklius, kareivius, kunigus, keliaujančius

aristokratus, „kurių kilnybes žeidžia kelių nepatogumai" ir jų damas, pablyškusias nuo kelionės vargo, taip pat tarnus, padavėjas, kambarines, policininkus; matau, kaip jie nutaiso pozas grimuodami, glaistydami, spausdami savuosius „aš" į tai, kas laikoma padoriu portretu; matau, kaip nesivaržydami vėl atsiduoda savo pūvančios mėsos gurgėjimui, kai tik įsitikina, kad niekas jų nemato. Bezdantys aristokratai, raugėjančios damos, besispjaudantys užeigų šeimininkai, kurie kasosi sau šakumą sinchroniškai su damom, kambarinėm ir padavėjom, užsiėmusiom tuo pačiu savo kambariuose – visi jie šmižinasi aplink čiužinį ar šieno plaką, puola, lyg mašalai į liepsną, paskui savas chimeras, – ir visi – griaučiai. Holbeinas juos pralenkė, užfiksuodamas tai visiems laikams.

Pamišimas?

Pasiklausyk jų kalbant. „Čia malūnai, o ne milžinai; čia ožkenos, pripiltos vyno, o ne burtininkai; čia aš, čia šitas, čia anas!" Vynu pradvokę burnos purslojasi tiesa kaip seilėm. Jie žino viską. Viską, kas tik gali būti, yra ar buvo. Tik paklausyk. O dar geriau – tiesiog pasakyk savo paties nuomonę ir išgirsi, kaip ją atrajoja. Galėtum pagalvoti, kad jie palaiko tiesioginį ryšį su mūsų visų Kūrėju – jei toks būtų – ir kad Jis, neaprėpiamoji išmintis, pasirinko kiekvieną iš jų vienintelės tikrosios tiesos apreiškimui. Pamišimas? Šiandien pamišęs, rytoj – sveikiausias, poryt – vėl beprotis. Jeigu Alonso ir pamišęs, tai tie, kurie jį taip vadina, – ne mažesni bepročiai.

O aš?

Nevadinu jo bepročiu.

Nė jų.

Bet retkarčiais susivokiu žvelgiąs iš aukšto; galvoju sau: „Žinau, kad viskas yra tiktai žaidmas, o jie nežino", ir taip mintydamas jaučiuosi esąs vertesnis už kitus.

Tuo tarpu.

O kartais susigriebiu įsistebeilijęs į šį išstypusį kaulėtą metalinį vyrą, kurio galva švytuoja aukštyn-žemyn pagal nedarnų jojimo ritmą, vyrą, nukamuotą nuovargio ir naktų be poilsio, vyrą, kurį alkis ir guzai gena į priekį per surizgusį ir iškreiptą pasaulį, apgyventą jo slogučių ir meilių – pirmųjų kur kas daugiau; ir viskas – vardan pigaus pelėsiais apsitraukusių knygiūkščių burto, dėl įsivaizduotų smirdinčios ūkio samdinės dorybių; žvelgiu į jį, į jo ir savo paties žaidimą, ir tyliai ryju juoką, kol jis ima dusinti ir galiu nukreipti žvilgsnį.

Juk esu nutukęs išdžiūvusio riterio ginklanešys, ir mano komiškas šešėlis tinka begalybei milijonų beveidžių ir bevardžių, apgailėtinų kokio nors tariamo Kichoto šunuodegautojų, kurie iki kaulų smegenų persiima jiems paskirtu žaidimu ir daugybę kartų prakaituoja iš siaubo, kol galiausiai oda išrasoja vienintelius šio to vertus lašus ir juos ragauja kelkraščių grioviai ir musės.

Tačiau niekas nepralaimi.

Žaidimas tęsis tol, kol vienas ar kitas žaidėjas bus su juo susijęs.

Ne ilgiau.

Ir ne trumpiau.

Tiedu, pavyzdžiui, bus sužaidę vienokius ar kitokius Sančas ir Kichotus, kiti – „Erosą", „Achilėją" ar dar ką nors, vienas kitam padėdami žaisti savo žaidimus ir kiekvienas mirtinai rimtu veidu žingsnis po žingsnio sekdamas įkandin savo morkos.

Juk stebėjau Kirpėją ir Tėvelį bežaidžiant popietinę šachmatų partiją. Akylas, nesikarščiuojantis darydamas sprendimus šventasis Tėvas ėjimas po ėjimo rezgė voratinklį iš savo pėstininkų, rikių ir valdovės, sutvirtindamas jį sunkiasvoriais bokštais ir elastingam šuoliui pasiruošusiais žirgais. Tuo tarpu Kirpėjas, kiekviename žaidime

švaistydamasis jėga ir rengdamas puolimą po puolimo, pamažu pats veržė ant raudono savo sprando nepastebimo voratinklio gijas, kurias paspendė ilgos, preciziškai manikiūruotos, gelsvos varžovo rankos. Ir štai nelaimėlis barzdaskutys, tapęs tiek Nemezidės, tiek ir savo būdo auka, perkerta dabar jau akivaizdų Gordijaus mazgą vienu kirčiu, kurio pakaktų patiesti jaučiui. Stebėjau juos pavasarį, rudenį ir vasarą, kasdien, išskyrus sekmadienį, siestos metu kartojančius mažutį savo baletą. Jis trukdavo vieną valandą. Man buvo keista, kad diena iš dienos Kunigas nusiraško vis tą patį neįmantrų malonumą, o Kirpėjas vis tą patį apmaudų pralaimėjimą. Kol toptelėjo, kad jie žaidžia ne šachmatais. Tai buvo kitas, daugiau apimantis ir sudėtingesnis žaidimas, kuriame viskas: audringa pabaiga, kaukšėjimas gatve tolyn, išblaškytų figūrų rinkimas, kupinas atgailą primenančio nuolankumo, ir prislopintas sliuogimas zakristijos laiptais, jų gale tyliai užveriant duris – viskas turėjo savo vaidmenį ir prasmę.

Matai, ilgainiui teko susitikti ir išklausyt tiek B.A., tiek Tėvelio, net ir Kirpėjo, to ištvirkusio apsimetėlio, kuris nepraleistų progos apgraibalioti kokią pasitaikiusią moteriškaitę, atseit norėdamas išsklaidyti jos niūrumą. Jie kalbėjo apie šeimą, meilę, krikščionišką priedermę, patriotizmą, Dievą, atpildą, nuodėmę ir visas pragaro baisybes. Aš klausiausi. Stebėjau, kaip raukšlėjasi jų kaktos, dreba barzdos, trūkčioja šnervės, o žandikauliai žiaumoja žodžius, kai pro išgeltusius dantis bando ištrūkti sakinys. Kiekvienas sakinys – gurkšnelis jų ir mano laiko, kiekviena frazė – jų pačių riekė, prisigėrusi atminties, džiaugsmų, vilties, skausmo, pasišlykštėjimo ir nuovargio. Stebėjau jų minčių gimimą – taip burbulai praplėšia tvenkinio paviršių dar šilti, įkaitinti puvimo, lėtai besidarbuojančio po tamsiu metalo žvilgesiu; jaučiau, kaip pro jų gerkles lyg vanduo teka mano laikas ir liejau į savo vardą

tylą, kad kupinai pripildyčiau ja šešėlį – juk žaidžiau, jų padedamas, savo žaidimą, o jie savo ruožtu stengėsi sužaist savuosius.

Nepralaimi niekas. Pasibaigus žaidimui, išryškės sėkmės ir praradimų atkarpos – kaip visuose žaidimuose. Bet niekas neturi teisės skųstis dėl to nekoordinuoto strapaliojimo, kurį jo eisenai primeta bendroji reliatyvumo teorija – būkim šiuolaikiški ir palikim šalikelėj tokias iš mados išėjusias amžinąsias tiesas kaip Ptolemėjo epiciklai, scholastinis „vertu", Aristotelio priežastys, pagonių dievai ir krikščioniški demonai – priversdama sušokti savitą, nepakartojamą, įmantrų šokį. Tai numatyta sandėryje; aukcione išstatytas kruopščiai suvyniotas paketėlis, ir patys sprendžiam, ar varžytis dėl tos katės maiše, ar ne. Jeigu kėlėm kainą, laimėjom, ir tada pamatėm, kad laimikis anaiptol nevertas paklotos sumos – argi ne patys pasirinkom šitą riziką, nusprendę dalyvauti varžytinėse?

Žaidimas pats savaime yra atlygis.

Todėl niekas nepralaimi.

Nes vertė yra žaidimas, o ne rezultatas. Nes visa yra žaidimas, o žaidimai visi vienodi – nesvarbu, ar lošiama iš ištiso žmogaus gyvenimo, ar tik iš kelių minučių.

Jeigu stebėtum vaiką, lošėją, katę, apdairiai vilkinančią pelės agoniją, toreadorą ar Grand Prix lenktynininką, – o gal nori pasirinkti kino žvaigždę, operos primadoną, stambų biznierių, smulkų verslininką, Jungtinių Valstijų prezidentą, juodadarbį, valstietį, Popiežių ar įkvėpimo pagautą reformatorių? – stebėtum pasinėrusius į savo darbus ir patį veiksmą, pasistenk nepamest jų iš akiračio, kai viską baigia, ir tada suprasi, ką norėjau pasakyti. Jie švenčia akimirksnį lyg žygdarbį. Jam pasibaigus matai, kaip jie blaškosi, karštligiškai ieškodami „kuo užsiimti", kol neprasidėjo sekantis raundas, o gal ir visai naujas žaidimas, matai sutrikusius kaip albatrosas

sausumoje arba subliuškęs balionas, nebeturinčius, kuo save užpildyt, sugrįžusius į didelės, pulsuojančios exo-endokrininės liaukos biologinę būseną. Arba pasivaikščiok priešais žavius pensionatus nukaršėliams, kur sutūpę prieangiuose seniai, primenantys iš lėto seklumoje yrančią portugalų karavelę, žaidžia savąjį žaidimą: pūvanti, antisociali ląsteliena, išskirianti rūgštis, kvapus, pasišlykštėjimą, pagiežą, grįžtanti į gamtos palaimą, liaukos būvin; soliteriai, ryjantys ir išskiriantys laiką, žaidžiantys žaidimo pabaigą. Suprasi, kad atlygis yra pats žaidimas, o ne jo baigtis.

Antra vertus, kai įsižiūri, bandydamas suvokti tikrąją jų veiksmų esmę, išvysti, kad tai tik nuolatinis jų pačių riboto laiko ir ribotos emocinės energijos nuotėkis, vien pernelyg skubus sruvimas mirtin, ir tampa nepakeliamai aišku, kad nė vienas iš tų menkučių judesių, kuriems sekundė po sekundės jie švaisto savo laiką, nėra jo vertas.

Menkučiai *jų* judesiai?!

Apie ką *aš* šneku?

Kas yra *jie*?

Kas *aš*?

Mūsų menki judesiai! *Mūsų*! Kartu, suvienyti bendros tėkmės į mirtį, prisipažinkim, kad nė tu, nė aš, nė mano ponas Kichotas, nė Kirpėjas, trumpinantis savo laiką žirklių čeksėjimu, nė tos galvos, kurias jis kerpa – nė vienas nepajėgtume elgtis kitaip. Eiti pas Kirpėją buvo Einšteinui toks pat užsiėmimas, reikalaujantis pastangų, kaip smailinti pieštuką ir marginti popierių ženklais – šiuo požiūriu abu veiksmai lygūs ir nė vienas nevertas jam išeikvoto gyvenimo. Nė vienas – arba abu. Be to, vienas neneigia kito. Abu lygūs. Žaidimai priklauso tai pačiai unikaliai kategorijai, kuri apima juos visus. Joks žaidimas nėra geresnis už kitus. Jie paprasčiausiai

skirtingi. Kitokie – tik tiek. Ir vertę kiekvienam žaidimui priskiriam mes patys. Jis vertingas tik žaidėjams – daugiau niekam. Tad pralaimėjusių nėra, žaidimui pasibaigus nieko nepraranda nė Sanča, žaidęs kaimo mulkį, nė antrasis, vaidinęs šeimos galvą, nė dabartinis, žaidžiąs ginklanešį. Nieko, kas bet kuriuo atveju nebūtų buvę prarasta. Nieko, kas nėra prarandama dabar. Tau mane nešant. Man laikant vadeles. Ir – tik pagalvok! – mudu net nežinom, ar toli dar kryžkelė, kurioj teks skirtis.

Ak, juk kiekvienas iš šių Sančų galėtų kitiems prikišt iš savęs atimtą ir jų žaidimams išeikvotą laiką. Nė vieno skundas nebūtų teisėtas, nes visi ragavo žaidimo malonumo, kai žaidė savąsias partijas. Du iš jų dingo, palikdami trečiąjį žingsniuoti vieną, kol geismas keistis ištirpdys ir jį, – tarsi oazę, kurią akimirksniu praryja siroccas, įsisiurbdamas į sausas jos pačios smiltis. Nes geismas keistis yra tik ženklas, kad žaidimas baigėsi ir apsinuoginusi savastis lūkuriuoja nužievinta kaip medis, kol galės atsikvėpti nauja oda – tuo tarpu senoji karo, išėsta sausų šiurkščių šašų. Užsiaugini naują odą neišvengiamai – net jeigu žaidimas, kurį pasirenki, vadinasi nežų draskymu. Beprasmiška klausti, „kodėl". Aš esu čia – tai viskas, „todėl".

Vieną gražią dieną nubudęs pamačiau, kad Sanča – šeimos galva – negyvas. Miręs. Įpročio mechanika, anksčiau tiksliai nukreipdavusi kasdieninio irzgimo ir verkšlenimų srautą pro „šviesią arką, virš kurios užrašytas šventas žaidimo vardas", šįkart malė tarp girnų vien tuščius lukštus. Man buvo aišku, kad atsisakau tęsti ankstesnįjį žaidimą ir nekantrauju žaisti kitą – ir, tam tikra prasme, jį jau žaidžiu, nors dar ir nežinau jo pavadinimo. Galbūt jis neturėjo pavadinimo. Galbūt tai buvo pati tyriausia žaismė. „Gryna" žaismė, kaip sakytų vokiečių filosofai. Žaismė tuštumoje, žaismės žaismė – taip įklimpęs

smėlin automobilis žaidžia, lyg švilptų visu greičiu pirmyn, palikdamas už savęs mylių mylias kaimovaizdžio. Paskui, tarytum stumtelėtas, iššoka iš smėlio ir tęsia žaidimą realybėj. Kodėl? Nesvarbu, kaip dabar tai aiškinčiau – tik atspindėčiau žaidimą, kurį šiuo metu žaidžiu. Net šitas paskutinis sakinys – tik atspindys. Ir tas, kurį ką tik ištariau, ir šis, kurį tariu dabar. Ir štai šitas, ir sekantis. Dabar sakau, kad priežasties nėra. Bet kitam žaidime ji galėtų būti. Galbūt, tiesiog norėdamas išsaugoti žaidimą, turėčiau tarti, kad yra. Tai būtų to žaidimo dalis lygiai taip, kaip tai, ką dabar sakiau, priklauso dabartiniam. Tuo tarpu „šeimos galva" – žaidimas, kuriame nėra priežasties nustoti žaidus.

Ir vis dėl to vieną dieną pabudau nebemokėdamas įsivaizduoti savęs toliau jį žaidžiančio. Tiesiog nebemokėjau. Taškas. Suprantama, kartais leidžiu sau vaizduotis senąją rutiną, svarstyti, kas būtų, jei mėginčiau grįžt į seną išnarą, net *pasijusti* taip, tarsi galėčiau apsisprendęs grįžti prie ankstesniojo žaidimo. Turėčiau atsisakyti dabartinio, palikt Jį vieną, grįžt pas Ją, išaiškinti, atlikti visus laiko reglamentuotus nudėvėtus gestus. Leidžiu sau visa tai pajusti, prisimatuoti judesius... O gal, jei grįžčiau, Ginklanešys atsliūkintų taip pat, kaip dabar kartkartėmis vakare įsėlina Sanča – šeimos galva? Juk raumenys ir kaulai atmena ilgiau, negu protas ar net širdis, ir vakarėjant Sanča – šeimos galva grįžta paliesti ataušusių atminties vietelių mano sterblėj ir glėbyje, kurian kaip tik tą valandą įsiropšdavo vaikai – klausytis mano balso, stebėt saulėlydžio, svajot ir atvirom akim grimzt į miegą prie blėstančio ugniakuro. Bet, leisdamas sau visa tai jausti ir prisiminti judesius, aš suvokiu, kad tai yra dalis žaidimo, kurį dabar žaidžiu, todėl apsisprendžiu palikti Sančą – šeimos galvą vien tuščiu, neužpildytu lukštu, kad jis galėtų įsilieti į Sančos – ginklanešio vienovę, būti dažų

potėpiu paveikslo visumoje. Ar galėčiau elgtis su juo kitaip?

Kitaip su juo elgtis?

Žaidimo *viduje* viskas turi priežastį! O *už* jo ribų?

Visi žaidimai bendros žaidimo prigimties požiūriu yra vienodai teisėti ir galiojantys savo pačių specifiškų nuostatų rėmuose. Bet kuris yra toks pat vertingas ar bevertis, kaip ir kitas. *Dabar* žinau, kad tąryt pabudęs ir pamatęs Sančą - šeimos galvą nebegyvą, aš jau žaidžiau kitą Sančą, tačiau ne tą, kurį žaidžiu dabar. Dar tebebuvau žaidimo viduje. Spąstuose. Kaip žmogelis, mugėje nuėjęs į „Veidrodžių rūmus". Užspeistas ir ieškantis išėjimo. *Dabar*? Dabar esu panašesnis į nuolatinį lankytoją, kuris sugrįžta nusipirkti bilieto dar ir dar kartelį, tiesiog dėl žaidimo malonumo, nors galėtų užrištom akim pereiti labirintą: aš perpratau gudrybę, mačiau morką. Bet aš esu aš, o ne kas kitas, dabar ir čia, ir taip gyvai įsivaizduoju skausmą, kurį suteiktų pastanga grįžt, kad atsiminimai bejėgiškai subliūkšta vien nuo tos minties, siaubu persmelkiančios visą kūną. Aš? perpratęs gudrybę? Dar vienas atspindys, ne daugiau: aš žaidžiu dar vieną žaidimą. Kas iš to? Pasitenkinimą teikia pats žaidimas, o ne jo baigtis. Be reikalo Jean-Baptiste Clamence, teisėjas ir atgailautojas, taip piktinosi užkietėjusiu veidmainiškumu, be kurio neįmanoma įsitraukti į žaidimą: tai tebuvo tik kaina, kurią jis sumokėjo už tyrumą, o tyrumas tėra vienas iš žaidimų, turintis, beje, savų trūkumų. Kai Jean-Baptiste liovėsi vaidinęs beglobių ir našlių gynėją ir prieš savo nosį išvydo morką, tai jam tereiškė viena: pigų triuką. Juk negalėjo nė akimirką pritart išdaigai, nes žaidė rimtuolį. Vėliau jis nutarė atidaryti Amsterdame parduotuvę ir vitrinoje išstatė morkas milijonams nelaimėlių, pagaliau tapdamas unikaliu, išradęs būdą mesti nepakartojamą savo paties šešėlį. Buvo patenkintas, kad žaidimo

unikalumu užčiaupė pokšto pašaipą, o iš tikrųjų tik įgijo teisę duoti savo vardą milijonams tokių pat pasipūtusių kvailių.

Taip pat, kaip mano ponas Kichotas.

Arba aš.

Ir vis dėl to nesam pralaimėję nei mes, nei Clamence, nes ir jis, ir mes vienodai mėgavomės mums skirtu žaidimo laiku, nepaisant nieko. Teko matyti savo poną Kichotą po kovos su vėjo malūnais – sugniužusį ir dejuojantį. Valandų valandas atsidėjęs bejėgiškai kontempliavo kiekvieną kūno skaudulį, kol galų gale sugebėjo juos apvaldyti, susiedamas su žaidimo tikslais – savo burtininkais ir kerėtojomis. Perpratęs, stengėsi daugiau nebekreipti į juos dėmesio, kol neišnyks savaime. Mes visi elgiamės taip pat. Mus visus – apgautą meilužį, sielvarto prislėgtą motiną (argi ne puikiai tu, Louis-Ferdinand, nutapei ją ties aborto sugniuždyta mergaite šokančią mater dolorosa baletą pagal preliudą, besiliejantį krauju – vidurinioji klasė, žemas tonas?), skausmų varstomą luošį, beviltišką ligonį, pataikūną, nevykėlį, nugalėtoją, sąvadautoją, pederastą, kekšę ar fanatiką, laidoką ir girtuoklį, visuomenės šulą, valstietį, bankininką, sadistą – mus visus galų gale pasiglemžia žaidimas ir vaidinam rolę tarsi kokia Sarah Bernhardt, – kas Ofeliją, kas Jobą ar Krezą, kas Kristų, Juozapą, Mariją ar Mefistą, kas Arielį, Kalibaną, Tartiufą ar Ledi Makbet. Vaidinam iki pabaigos, kol galim, kiek sugebam, mėgaudamiesi žaidimu tokiu, koks yra, išsunkdami iš savojo loterijos laimikio viską, kas įmanoma – viską aukodami dėl vieno trumpučio triumfo pakelės miestelio scenoj.

Ir niekas nepralaimi.

Nepralaimi niekas. Nes visi, kiekvienas – taip, kiekvienas, netgi tu, Louis-Ferdinand, net tu, Celine, gniaužiantys saujoj savo vienos pusės bilietus į Pragarą –

sutiko žaisti, ir laimėjimas yra pats žaidimas, o ne jo baigtis.

Nepralaimi niekas. Net savižudys. Jis toks pat lošėjas, žaidžiantis žaidimą, nei geresnį, nei prastesnį už kitus. Trumpesnį? galbūt, – kaip pastebėjo Hamletas.

Ar nesuklysčiau, sakydamas, kad prieš ateinant gerajam kaimynui Quijano pats svarsčiau, ar man jo nesužaidus? Gerai atsimenu tas sunkias dienas, kurias pergyvenau po antrojo Sančos mirties. Mano žodžiai, lyg griausmo pasibaidęs mulų kinkinys, į šipulius sudaužė dienų tėkmę, ir nebegalėjau nieko sulipdyt iš man likusio beformio skeveldrų laužo. Mano žodžiai išsibėgiojo nuo manęs į visas puses, kaip žaibo išblaškyta avių banda, ir aš, neįstengdamas jų surinkt, beveik lioviausi mėginęs atstatyti kasdieninę mano vardu vadinamą vienovę. Ar galvojau tada apie savižudybę? Jei ir galvojau, tai tebuvo vienas iš žaidimų, su kuriuo flirtavo protas, be lašo tikro geismo, kad nuobodulio išsekintas galėtų greičiau nugrimzt miegan. Jeigu ir kilo mintis apie savižudybę, tai turbūt nedaug brandesnė už antrakursišką Hamleto žodžių reveransą – durklas, mirtis ir taip toliau – vien neišvengiamas potėpis nesąmoningai vaidinamo Sančos portrete. Tiksliau, mėginau vaidinti, skečuose bandžiau prieštaringiausius mostus, dar nežinodamas, kas iš to išeis, tik spėliodamas ir žaisdamas žaidimą. Šis Sanča liko nesuvaidintas. Koks būtų galėjęs būt? Sanča Kankinys: gundomas, bet stoiškas? Sanča Nesuprastas Vyras, Komiškas Geraširdis? Sanča – rūpesčiuose paskendęs Tėvas, nusiplūkęs Šventasis? Senstantis Sanča, ramiai suvokiantis visus argumentus, kurių pakaktų nutraukti žaidimą, o tuo labiau – įtikinti save savo paties virtuoziškumu, ir vis dėl to nesiliaujantis diena iš dienos spoksoti į didingą absurdo tuštumą, kurios totemas – morka, suvytusi, raukšlėta, apipelijusi morka, ant raištelio pakabinta po kaklu greta

medinio krucifikso – ir tais pačiais sumetimais. Tai nebuvo pakankamai įtikinantis Sančа, bet aš nepasižymiu vaizduote. Atėjo Alonso ir pasiūlė kitą vaidmenį – Sančą, kurio daugiau niekas – net ir tu, Jean Baptiste Clamence – nebūtų prisiėmęs. Nes daugiau niekas nesinešiojo ant kaklo apipelijusios morkos – net ir jūs, Jūsų Prakilnybe, nepaisant šito atgailaujančio žvilgsnio. Anksčiau pats turėjau būti sau ir Kichotu, ir Sančа. Dabar galėjau atsikvėpti, būdamas tik Sančа. Argi įmanoma atsisakyt?

Todėl klausimas „ar verta gyventi", nėra „vienintelė" filosofijos problema. Taip suformuluotas šis klausimas niekad neužduodamas. Greičiau ištariamas kvarkiančiu, iškreiptu balsu – tokiu, kaip Medrano cirko klaunų – su padirbtu, keistu akcentu; balsu, suskambančiu bet kur ir bet kada, tarsi tarp kitko, taip, kaip prašneko Kartezijui, besišildančiam prie krosnies: „Gal nory sū manym pažaysty?" Ir kiekvienas atsako savaip, įvardydamas žaidimą, nusižiūrėtą iš didžiojo pavyzdinių pramogų katalogo – istorijos – ar sukirptą pagal Montaigne, pasiūlydamas savą variaciją nuvalkiota „cogito ergo sum" tema, kuri verčia judėti pirmyn, – res cogitans cogitat – „ieškoti nuotykių", pasirinkus „naują vardą, vertą narsių žygių, kuriuos tikėtasi atlikti". Vienintelė alternatyva žaidimui – nesvarbu, ar jis nusižiūrėtas iš Didžiojo Istorijos Guignol, ar iš egotistiškų drausmę gerbiančių – yra atsisakymas žaisti, ne savižudybė, bet atsisakymas surasti prasmę vieno vardo vientisume. Visi kiti atsakymai reiškia sutikimą žaisti – nesvarbu, ar individualią žaidimo formą išrado pats žaidėjas, kaip mano ponas Kichotas, ar kas nors kitas, kaip, sakysime, aš. Žaidžiantis savižudybę pasirenka žaidimą, kurį jis tikisi būsiant trumpą; likusieji pasirinkimu išreiškia viltį, – svarbiausią viltį, – kad žaidimas užsitęs. Tai priklauso nuo žaidėjo būdo, galbūt – nuo godulio. Yra tokių, kurie labiau už ki-

tus išalkę blizgančių žėručių, renka juos žaidimų pakelėse, ir atslinkus gyvenimo sutemoms tarsi godžios šarkos žavisi jų žibėjimu besileidžiančioj saulėj ir žarsto juos, patirdami savęs pačių glamonės palaimą: „MANO ATSIMINIMAI". Tačiau siužetas visiems vienodas: mirtis. Visų vienodas užstatas: tam tikras energijos ir laiko kiekis, įdarytas odon ir pažymėtas etikete. Tiek ir tėra kelionės lauknešėlio – tiek šykštuoliui, tiek švaistūnui.

Pasitaiko ir tokių, kurie nesirenka nei šykštumo, nei išlaidumo – nors ir apsiima žaisti. Turbūt geriausias pavyzdys – toreadoras. Čia tiktų ir tipiškiausi lakūno – bandytojo, akrobato, kaskadininko, alpinisto atvejai, bet toreadoras tinka visada, nepaisant to, ar jis įkūnija savo profesiją tobulai, ar ne. Pati situacija, kurią jis sau pasirenka, daro jį pavyzdiniu – nuo pat pirmosios mokinystės dienos. Jo didybę lemia aplinkybės, į kurias save įspraudžia, o ne meistriškumas, – kurį įgyja, per pratybas atsiverdamas pasirinktai situacijai, – ne atlikimo grožis ir ne pagalbininkų pasiruošimas, kurie gali būti svarbūs kitose minėtose profesijose.

Toreadoras, kad koks būtų – nudriskęs ar pasipuošęs auksu, neprasiblaivantis girtuoklis, prisipumpavęs alkoholinės bravūros, ar lankstus jaunuolis, išdabintas prabangiausiais laidotuvių rūbais ir abejingai nešdamasis į areną didžiausią kokią tik gali duoti žmonėms meilę, garbę, turtus ir laimę – toreadoras viską užstato už trumputį tobulo vaizdinio įkūnijimą, sėkmės atveju laimėdamas šlovės – arba mirties – atidėjimą, o nesėkmės – skausmą, luošumą arba gėdą, jeigu virpteli. Jo menas – vienintelis, kuris dirba su gryniausia žaliava, gyvenimu ir mirtimi, ir pagal kvailas baleto taisykles suteikia jiems pavidalą, dulkinai ir prakaituotai miniai krūpčiojant nuo siaubo, genančio ją į visuotinį orgazmą tiesos akimirksnio akivaizdoj – vien tam, kad apsivalęs kiekvienas grįžtų į

kasdieniškuosius savo santūriai pridengtų likimų geidulius. Jeigu lieka gyvas pernelyg ilgai, toreadoras atima iš žaidimo pavojaus akivaizdumą ir užsitraukia neapykantą minios, kuri neteko savo apsivalymo. Manoletė, atsiskyręs vienišo tobulumo bokšte, kova po kovos kuriantis sau nepriekaištingus įvaizdžius – genijaus sukurtus, juos ištirpdė laikas – bodėjosi matyti niūrią minią, ištroškusią jo žūties, ir mirė, užbadytas žvairaakio buliaus. Jis nenorėjo, kad kompromisas su netobula gamta suteršty vaizdinį, kurį pats įkūnijo, ir tęsė visuotinį žaidimą iki galutinio išsipildymo, tobulybės viešume užšaldydamas savo asmeninę trajektoriją. Jis tobulai įkūnijo pačią gryniausią žaidimo formą. Nuvalęs apnašas, įsiskverbė į pačią žaidimo esmę ir, pavertęs savo gyvenimu, parodė ją visiems, kurie atėjo pasižiūrėti.

Retas ištvėrė jos nuogą šviesą.

Didžioji dauguma mieliau sugrįžo prie saugiai abažūruotų savo šviestuvų. Tiems, kurie atvirom akim žvelgė į ją bent akimirksnį, pavyko sustingdyt – kaip Holbeinui, Goya, toreadorams – atsitiktinumų šokdinamą mūsų baletą. Zujam šviesoj po abažūru kaip mašalai, kol ji išdegina mums skirtą laiką, palikdama išsvilusius trapių sparnų skliautus ir laisvą erdvę dulkių Brauno šokiui: argi taip svarbu, kad aš vadinčiausi Sanča Pansa? Tau tai nerūpi, man – neturėtų rūpėt. Tarp akinančios toreadoro žaidimo nuogybės ir persisotinusios „gardaus vyno" aklybės egzistuoja ištisa tarpinių variantų skalė. Lygiai taip, kaip kai kurios bendruomenės, bandydamos nuslopinti geliančią savo egzistencijos absurdiškumo nuojautą, perkrauna paminklus desperatišku „fioriture" (liepsnojanti jėzuitų gotika, helenistinis manierizmas, baroko deformacijos, Viktorijos epochos ornamentika) ir galiausiai susiduria akis į akį su tuštuma ir apeironu, įsitaisiusiu užkabariuose ir tamsiose kertelėse – lygiai taip ir

„žymieji" vyrai, Dievo skrepleliai šitoj žemėj, nejučiom leidžia, kad po sustingusių jų pozų postamentais ir didybės manijom įsirangytų absurdas – beprasmiška pastanga „Aš" vienove, kuri turėtų atlaikyti laiko ir erdvės spaudimą, pažaboti nuolat išsprūstantį laiko ir erdvės daugiariopumą. „Panta hosper keramia rhei"[1] (viskas prakiūra, kaip moliniai puodai) – išsitarė Sokratas vienam dialoge. Arba taip: „hypo rheumatos to kai katarrou panta ta chremata exesthai."[2] (Visi daiktai linkę peršalti). Šitie burbulai, besipučiantys tol, kol laikas ir erdvė susprogdina jų įsitempusią membraną, „žymieji" vyrai, „les salaudes" – tik paliudija, kad yra absurdiška žaisti burbulą ir apskritai žaisti, paliudija, kaip sunku laiko ir erdvės tėkmėj išsaugoti vieną savasties pavidalą, kelia pagundą atsisakyti šitų pastangų ir rodo kryptį į ramybę, galbūt slypinčią tokiam atsisakyme, provokuoja mirtį apie žaidimą liautis žaidus ir nieko neįprasmint – liudija tikrąjį atsisakymą, tikrąją išeitį, nesutikimą nuolankiai ir beprasmiškai būti prirakintam prie laiko ir erdvės gėdos stulpo, liudija tikrąją savižudybę.

Sutikdamas, kad mano žodžiai būtų man neištikimi, atsisakydamas pastangų juos pajungti savojo aš vienovei – šitam žvilgsniui, kuris ankštoj laiko ir akimirksnio erdvėj nuolat ilgisi praėjusios akimirkos – aš pasitraukiu iš žaidimo, pritaikau „epoche" savo individualiajam Aš, „suskliaudžiu" ir redukuoju save, bičiuliams ir kolegoms palikdamas kūną, grąžintą atsitiktinei natūralaus irimo valiai, išderintą ir padriką. Tai gali būti tik žaidimas, kuriuo aš demonstruoju savo įsitraukimo į žaidimą mechanizmą, žaisdamas nežaidimą, ir kol taip yra, man lieka galimybė apsigalvoti ir vėl imti žaisti. Bet ar taip?

---

1 Plato, *Cratylus*. 440 C & D., p. 190, Loeb.

2 *Ibid*.

Jeigu sutinku, kad mano žodžiai būtų man neištikimi ir tvyrotų prieš mane, kiekvienas išsiskleidęs savo paties vienovėj ir nė vienas neįstengdamas prie savęs prisijungti margaspalvę kiekvieno vienovę, jeigu leidžiu savo žodžiams nuskriet, nešamiems mano laiko ir nemėginu iš kurio nors pasigaminti indo, į kuri galėčiau – diena iš dienos arba vienu ypu – supilti savo energiją – tuomet atsisakau žaisti žaidimą. Tegul kiti palaiko mano kūno funkcionavimą. Argi nesu anapus gyvenimo ir mirties, belaikėj karalystėj, kurioje netgi pradinis atsisakymas žaisti nustoja būt morka, liaujasi buvęs žaidimu?

Palaidotas iškreiptam savo paties laike, suteikdamas amžinybės vertę čia vienai, čia kitai negrįžtančiai dylančiai iš atminties akimirkai – tarsi sustingdyčiau bangą žaliam stikliniam judesy, čia amžinai besiritančią į krantą, čia amžinai atslūgstančią virš bežadžio smėlio – aš leidžiu savo žodžiams mane pamiršt, kad kiekvienas paeiliui sugertų, tarsi smiltys, mano vardu vadinamą energija, žodžių nežaidimą. Viena iš dviejų: arba nutrauksiu hipnotišką grandinę, kol dar ne per vėlu, arba prieisiu kiekvienam žaidime slypinčią negrįžimo ribą. Jeigu ją peržengsiu ir daugiau nebegalėsiu pakeisti žaidimo, įstengdamas tik tęsti pradėtą „nežaidimą" – tada tobulai prarasiu sugebėjimą žaisti.

Būsiu pasiekęs negrįžimo ribą.

Ji yra visuose žaidimuose.

Greičiausiai pasiekė negrįžimo ribą savo žaidime vyras, žaidžiantis namų dažytoją, kai dešimtam ar dvyliktam aukšte nužengė nuo pastolių ir krito žemyn.

Gal pasiekė tą ribą ir toreadoras, kurio kraujas iš buliaus perskrostų vidurių sunkiasi į šiltą smėlį.

Kiekvienas iš mūsų specifiniame savo žaidime savaip patiria nuolatinę akistatą su Gorgonės galva, bet kurį akimirksnį galinčia sustingdyt pasirinktoj – tegu tik

dėl žaismės, neapgalvotai, tik trumpam – pozoj, sustingdyti su akimirkai užsimestu iškilmių rūbu ir paversti ji akmeniniu kiautu, kuris, susiurbęs tavo savastį ir sunaikinęs tave, tampa vieninteliu mirties liudijimu.

Žaisdamas nežaidimą, pasiekčiau negrįžimo ribą tada, kai mano kūnas, pasikeitęs fiziškai, liktų bežadis. Tada, egzistenciškai ir fenomenologiškai redukuotas, kaip pasakytų Prossnitzian, daugybę kartų patyręs bergždumą bet kokio bandymo susigrąžinti savo paties vienovę, iš lėto, tyliai grimsčiau hipnozėn, kurioje sapnuočiau save kaip sveiką ir būdraujantį asmenybiškumą, ir jau nebemokėčiau priversti savo asmenybiškumo man paklust. Suvokčiau galingą laiko potvynį, srūvantį per įjautrintą žaizdą, kurią vadinu savuoju Aš, ir ankštą, nepatogią, čia užsiveriančią, čia vėl atsiveriančią landą, kurią vadinu savo akimi ir kuriai antrina kita, o jas abi papildo garsai, kvapai, prisilytėjimai, jausmai – ir visa veržiasi į buvimą per žaizdą, atsivėrusią prieš visatos veidą: Aš.

Tada, kai tapsiu toks įjautrintas ir atsivėrusiu jautrumu prilygsiu tyram gyvulio ar naujagimio juslių intensyvumui ir kaip jie liksiu nepridengtas jokių intelektualinių manipuliatorių, išrastų liesti radioaktyvias medžiagas, tada būsiu pasiekęs nuogą suvokimą to buvimo, kuris mane nuolat sprogdina, būsiu pasiekęs neaprėpiamą suvokimą pasaulio buvimo, kuris eina per mane toks, koks jis yra, ištempdamas mane laike ir erdvėj, kol iš bergždžios membranos, kurios nebegaliu įvardinti – Kartezijaus abejonė ląstelės lygmeny tėra saulės spindulio perverta ameba, – lieka vieni skutai ir išnyksta netgi kūno vientisumas.

Tuomet būsiu pasiekęs slapčiausius savo pamišimo užkaborius.

Viskas *ir* niekas.

Net ne aš-ybė.

Viskas *ir* niekas.

Čia *ir* niekur.

Dabar, tačiau jokiam konkrečiam laike.

Jei leisčiau savo žodžiams būti man neištikimiems.

Ar įstengčiau?

Galbūt, bet šią akimirką neleidžiu.

Jeigu dabar neleidžiu, tai kaip įstengčiau?

Neįmanoma įveikti prarajos tarp to, kas mąstoma, ir to, kaip gyvenama. Nepriklausomai nuo žaidimo, manojo aš unikalumas išliks kaip savita avatarų sąranga, kurią mano vardas galiausiai apibendrins tiek man, tiek ir kitiems, kurie mane pažinojo ir kurių pačių sąrangoje aš dalyvavau kaip butaforinio scenovaizdžio dalis, kaip tvenkinys, į kurį jie iš lėto srūva, kas pasisemdamas, kas prarasdamas dalelę brangaus laiko, ir dar ilgai gali srūti man jau išsekus.

Tu, nors esi tik asilas, savo rumbuota nuo pakinktų ir lazdos smūgių oda prisėmei dalį manęs, aš, savo ruožtu – dalį tavęs, ir dabar abu drauge kuriam dekoracijas tam scenovaizdžiui, kurį aš vadinu savo pasauliu. Klausimas, ar tai buvo neišvengiama, būtina, iš anksto nulemta, ar dabar aš darau tai, ką turėčiau ar norėčiau daryti, – šis klausimas yra žaidimo dalis ir atsakymo į jį ieškoti reikia pačiame žaidime. Nežaidimo žaidime tokio atsakymo nėra. Jame tai nebėra svarbu, ir žodžiai – šie žodžiai ir visi kiti – nubyra nuo apsinuoginusios savasties tarsi išdžiūvę su oda nudrėksti šašai, nebegyvi man, mirę ir rasojantys krauju, kraujuojantys juos pagimdžiusiu žmogaus laiku kaip hieroglifai, Aztekai arba Opi.

Tačiau nesutinku, kad mano žodžiai būtų man neištikimi dabar, šitam žaidime – tie žodžiai, kuriuos mano pasaulis įgyja per mano poną Kichotą. Noriu apsisiausti jais, kad paslėpčiau šią bevardę žaizdą, kurios gyvuony tebeglūdi kančios akimirka savo gyvuliškam

amžinybės vieny, šią spragą, kuri vis dar bando apsimesti, kad vienija pasaulį. Kitaip viskas būtų prarasta, prarasta amžiams ir tai atkarpėlei, kurią tęsiasi mano akimirka. Tad ką man pasirinkti? Ką man rinktis? Ak, liaukis, Sanča, juk tai retorinis klausimas, atsakymas panosėj – štai poza, štai žaidimas – ir tau nebedera kumščiuotis su šešėliais. Būti nuolatos nutirpus bežadėj nuostaboj prieš lėtą gyvenimo smelkimąsi mirtin – ne pagal mano žaidimo taisykles, ir aš žaidžiu savo pono Kichoto dėka, apgirtęs žodžio kerais – taip vieversys šviesos svaiguly neria žemyn į medžiotojo iškeltą veidrodėlį, – kurie gal leis, palengva nyrant mirtin, truputį užsimiršt.

Žodžiai moja mums, viliodami.

Mus kviečia išsigimę žodžiai.

Ryškiaspalviai klounai, kurių rūbai persisunkę generacijų krauju, Molocho žodžiais kviečia: „gal nory sū mūmys pažaisty?" Išsigimę žodžiai pamažu įkvepia gyvybę šokiui, sustingusiam Holbein'o graviūroj: žodžiai, susitepę krauju nulinčiuotųjų, kaltųjų ir nekaltų, armijų ir kankinių; žodžiai, apsunkę nuo per amžius klodais sukrešėjusio pretenzijų ir savimi patenkintos tuštybės kraujo; žodžiai, nesiliaujantys tarsi vampyrai ryti guvųjų kūnus. Žvelk: štai nuostabioji Venera, iš vidaus ėdama gyvatės; štai vaikas, kuris savąjį aš išdekoruos puošniom liemenėm ir padažytais vokais; šis gabus jaunuolis save įkalins skaičiuose ir papieriniuos simboliuos, marins pilulėm ir opom, kol nepavers spindinčiais spaudmenų kubeliais. O šita mergaitė kankins save badu, aukštais kulniukais, masažu, garais ir chemikalais, kad minkščiau iškimštų savimi begalę čiužinių. Štai uniformos, godžiai žmones ryjančios, štai žmones naikinantys balsai, aptarnaujantys paspęstą žodžių vilkduobę, atvertą didingam kiekvieno ir visų savižudybės šuoliui, kuriuo, nepaisant

nieko, gali laimėti Pagarbą. Šlovę ar Medalį – „sudėtingo" laikmečio quetzalcoatl'ai. O čia – padūkęs mūsų laikų gildijų karnavalas: Teisėjo mantija, kuri ištirpdo ja apsisiautusį, Advokatas, Mokytojas, Ministras, Kunigas, Vaistininkas, Kirpėjas, Sunkvežimio vairuotojas, Durininkas, Padavėja, Siuvėja, Tėvas, Motina, Namų šeimininkė, Jaunikis, Nuotaka – žodžių kaukės, praryjančios, iščiulpiančios, virškinančios nesuskaitomus milijonus sutekančius jų ryklėmis į mirtį. Štai ten – Teisuolis ir Nusikaltėlis, Paleistuvė ir Sąvadautojas, Pamišėlis ir Fanatikas, Geruolis ir Bloguolis, Pamaldusis ir Ištikimasis, Pavargusysis ir Abejingasis, Diletantas ir Menininkas, Nekenčiantysis ir Mylintis, Baltasis ir Juodasis, Geltonodis ir Raudonodis. Čia – Juokdarys, Bankininkas, Bakalėjininkas, Vyskupas, Salaud'as, Dešinysis, Kairysis, Kareivis, Policininkas, Žvaigždė, Eilinis, Direktorius, Generolas, Prezidentas, Senatorius, Karalienė, Hercogas, Aukštuomenės Našlė, Gėlių pardavėjas, Kontrolierius, Šiukšlininkas. Štai jie praskrieja procesijoj, mojančioj, kviečiančioj, viliojančioj, šokančioj demonišką tarantelę – žodžiai, reikalaujantys savojo mėsos davinio, vis naujų kūnų įsikūnijimų, gėdinantys mūsų nuogybę, saugumo pažadu gundantys paslėpti žaizdotus kūnus po siaubingom kaukėm, kad slegiami jų svorio nerangiai sutryptume tuos kelis nuoširdžiuosius, kurie pasitenkina vien plonu šydu. Štai jie – Abstraktūs žodžiai, Žodžiai, pagal kuriuos Teisiame, Žodžiai, pagal kuriuos Gyvename, Kritikos žodžiai, Žodžiai ekskomunikacijai, Žodžiai neapykantai, Žodžiai meilei, Žodžiai garbinimui, Žodžiai egzekucijoms, Žodžiai svajonėms, Žodžiai, už kuriuos mirštame, plepūs Žodžiai sutrumpint dienai, – Žodžiai, Žodžiai, tos mėsėdės gėlės, dabinančios ritualiniam aukojimui dausų sienas.

Pradžioje buvo žodis
Ir žodis atėjo iš Dievo
Ir Dievas buvo žodis
Ir Jėzus
Bendriausias iš visų žodžių
yra žodis, tapęs kūnu
pirmasis Kichotas
pirmasis, kuris suteikė
(suvokdamas?
sąmoningai?
ar mano Viešpats Kichotas *žino*?)
formą savo žodžiui
(kad taptų šviesa kitiems?
tikėdamas, kad taip išvengs galutinio suirimo?)
ir buvo, kaip ir mes
visi, sutriuškintas savo vardo svorio
apakintas
kaip ir mes visi
spindinčio medžiotojo veidrodėlio
įtrauktas į žaidimą
tegu ir savo
už ribos
kur nebėra grįžimo
dažytojas, per drąsiai
persisvėręs,
žodis tapęs kūnu

Tad įsijunkim į viliotinį
ceremonimeistrai, kaip Kichotas
Jėzus, Hitleris, Linkolnas
ir paprastos figūros, kaip aš pats,
Napoleonas, Montaigne, Dekartas
ar Popiežius:
mums iškrėtė pokštą

pasišaipė
priimkim kvietimą šokti
sąmoningai
atlikim lėtas mirties deformacijas kiekvienas
pagal savo rolę
mūsų bendram „sortie".

Sulig tais žodžiais Sanča vėl užsiropštė ant krūpčiojančio savo asilo ir nujojo.

Man pasirodė, kad girdžiu jį juokiantis.

Iš anglų kalbos vertė RASA KALINAUSKAITĖ

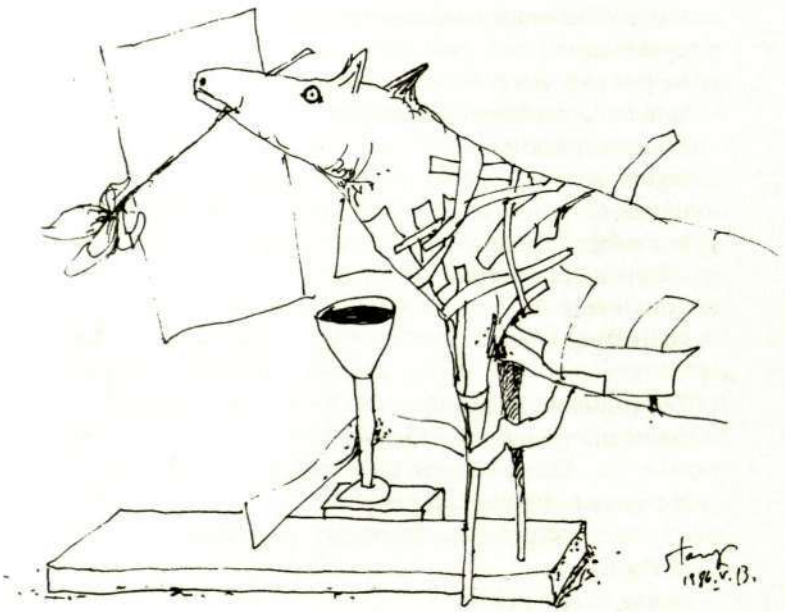

ŽEMAIČIŲ MĄSTYMO APIE BENDRINĘ KALBĄ ISTORIJOS METMENYS[1]

GIEDRIUS SUBAČIUS

Gerai žinoma, kad XIX a. padaugėjo žemaitiškų raštų. Jau ir XVIII a. antrojoje pusėje imta žemaitiškai spausdinti knygų. Tačiau ryškesnis mąstymas apie bendrinės kalbos (bk) norminimą matyti tik XIX amžiuje. Čia visų pirma stengtasi trumpai aprašyti sąmoningiausias norminimo lygmuo – kaip žemaičiai svarstė ir suprato žemaitiškų lyčių reikalingumą ar tinkamumą bendrinei kalbai. Nuoseklių tyrimų iki šiol nėra. Apskritai XIX a. lietuvių kalba yra tirta ne taip jau mažai, apie ją daug rašė Petras Jonikas, Vincas Maciūnas, Jonas Palionis, Zigmas Zinkevičius ir kt. Vis dėlto mąstymo aspektai neretai likdavo tik antraeiliai.

Pradžia. Žemaitiškų tekstų pradžia buvo XVIII amžius. Tada pradėjo būti spausdinamos knygos, turinčios ir žemaitiškų lyčių: pavyzdžiui, knygoje *Ziwatas Pona yr*

---

[1] Straipsnis parengtas pagal 1995 m. rugsėjo 7 d. *Santaros-Šviesos* federacijos suvažiavime Camp Ronoroje skaitytą pranešimą „Pastangos kurti bendrinę žemaičių kalbą XIX a."

Diewa musu Jezusa Christusa[2] jos tiesiog dominuote dominavo. Tačiau tada dar nejusti bk ilgesio.

Jurgio Lebedžio žodžiais, „po 1800 metų gausėja rašytojų [rašiusių lietuviškai] skaičius. Vyksta persilaužimas – perėjimas iš lenkų kalbos į lietuvių kalbą"[3]. Tai galima performuluoti – pirmąjį dešimtmetį ne tiek silpo lenkų kalba, kiek pradėta mąstyti galimybė ir lietuvių ar žemaičių kalbai tapti bendrine – *bendra ir vienoda visiems viešąja tautos kalba.*

Maciūnas atpasakojo Ksavero Bogušo mintis, kad šis dar 1803 m. Lietuvoje matęs tik abejingumą lietuvių kalbai, tad ir jokio mąstymo apie ją negalėję būti: „Bohušas rašo Čartoryskiui (1808): būdamas mokyklų vizitatoriumi (t. y. 1803 m.) išvažinėjęs visą Lietuvą skersai ir išilgai; jau tada visur tyrinėjęs, ar nerasiąs kur kokio paminklo, rankraščio, kokio lietuviško dokumento; visur tačiau sutikęs visišką nežinojimą, abejingumą, kažkokį proto atbukimą ir pažiūrą, kad neverta vargintis dėl dalyko, kurs neduosiąs jokios naudos..."[4] Atrodo, dar iš tikrųjų nesimato ryškesnio noro vertinti ar rūpintis lietuvių kalba. Tačiau pats Bogušo lietuviškų dokumentų ar rankraščių ieškojimas rodo, jog vis dėlto ta kalba jau ėmė rūpėti.

---

2 *Ziwatas Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa, tay ira kielas yszganima Kuriuw Ponas Yszganitoies yr Atpyrktoies mufu Jezus Christus* [...] *Mumis y Dangu wede, moki, yr atgide* (Wilniąw: Drukarnie J. K. M. yr RP Kollégio Kunigu Pioriu, Kaſztu yr ſtoronę Matiejaws Jusupa Dowbara, 1759).

3 Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius* (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955), p. 52.

4 Vincas Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra* (Kaunas, 1939: atspaudas iš *Darbai ir dienos*, t. 8), p. 150–151.

Pirmasis stiprus impulsas norminti bendrinę kalbą tada buvo to paties Bogušo išleista knyga *O początkach narodu i języka Litewskiego rozprawa* (1808). Tai plati studija apie lietuvių kalbą, rašyta, kad „lietuvių kalba nuo greitos žūties būtų išgelbėta"[5]. Bogušo veikalas iš tiesų skelbė naujos epochos pradžią, turėjo įtakos daugeliui Lietuvos kultūros veikėjų[6]. Ir Vincas Maciūnas apie 1810 metus jau rašė kitaip: „Kiek turimoji medžiaga leidžia spręsti, apie 1810 m. domėjimasis lietuvių kalba labai ryškus [...]. Taigi gal ir būtų galima XIX a. pirmąjį dešimtmetį laikyti to lietuviškojo sąjūdžio pradžia."[7] Vis dėlto Bogušas skelbė „kad", bet neskelbė „kaip".

Vienas iš pirmųjų išlikusių bandymų teoriškai svarstyti kalbos bendrinimą yra jau pačioje antrojo dešimtmečio pradžioje poeto **Antano Klemento** vyskupui Juozapui Arnulfui Giedraičiui siųstos žemaitiškos eilės *Donis pridera* (1810), kur mąstomas ir reikalas bendrinei kalbai pasirinkti žemaitišką pagrindą: „nenoriu sakau: Telszių kałba peykti;/ Dar troksztu szłowie anay priderunti teykti –/ Nu Warniu, Telszia esu netolij padieti,/ Abu wydui Žiemayčiu – (:Jog tayp sznek girdieti:) –/ Jszto paskuyto priguł teysybie pažinti:/ Kad kałba musyszkie reyk tikroiu wadinti –/"[8]. Klementas svarstė ir priežastis, kodėl

---

5 Xawier Bohusz, *O początkach narodu i Języka Litewskiego rozprawa* (w Warszawie, w drukarni Gazety Warszawskiey, 1808), s. 5.

6 Vincas Maciūnas, „Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą", *Archivum Philologicum* (Kaunas, 1937), t. 6, p. 85.

7 Vincas Maciūnas, *Lituanistinis Sąjūdis XIX a. pradžioje*, p. 151.

8 Antanas Klementas, *Donis pridera Dyjno ward=metu Szwisiey-Skayciausiuu Juzapou Kunigaykszciuu Giedrayciuu Wiskupuu Žiemayciu, Kawaleriuu Gražibies Buwysių Linku Ponistes Metųsi 1810 mę Morciaus 19 D Ligiay su rasztas eyla*

žemaičiai rašo aukštaitiškai (lietuviškai): „Kad unt alementoriaus iem wakus mokiti,/ Pas tokiu žodziu pratin; kayp warstoy Lijtuwa!/ Nes iszpaustuwes raszta tynay arciaus buwa –/"[9]. Vadinasi, kadangi spaustuvės elementoriams leisti yra Lietuvoje, jie ir leidžiami lietuviški (aukštaitiški), ne žemaitiški, ir žemaičiai priversti iš jų mokytis lietuviškai. Sprendimas žemaitiškiems raštams leisti galėtų būti spaustuvės įsteigimas Varniuose ar Telšiuose: „Kad Warnia, arba Telszia anus sau turietum,/ Kayp cia aplinkuu kałb; tayp rasziti pradietum –/"[10].

Klementas žinojo vykusią tam tikrą konkurenciją tarp didžialenkių ir mažalenkių tarmių: „Kur ira tyn dydyi; ir maži wadinti, / Wyjni nu untru prisz sau kałbu neabkinti". Vieni kitų tarmės net nekentę! Ir toliau pastebėjo – „Wyinok maži=Linka tur rasztųśi iszgali", net nors „Dydeśni unt mažuiu, parstou Kałba gali". Raštuose pirmauja mažalenkiai, ne didžialenkiai, nors didžialenkiai galios ir daugiau turį. Kad ir kaip nepatiktų didžialenkiams, knygos esančios spausdinamos mažalenkių dialektu. Čia Klemento sugestionuojama, kad bendrinei kalbai visai tiktų žemaičių tarmė, nors jos teritorija ir mažesnė už aukštaičių. Didžiosios Lietuvos teritorija rodosi esanti vientisa, turinti turėti ir vieną bendrinę kalbą. Tačiau kažin ar pats Klementas galėjo tikėti pavyksiant primesti žemaičių tarmę ir aukštaičiams, kažin ar buvo tikras, kad tai būtina. Toji mintis turbūt teliko atsargi sugestija, vangi vyskupo galios viltis.

Klementas neįtikino **Giedraičio** rašyti žemaitiškai, ir vyskupas 1816 m. išleido *Naująjį testamentą* aukštaitiškai.

---

sudietas Par tikra, ir wysa ziemiauśi Tarna AK Alsiediųsi Adtydouta (rankraštis saugomas LNMMB, PR 1317), p. 4.

9 *Ibid.*, p. 4–5.

10 *Ibid.*, čia ir toliau cituojamas p. 5.

Neseniai Aldonos Prašmantaitės atrastame Giedraičio rašinyje „Lietuvių tautos, kalbos ir literatūros aprašymas Vyriausiajam Sankt Peterburgo Biblijos komitetui"[11] (1813) bendrinės kalbos teorijos esmė nusakyta taip: „Norint gerai lietuviškai rašyti, reikia gerai mokėti lietuviškai ir kalbėti žemaitiškai. Sandarą, arba konstrukciją, išlaikyti lietuvišką, o tarimą žemaitišką, kuris yra grynas ir malonus"[12]. Iš tikrųjų, jo *Naujasis Testamentas* ištisai aukštaitiškas. Bet kurti bendrinę rašomąją kalbą vienos tarmės pagrindu, o skaityti – kitos, reiškia iš viso nesirūpinti tartimi, leisti tarti, kaip kas nori. Taigi Giedraičio supratimas apie šnekamąją bk dar labai miglotas. Jis rėmėsi Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių bei Didžiosios Lietuvos vidurio aukštaičių rašomųjų kalbų tradicijomis, kurios turėjo daug bendrų ypatybių. O taikydamasis prie Žemaitijoje atsirandančio noro rūpintis ir žemaičių kalba, Giedraitis toleravo žemaitišką aukštaitiško teksto skaitymą.

Taigi Klemento mintys krypo į žemaitišką bendrinę kalbą, o Giedraičio – buvo veikiamos aukštaitiškos tekstų tradicijos, su išlyga, kad tie tekstai gali būti skaitomi ir žemaitiškai.

Antrajame dešimtmetyje be Klemento ir Giedraičio neturime kitų išlikusių svarstymų apie bk (nežinome buvusios Aleksandro Butkevičiaus 1811 m. gramatikos turinio). Klemento mąstyta nedrąsiai ir apytiksliai, Giedraičio – tvirtai bet senoviškai. Matyt, antrąjį dešimtmetį būtų galima laikyti tylaus, dar išoriškai nelabai matomo teorinio brendimo laikotarpiu. Atsargus ir paviršutiniškas

---

[11] Aldona Prašmantaitė, „Žemaičių vyskupas J. A. Giedraitis – Naujojo Testamento vertėjas", *Devynioliktan amžiun įžengus: Senoji Lietuvos literatūra* (Vilnius: Pradai, 1994), kn. 3, p. 197–231.

[12] *Ibid.*, p. 228.

Klemento bei Giedraičio mąstymas – dar tik preliudija kurti konkretesniems projektams.

Trečiojo dešimtmečio pradžia jau pilna ir išorinių permainų. Kaip rašė Jurgis Lebedys, „1822–1823 metai buvo gyvesnės studentų veiklos pradžia, pakilimo metai visame kultūriniame-literatūriniame lietuvių gyvenime."[13] Vien 1823 m. išleidžiama nemažai nereliginio (ar ne tik religinio) turinio lietuviškų knygų. Simonas Stanevičius išspausdina Mikalojaus Daukšos *Postilės* ištraukų, knygeles *Apie darimą walge ysz kiarpiu islandu* ir *Historyia szwenta* su lietuviškų žodžių žodynėliu, Kiprijonas Nezabitauskis išleidžia knygelę *Surinkimas Dasekimu par Mokintus Żmonias [...] apey bytes*, Juozapas Rupeika – *Jonas isz Swisłoczes*. 1822 m. Kazimieras Kontrimas įteikia Lietuvių kalbos lektorato Vilniaus universitete projektą.

Jau konkrečią programą, kokia turėtų būti žemaičių bk, susikūrė **Dionizas Poška** trečiojo dešimtmečio pradžioje. Lebedžio žodžiais, „centrinis asmuo lietuvių literatūroje tuo metu [apie 1821–22 m.] buvo D. Poška"[14].

Šiaip jau Poška buvo apibrėžęs lyg ir planą, ko naujajai etninei lietuvių kultūrai reikia pirmiausia. Pagrindinius punktus tai kultūrai apie 1823 m. jis formulavo tris: istorija, žodynas ir gramatika – visi lietuvių kalba rašyti ar lietuvių kalbos veikalai. Ir Poškos bendrinės kalbos projektas, dažnai mėgstamas cituoti, yra žinomas iš jo 1824 m. balandžio mėnesio laiško prof. Ivanui Lobojkai. Poškos išvada aiški: „Žemaičių kunigaikštijos vidurio tarmė, man rodosi, yra geriausia ir turi būti pavyzdinė", „aš ne iš savo galvos tai ištraukiau, ne iš kelių spėjimų šią trečiąją tarmę suformulavau, bet taip kalba pats Žemaičių vidurys [...], kurio centre yra miestelis Viduklė [...], teisingą

---

13 Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*, p. 211.

14 *Ibid.*, p. 93.

lietuvių kalbos tarmę, pasieniuose nesudarkytą, išlaikęs"[15]. Kitaip sakant, bk kurti jis rinkosi savo žemaičių dūnininkų tarmę ir norėjo, kad visi Didžiosios Lietuvos lietuviai ir žemaičiai ją imtų laikyti sava, ja rašytų. Tai, kas Klementui atrodė siektina, Poškai jau tapo darytina.

Pats Poška irgi ne iš karto bus taip apsisprendęs. Pirmasis jo rašymo etapas galėtų būti įvardytas apskritai kaip poreikio kurti bk atsiradimas ir tylus ieškojimas, kaip tai daryti – jį galima datuoti maždaug nuo Bogušo veikalo pasirodymo (1808) iki trečiojo dešimtmečio pradžios. 1809 m. laišką Giedraičiui parašęs dar su gana daug aukštaitiškų fonetikos, morfologijos elementų, paimtų iš senosios aukštaitiškų raštų tradicijos, antrąjį dešimtmetį ir trečiojo pradžioje nemažai ieškojo tikslesnių būdų kalbai užrašyti, ir pamažu jo tekstuose pradėjo rastis daugiau žemaitiškų lyčių, imančių persverti buvusiąsias aukštaitiškas. Kitaip sakant, Poškos rašybos sistemos evoliucija susijusi su jo pastangomis rinktis tarp aukštaitiškų ar žemaitiškų fonetinių lyčių, o keitimo kryptis – gana naujoviškų žemaitiškų formų link. Tad antrasis etapas prasidėjo, kai Poška galutinai apsisprendė, kokios bk reikia, vadinasi, 1824

---

15 Dionizas Poška, *Raštai*: parengė D. Urbas (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959), p. 478–481. Kitoms lietuvių kalbos tarmėms atmesti Poška rėmėsi net tiek lingvistiniais, kiek estetiniais kriterijais: „lietuvių tarmė, prikimšta *ła, łe* skiemenų, mano nuomone niekad negali būti pavyzdinė, nes ji rėžia ausį ir klausyti nemaloni, kaip antai: *mergiała, Pańiała, Kumiała* ir t. t. Antroji, Pakuršės ir Paprūsės tarmė, taip pat, mano išmanymu, negali būti pavyzdinė, nes ištariant tuos pačius lietuviškus žodžius – *Mergiale, Pańiale, Kumiale* ir t. t., reikia labai išsižioti, kas vėl ne tik klausančiam, bet ir žiūrinčiam į kalbantį sukelia tam tikrą atgrėsį ir pasibjaurėjimą." Nors šiandien tai skamba labai naiviai, bet juk tai tik pirmasis konkrečiau artikuliuotas bk projektas Didžiojoje Lietuvoje.

metais. Šį tarpsnį galima pavadinti Poškos teorinio brandumo etapu. O dar vėliau – praktinis apsispręstos norminti kalbos norminimo darbas – žodyno rašymas, kurį Poška pradėjo netrukus 1825 metų pavasarį ir dirbo iki mirties (1830).

Poška jautė turįs konkurentų. Žinoma, kad jau 1823 m. pabaigoje Kiprijonas Nezabitauskis sudarinėjo lietuvių kalbos žodyną[16]. Jis per prof. Lobojką tikėjosi mecenato grafo Rumiancevo paramos tam žodynui išleisti. Tačiau nors Poška taip pat susirašinėjo ir artimai bendravo su Lobojka, šis slėpė nuo jo Kiprijono sumanymus: „[Poška] nežino to, kad yra asmuo, kuris rimtai galvoja apsaugoti lietuvių kalbą. [...] tik vien iš Šviesiausio dauggalio Kunigo Kanauninko galima laukti puikaus Lietuvių kalbos žodyno."[17] Vėliau Lobojka, nusivylęs prastoku leksikografiniu Kiprijono metodu, perėjo Poškos pusėn ir bent moraliai, rašydamas Rumiancevui, jau parėmė Poškos žodyną: „Poška gerokai už jį [Kiprijoną Nezabitauskį] mokytesnis", o tolėliau – „beje, Poška irgi ketina imtis šio darbo [rašyti žodyną] [...], Poška puikiai moka lotyniškai"[18]. Tad galima sakyti, jog Poška nukonkuravo Kiprijoną Nezabitauskį – po to Kiprijonas jau metė ir, regis, nebegrįžo rašyti nebaigto, iki *K* raidės pradėto žodyno.

---

16 Kad autorius buvo ne jo brolis Kajetonas Nezabitauskis, kaip neretai manoma, plačiau žr. Giedrius Subačius, „Kiprijono Nezabitausko žodyno autorius", *Lietuvių kalbotyros klausimai* (Vilnius, 1996), t. 36, p. 212–213.

17 A. Каупуж, „Некоторые дополнительные сведения о литовских деятелях культуры начала XIX века в письмах проф. русской словесности виленского университета И. Н. Лобойко", *Literatūra* (Vilnius, 1963), t. 6, p. 216–218.

18 A. Kaupuža, „XIX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjai pagal prof. I. N. Lobojkos susirašinėjimą su N. P. Rumiancevu, muziejaus steigėju", *Literatūra* (Vilnius, 1967), t. 10, p. 192.

Poškos konkurentu tam tikra prasme laikytinas ir Aleksandras Butkevičius. Net nematęs Butkevičiaus gramatikos, Poška Lobojkai rašė: „Kun. baziliono A. Butkevičiaus parašytą lenkų–lietuvių gramatiką, dar rankraščiu tebesančią [...], nesiūlyčiau paleisti į pasaulį"[19]. Poškai neramu, kad gali išeiti gramatika, kurios jis nematęs, ir kurios normos tiesiog negalėjo sutapti su jo siūlomomis. Poškos nerimą galima suprasti, žinant, kad jo konkurentas Kiprijonas Nezabitauskis jau buvo perskaitęs Butkevičiaus gramatiką ir savo ranka prirašęs tris lankus papildymų. Galbūt Poška jautė konkurenciją iš Kiprijono Nezabitauskio ir Butkevičiaus sąjungos – sprendžiant iš Kiprijono tekstų, toji konkurenciškoji poškiškai bk linko krypti į aukštaičių pusę, joje pasitaikė ir nemažai hiperaukštaitiškų, neegzistuojančių lyčių.

Turėjo Poška ir sąjungininką Kajetoną Nezabitauskį, netikrą (kitos motinos) Kiprijono Nezabitauskio brolį. Kajetono 1824 m. išleisto žemaitiško elementoriaus rašybą ir rašomąją kalbą Poška vertino superlatyvais: „stilius [...] yra labai geras, aiškus, rišlus; antra, rašyba yra tobula ir nieko taisyti nereikia; trečia, mano manymu, mūsų lietuvių kalbos [...] gramatiškumas labai geras [...]. Žodžiu, ši rašyba ir gramatiškumas gali būti laikomi pavyzdingais"[20]. Kajetonas, gimęs žemaitis dounininkas, derinosi prie Poškos (ir, matyt, savo) dūnininkiškos teorijos ir tuo nusipelnė pagyrų!

Tačiau Poškos teorija ne visai atitiko praktiką. Jis niekada nerašė vien tik žemaitiškai, visada vartojo ir aukštaitiškų lyčių. Net rašmenis *ů*, *ǒ* ir gal *ji* įsivedė,

---

19 Meilė Lukšienė, „Iš Augustino Janulaičio literatūrinių archivalijų (Simono Stanevičiaus recenzija ir Dionizo Poškos laiškas I. Lobojkai)", *Literatūra* (Vilnius, 1980), t. 22(1), p. 65, 68.

20 *Ibid.*

turbūt norėdamas įtikti visų tarmių žmonėms, kad kiekvienas galėtų perskaityti savaip. Tad Poškos praktikoje matyti giedraitiško nenuoseklumo. Poška – entuziastingasis bk kūrėjas ir žemaičių patriotas, norėjęs ir stengęsis tapti bendrinės kalbos Homeru, Šekspyru, Liuteriu...

Kitas minėtinas Poškos kartos žmogus, tik kokiais šešeriais metais jaunesnis, buvo bernardinas vienuolis **Jurgis Ambraziejus Pabrėža**, dažniausiai žinomas kaip botanikas, vaistažolininkas ar Katalikų bažnyčios kunigas, skelbtinas palaimintuoju.

Tačiau Pabrėža didžiąją kūrybinio gyvenimo dalį gyveno atokiau nuo Poškos Žemaičių kunigaikštijos centro – Kretingos vienuolyne, tad kaip ir Žemaitijos pakraštyje. Ir bk poreikį jis pajuto vėliau. Nors susirašinėjo su Vilniaus profesoriais, tačiau ne su tais, kurie domėjosi bk kūrimu – gal išskyrus prof. Wolfgangą, kurio duktė Pabrėžai pasiūlė augalams pavadinimus kurti pagal pagoniškus lietuvių dievų vardus. Nors žemaitiškai tekstus rašė seniai, seniausias žinomas yra datuotas 1798 metais, tačiau tik maždaug 30 metų vėliau Pabrėžos mintys apie bk ėmė subręsti. 1828 metų lapkritį prof. Wolfgangui Pabrėža rašė: „[...] ar nebūtų galima palaukti, kol nepasitarsiu su Didžiai Šviesiu Ponu Paškevičiumi [Poška], sudarinėjančiu žemaičių kalbos žodyną, kad būtų galima išlaikyti žemaičių rašybos vienodumą"[21]. Taigi ir užkampioje Kretingoje Poškos žodynas, tada jau trejus metus rašytas, buvo garsus. Tačiau Pabrėža, palyginti su Poška, prieš ketverius metus apsisprendusiu, kokio bendrinės kalbos modelio reikia, vėlavo. Jis dar svyravo. Bet po pusmečio ir Pabrėžos apsispręsta: „Dėl žemaičių rašybos

---

21 Jurgis Ambraziejus Pabrėža, 1828 m. lapkričio 27 d. laiškas iš Vėžaičių prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių (rankraštis saugomas LMAB, f. 7 – 309), lp. 8r–8v.

nesu linkęs savo nusistatymo keisti [...]. O žodyno autorius taip pat turi rašyti pagal savo nusistatymą, ir čia jau jo nepakreipsi, ypač kad jau bebaigiąs savo veikalą. Be to, iki šiol neturime jokios žemaičių krašto gramatikos: tad ar šiaip, ar taip."[22]

Taigi Pabrėžai kurti žemaičių dounininkų tarme paremtą bk apsisprendimo etapas prasidėjo ties ketvirtojo dešimtmečio pradžia. Jo teorijoje Mažoji Lietuva turi savo bk, lietuviai (aukštaičiai) gali sau patys mokytų vyrų surasti, o jis rašąs tik žemaičiams: „Weykała tóu raśźiau ne dieley Lyitóówyniku, (kóryi gał sau tolyi óż móni geresnius Pyszorius atrasty) ale dieł tykruuju Żemaytiu, pri kóriu nier myśźyny niejoky kałbos lyitóówyszkos: teyp yr kałbó tykray źemaytyszkó rupinaus paraśźiity"[23]. Pabrėža įsitikinęs, kad „žemaitis niekada nesutars dėl kalbos su lietuviu nei su prūsu ar latviu"[24]. Jis pyko ant lietuvių (aukštaičių): jie yra „tokie atkaklūs ir užsispyrę kalbėti ir rašyti savaip, kad jiems taip ir ne kitaip atrodo: vien lietuvių kalba ne tik rašyti, kalbėti, bet ir alsuoti tikroji Žemaitija privalo. Lietuvà tebūna Líetuva, maišytieji – maišytaisiais, o žemaičiai – žemaičiais"[25]. Pabrėža kuria bk žemaičiams, o tai jo modelyje implikuoja dar

---

22 Jurgis Ambraziejus Pabrėža, 1829 m. balandžio 13 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių (laiškas saugomas LMAB, f. 7 – 309), lp. 12v.

23 Jurgis Ambraziejus Pabrėža, *Tayslós Augumyynis* [t. y. *Augymyynis*], 1843 (rankraštis saugomas LNMMB, f. 124 – 7), p. V.

24 Jurgis Ambraziejus Pabrėža, 1835 m. kovo 20 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą: paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų senovė* (Kaunas, 1938), t. 2, Nr. 3(8), p. 495.

25 Jurgis Ambraziejus Pabrėža, 1838 m. spalio 9 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą: paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų senovė* (Kaunas, 1939), t. 2, Nr. 4(9), p. 663.

dviejų lietuvių bendrinių kalbų galimybę – Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių (aukštaičių).

Praktiškai į savo bendrinę žemaičių kalbą Pabrėža įsivedė ir specialius iki tol nei jo paties, nei ko kito nevartotus rašmenis: *ć́, ś́*, dvigubus balsius *aa, ee, ii, yy, oo, uu* ir kt. Ir šiuos rašmenis vartojo įvairiausiems tekstams, išskyrus religinius. Religiniai tekstai, pirmiausia pamokslai, Pabrėžai ir toliau neatrodė lygiaverčiai pasaulietiniams, jiems lyg ir netaikė bk reikalavimų – tai buvo visų pirma sau pasirašyti tekstai, skirti būti perskaityti ar persakyti balsu, rašytinė forma jiems tebuvo lyg ir antrinė. Kaip rašė Saulius Žukas, Pabrėžos eilėraščiai fiksuoja „episteminio kultūros lūžio procesą, perėjimo nuo vienų vertybių prie kitų situaciją"[26]. Taigi pati bendrinė kalba – jau modernaus pasaulio bruožas, o nebendrinės kalbos religiniai raštai – seno mąstymo reliktas.

Pabrėžos kuriamas bendrinės žemaičių kalbos žemaičiams projektas buvo grandiozinis: 1) pats su pagalbininku Juozapu Butavičiumi ir kitais parašė botanikos darbų, svarbiausia, kapitalinį veikalą apie augalų sistemą *Tayslós Augymyynis*, 1843; 2) pagalbininkas Simonas Grosas parašė žemaičių kalbos gramatiką bei žodynėlį visiškai pagal Pabrėžos rašybą ir tarmę, tad tai buvo tiesiog Pabrėžos bk modelio gramatika ir žodynėlis; 3) pramokęs Pabrėžos rašybos Butavičius perrašė per 1000 puslapių turinčią Simono Daukanto *Istoryje Zemaytyszka*, 1834. Tai fundamentalesnis ir geriau vykdytas projektas negu Poškos: formuojama žemaičių bk buvo parašyti botanikos, gramatikos, žodyno, istorijos rankraščiai. Bet nė vienas Pabrėžos rašyba rašytas tekstas taip ir nebuvo išspaus-

---

26 Saulius Žukas, „Apie pypkininkus (du J. A. Pabrėžos eilėraščiai)", *Liaudis virsta tauta: Lietuvių atgimimo istorijos studijos* (Vilnius: Baltoji varnelė, 1993), t. 4, p. 117–118.

dintas. Fundamentalusis separatistas Pabrėža vien dėl lėšų stokos nebūtų galėjęs savo ir bendradarbių idėjų paskleisti plačiau[27].

Taigi Poškos, Pabrėžos, kaip ir Klemento kartai buvo lemta bandyti pradėti, bet nebaigti.

Dar trečiąjį dešimtmetį, kaip minėta, daug lietuviškų tekstų, paremtas grafo Jurgio Plioterio, paskelbė jaunasis **Simonas Stanevičius**, jau kitos kartos atstovas. Jis buvo rimtas filologas, karjerą pradėjęs senų tekstų studijavimu ir publikavimu (ištrauka iš Daukšos *Postilės*), skelbęs juos ir vėliau (anoniminė 1737 m. gramatika, perspausdinta 1829 m.). Tačiau bendrinei kalbai „S. Stanevičius ne tik neperša senųjų raštų kalbos, kaip tokios, ir nelaiko jos kad ir žodyninės sudėties atžvilgiu visai tobula, pavyzdinga, bet, turėdamas prieš akis literatūrinės kalbos kūrimą ir jos įvedimą į viešąjį gyvenimą, mokyklas, labai aiškiai sako, kad 'niewîna ysz tù ràsztu ney ràsztyniku îkandyne sekty ne gàlyme, kadang niewînas ysz jù niera tayp tôbułas [...], îdant wysokiâm âmżiuy yr kożna łûma żmonyjms lituwyszkay kalbiêty arba raszîty norentyjms pawêyksłu bûtu'"[28].

Visgi Stanevičius nepaliko teorinių svarstymų, kokią reikėtų kurti lietuvių (žemaičių) bk. Net minėtoje perspausdinamos 1737 m. anoniminės „gramatikos prakalboje

---

27 Apie Pabrėžos žemaičių kalbą dar plg. Giedrius Subačius, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba", *Asmuo: tarp tautos ir valstybės: Lietuvių atgimimo istorijos studijos* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996), t. 8, p. 10–113.

28 Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*, p. 172–173; Simonas Stanevičius, *Raštai*: paruošė Jurgis Lebedys (Vilnius: Vaga, 1969), p. 448.

S. Stanevičius neišdėstė visos savo kalbinės programos"[29]. Galėtų kilti klausimas, ar jis tokią iš viso turėjo.

Tačiau Stanevičius pats tekstus rašė labai tiksliai savo dūnininkų tarme. Pavyzdžiui, neturėdamas spaustuvėje ženklo *y* su stogeliu, ėmė rašyti *yj*[30], kad tik tiksliau išreikštų savo tarmės fonetinę lytį. Dažnai žymėdavo kirčius. Jis, rodos, yra rašęs ir lietuvių–lenkų kalbų žodyną, prirašęs iki *L* raidės – žodynas gal ir turėjo norminamąją intenciją (nors Stanevičiui taip pat galėjo rūpėti istorinės leksikos rinkimas, plg. „'Postillos' pabaigoje, po klaidų atitaisymu, paliktas paskutinis įrašas [...] 'Jau pabaigiau darbą'. Bet kokį darbą? Ar tuo S. Stanevičius norėjo pasakyti, kad baigė 'Postillą' skaityti, ar medžiagą iš jos rinkti žodynui, ar gal ruošti ją visą spaudai? Neabejotina bent, kad tuo jis pažymėjo užbaigęs rinkti iš 'Postillos' 'pamestus ir užmirštus žodžius' literatūrinei kalbai turtinti"[31]). Girdenis net yra vertinęs, kad „Simonas Stanevičius [...] grafikos ir ortografijos nuoseklumu tolokai pralenkęs visus ankstesnius Didžiosios Lietuvos autorius – iki pat Antano Baranausko"[32]. Galima patikslinti, kad prie nuosekliai savųjų rašybų laikiusiųsi priskirtini ir Pabrėža bei Čiulda, jie tik savo tekstuose nežymėjo kirčių.

Stanevičius galėjo nebūti tikras, kad tik jo žemaitiškas bk variantas prigis ir paplis, dėl to galėjo nebūti linkęs jo teoriškai svarstyti. Antra vertus, Poška 1824 m. Lobojkai jau buvo išdėstęs, kad tik žemaičių dūnininkų tarmė tinkanti visų lietuvių bendrinei kalbai. Taip pat

---

29 Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*, p. 174–175.

30 Plg. Aleksas Girdenis, „Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema", *Aitvarai* (Kaunas, Vilnius, 1992), t. 3, p. 41.

31 Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*, p. 166–167.

32 Aleksas Girdenis, „Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema", p. 51.

Kajetonas Nezabitauskis, Stanevičiaus bendramokslis, gimęs dounininkas, rašė dūnininkiškai poškiškai. Tam galbūt pritarė ir Poškos kaimynas Leonas Uvainis, buvęs kandidatas į lietuvių kalbos lektoriaus vietą Vilniaus universitete, bei poetas Silvestras Valiūnas. Su jais bendraveęs ar ryšius palaikęs Stanevičius tiesiog rašydamas savąja tarme natūraliai derėjo prie dūnininkiškų nuotaikų.

Iš to, kaip Stanevičius skrupulingai perteikinėjo visus savo tarmės niuansus, kirčius, galima matyti, kad jam rūpėjo ir tarimas. Galimas daiktas, kad bk tarimą jis galėjo įsivaizduoti turintį būti maždaug tokį, koks yra tarmėje (taip įsivaizdavo ir Pabrėža), ir tik rašybą derinti prie tarimo – Stanevičius (kaip ir Pabrėža) taip pat nevartojo jokių polifoninių rašmenų. Poška tokio nuoseklumo nebuvo išlaikęs.

Taip pat neaišku, ar Stanevičiui rūpėjo orientuoti savo rašomąją kalbą į kokios nors aiškiau apibrėžtos teritorijos gyventojams. Jis labai domėjosi ir Mažosios Lietuvos raštais, ir rytietiškais Sirvydo, buvo nuvykęs į Karaliaučių padirbėti pas Liudviką Rėzą. Vertino visus. Jo pasakėčia apie arklį ir lokį – žemaičių ir aukštaičių vienybės simbolis. Tačiau vis dėlto Stanevičiaus raštai labai žemaitiški.

Antra vertus, Stanevičius kritikavo kitų savo amžininkų tekstus: Daukanto, Kajetono ir Kiprijono Nezabitauskių, kritiškai įvertino Poškos rankraščių atidavimą užsieniuosna. Nejusti, kad jam kas atrodytų besąlygiškai adoruotinas – net iš savo artimiausių kolegų ir bičiulių. Tačiau Stanevičius nesistengė kitiems primesti savo rašybos. Publikuodamas senuosius lietuviškus tekstus, išlaikydavo ir juose esančias nežemaitiškas lytis. Pats Stanevičius rašė: „Tame łayke [...] daugumas Żemaycziu, winy ysz mêyles kałbos tiêwyszkias, kyty ysz nôra wyską żynôty,

môkose, skayta yrràsza lituwyszkay"[33]. Stanevičiui nesvetimas ir antrasis aspektas – ne tik iš kalbos meilės, bet ir iš noro viską žinoti jis rašė lietuviškai! Tarsi galima justi, jog kalbà Stanevičius labiau domėjosi kaip objektu, o ne kaip priemone mintims reikšti, ne jos bendrinimu. Ir, pavyzdžiui, kirčių žymėjimas jam greičiau buvo ne noras visus išmokyti kirčiuoti, o tiesiog filologiškas malonumas tiksliai pajusti ir sužymėti tartį. Tad santūriojo specialisto Stanevičiaus vertybių sistemoje svarbesnis dalykas buvo kalbą tirti, o tik paskui – norminti.

Vidurys. Prieš 1831 m. sukilimą stiproka buvo dūnininkų bendrinės kalbos versijai simpatizavusi intelektualų grupė. Ryškiausia ir įtakingiausia asmenybė tarp jų, žinoma, Poška. Jis buvo pritraukęs į savo projektą net dounininką Kajetoną Nezabitauskį, aišku, tikėjosi pritarimo ir iš draugų dūnininkų Leono Uvainio, Silvestro Valiūno, Simono Stanevičiaus. Šalia nedrąsių Klemento pastangų dounininkiškai orientuoti Giedraitį ir dar nesubrendusio dounininkiško Pabrėžos modelio – Poškos dūnininkiškos pastangos tada tikriausiai buvo perspektyviausios.

Tačiau po 1831 m. sukilimo dūnininkai, kaip grupė, savo akivaizdžią įtaką jau buvo praradusi. Mirė Poška (1830) ir Uvainis (1828), Kajetonas Nezabitauskis išvyko Varšuvon (1825), Stanevičiui mirė mecenatas Plioteris (1836) ir jo galimybės ką nors publikuoti susiaurėjo. O posukiliminis laikas, ketvirtasis–šeštasis dešimtmečiai – tai Pabrėžos, Simono Daukanto, Juozapo Čiuldos, Motiejaus Valančiaus, jau dounininkų, epocha.

Simonas Daukantas pačioje kūrybos pradžioje rašė labai žemaitiškai dounininkiškai. Jo *Istoryje Zemaytyszka* (1834), *Prasmą Łotinû kałbôs* (1837), *Budą Senowęs–Lëtuwiû*

---

33 Simonas Stanevičius, *Raštai*, p. 442.

Kalnienû ĩr Zámajtiû (1845) ir kituose to meto tekstuose vyraute vyrauja žemaitiškos lytys. Matyt, ir jo *Darbų* (1822?) neišlikęs originalus rankraštis buvęs labai doumininkiškas. Tarsi atrodytų Daukantą buvusį karštą žemaičių bendrinės kalbos puoselėtoją ir propaguotoją.

Tačiau po *Būdo* nemažai išėjusių Daukanto tekstų turi vis daugiau aukštaitiškų bruožų. Maždaug nuo tada Daukantas ėmė leisti nemažai populiarių ūkiškų knygelių tąja ne tokia žemaitiška, paprastesne, mažiau įvairių diakritikų turinčia kalba ir rašyba. 1849 metais mirė Daukanto bičiulis Pabrėža, galėjęs nuolat palaikyti žemaitišką Daukanto orientaciją. Po šios mirties Daukantas simboliškai atsisakė rašmens *ó* [ǫ], išmokto turbūt iš Pabrėžos, ir sugrįžo prie savo seniau vartoto *ù*. Roma Bončkutė pastebi, kad vėlesniame veikale *Pasakojimas apej Wejkałus Lietuwiû tautos senowie* (1850) „yra palyginti nemaža vakarietiškų kalbos lyčių, todėl retesni diakritiniai ženklai"[34].

Tačiau aišku, kad Daukantas ne tik dėl Pabrėžos ėmė daugiau vengti žemaitybių. Viena, jis išleido *Būdą*, epochinį veikalą, pirmąją lietuviškai spausdintą mokslo knygą, ir, žinoma, tikėjosi netrūksiant jai skaitytojų. Bet labai žemaitiška, labai archaizuota kalba, net su skoliniais iš latvių ir prūsų kalbų, tik išmokusiam skaityti žemaičiui ar aukštaičiui turėjo būti vargiai įkandama. Net Daukanto bendramokslis iš Žemaičių Kalvarijos gimnazijos laikų Kajetonas Nezabitauskis, Varšuvoje garsėjęs kaip lietuvių ir žemaičių kalbų specialistas, pats doumininkas, laiške jam rašė, kad visai nesuprantąs *Būdo* kalbos: „daug atskirų pasakymų, net ištisų periodų, ilgesnių fragmentų

---

34 Roma Bončkutė, „S. Daukanto istoriografinių darbų rankraščiai", *Devynioliktan amžiun įžengus: Senoji Lietuvos literatūra* (Vilnius: Pradai, 1994), kn. 3, p. 138.

visiškai negaliu suprasti"[35]. Kas galėjo būti skaudžiau autoriui, šio veikalo išleidimą tuo metu turbūt laikiusiam svarbiausiu savo gyvenimo laimėjimu? Pajutimas, kad tokiai kalbai trūksta skaitytojo, galėjo būti vienas iš akstinų Daukantui imti orientuotis į paprastesnę ir aukštaitiškesnę kalbą. Tada Daukantas ir ėmė rengti ūkiškas knygeles, kurių ne tik kalba, bet ir turinys turėjo būti suprantamesnis daugumai skaitytojų. Aukštaitinama žemaičių tarmė – Daukanto pastangos atsižvelgti ir į suvoktus skaitytojų poreikius.

Tačiau reikia nurodyti dar vieną priežastį. Daukantas, kūręs etninę lietuvių tautos, visų Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvių bendrumo idėją, kad ir gana nekonkrečią, turėjo suprasti, jog gryna dounininkiška rašomoji kalba yra neperspektyvi, jog nors žemaičiai, amžių išmokyti, galėjo geriau ar prasčiau skaityti aukštaitiškus tekstus, tačiau jokie – Mažosios ar Didžiosios Lietuvos – aukštaičiai nebuvo pajėgūs suprasti apygrynio žemaitiško teksto. Jam turėjo aiškėti, kad bendrai lietuvių etninei vizijai reikia ir bendros suprantamos visiems kalbos. Tačiau kaip šalia etninės nematyti jokios konkrečios politinės Daukanto vizijos, taip nematyti ir jokio konkretesnio bk projekto.

Jau visai į gyvenimo pabaigą Daukantas rašė: „mano nuomone, negalima rašyti nei vien gryna žemaičių, nei gryna aukštaičių (tarme), bet reikia domėtis jų švelnumu, harmoningumu ir glaustumu"[36]. Kaip tai padaryti, jam ir tada nebuvo aišku. Ne vieną dalyką spręsti paliko laikui:

---

35 Vincas Maciūnas, „Kaj. Nezabitauskio-Zabičio laiškai", *Mūsų senovė* (Kaunas, 1940), t. 3(1), p. 146.

36 Simonas Daukantas, *Raštai*: parengė Birutė Vanagienė ir Vytautas Merkys (Vilnius: Vaga, 1976), t. 2, p. 788.

„ar *d, t* minkštinti, parodys laikas"[37]; „dėl įvardžio *asz* ketvirtojo linksnio, tai laikas parodys, *mani* ar *manę* reikia rašyti"[38]. Didžiulį žodyną, gyvendamas pas Valančių, rašė lyg ir akademinį, skirtą žemaičių akademijai. Tačiau ir jame dažnai vartojo gretutines žemaitiškas bei aukštaitiškas lytis, plg. *kwiestas* ir *kwijstas, medioti* ir *medzioti*. Ir, galų gale, norą aukštaitinti galėjo iš dalies palaikyti pensiją Daukantui mokantis Motiejus Valančius, pats vartojęs aukštaitybių.

Kai kas Daukanto teorijoje panašu į giedraitišką – šnekamosios bk vizijos neturėjimas. *Pasakojimo* pratarmėje Daukantas rašė skaitytojui: „gali pats, vieną kartą perskaitęs, antrą kartą skaitydamas nusuokti žodžius pagal suoką savo parakvijos. Ir taip kame randi parašyta *kantri ir narsi kareiviai*, skaityk *kantrūs ir narsūs kareiviai*, kame randi *kantrį vyrą*, skaityk *kantrų vyrą* ir taip toliau"[39]. Nejusti intencijos norminti ir šnekamąją kalbą. Tas pats matyti ir iš jo polifoninių rašmenų, pavyzdžiui, iš *ů*: „Kur iszpuł raszyti *uo*, taj łabaj yra raszyt *ů*, par tą wisims gał itikti, tie[ms], kurie pirmu *uo*, ir tie[ms], kurie isztar *ou*, nesgi wieni saka *duoti*, kiti *douti*"[40].

Kvietęs kultūros modelių pavyzdžių dairytis senovėje, Daukantas Vytauto Kavolio buvo pakrikštytas radikaliuoju archaistu[41]. Tačiau bk perspektyvos požiūriu jis ilgainiui iš aistringo žemaičių entuziasto darėsi tolerantiškėjančiu skeptiku.

Daukanto studijų kolega **Juozapas Čiulda** žemaitišką nusistatymą raštu išdėstė gana vėlai, jau gerokai persiritęs

---

37 *Ibid.*, p. 790.
38 *Ibid.*
39 *Ibid.*, p. 8.
40 *Ibid.*, p. 788.
41 Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje* (Vilnius: Vaga, 1994), p. 135.

per savo penkiasdešimtmetį – parašė solidžiausią ir išsamiausią iki šiol žemaičių kalbos gramatiką (1854, 1855), nors pavadino tik trumpais samprotavimais[42].

Čiulda tik vieną kitą lytį gramatikoje paliko aukštaitišką, ir tą paprastai motyvavo kalbos sistemos reikalavimu; apskritai gramatika labai dounininkiška. Čiulda aiškino, „jog vakarų žemaičių patarmė yra labiau susiformavusi, dėl to jos daugiausia laikiausi"[43]. Vadinasi, jis jau rėmėsi žemaičių norminimo tradicija, ją suvokė kaip stiprią, nebesijautė žemaičių kalbos norminimo pradininkas. Atmesdamas aukštaičių tarmę sakė, kad joje „beveik nėra jokio gramatiškumo, tėra tik iškreiptos ir sugadintos lenkų kalbos mišinys su lietuvių kalba"[44]. Čiulda skeptikas ir pačių lietuvių atžvilgiu. Gramatiką paskyręs „išalkusiam žemaičių literatui pagelbėti", paaiškino: „sakau žemaičių, nes apsileidęs ir tinginys lietuvis linkęs geriau įkyrėjusį badą užsispyręs kęsti, negu ieškotis tokio peno"[45]. Čiulda taikė savo bk modelį visiems Didžiosios Lietuvos lietuviams, tad ir aukštaičiams. Panašu, kad Čiuldos atvejis jau rodo, jog žemaičiai iš subetnoso buvo ėmę jaustis darąsi pagrindiniu Didžiosios Lietuvos etnosu. Taigi šeštajame dešimtmetyje buvo įmanoma įsivaizduoti aukštaičius galėsiant išmokti žemaitiškai, žemaičių bendrinės kalbos! Ir tai liudijo žemaitis dounininkas, nuo aštuonioliktųjų gyvenimo metų negyvenęs žemaitiškoje aplinkoje, didžiausią brandaus ir sąmoningo gyvenimo dalį praleidęs tarp aukštaičių.

---

42 Plg. Juozas Čiulda, *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles: Lietuvių atgimimo istorijos studijos* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993), t. 6.

43 *Ibid.*, p. 233.

44 *Ibid.*, p. 227.

45 *Ibid.*, p. 363.

Čiuldos gramatika labai preciziška, autorius labai tiksliai laikėsi savo siūlomų taisyklių. Jo tekste nėra jokio polifoninio rašmens, kaip kad ir Pabrėžos, atvirkščiai negu Poškos ar Daukanto. Čiulda neabejojo vienodos šnekamosios bendrinės kalbos reikalingumu ir visai moderniai apibrėžė ją. Tai ilgas žingsnis į priekį, palyginti su Giedraičio ar net su Poškos samprata ir bandymais.

Savo rankraščio nuorašą Čiulda siuntė Valančiui, jam ir dedikavo. Tam tikra prasme ši gramatika pretendavo tapti planuojamos Žemaičių akademijos akademine gramatika. Tačiau nors ir buvo nusiųsta Adomui Zavadskiui į Vilnių spausdinti, tačiau tada trūkstant lėšų ir liko rankraščiu.

Taigi Čiulda – pedantiškas žemaitis dounininkas, ambicingas žemaitintojas, vylęsis ir aukštaičius mokyti rašyti bei šnekėti žemaitiškai.

Žemaičių vyskupas **Motiejus Valančius** būrė apie save Varniuose mokytus žemaičius – Daukantą, Kašarauską, Andrijauską ir kt. Svajojo apie Žemaičių akademiją, lyg ir turėjo norų globoti ar skatinti Daukanto rašomą žodyną bei Čiuldos gramatiką. Tad terpė tarsi buvo palanki bręsti bei tvirtėti bendrinės žemaičių kalbos idėjai ir praktikai.

Tačiau paties Valančiaus tekstai taip pat nebuvo visai žemaitiški. Iš pradžių, pavyzdžiui, dvitomyje *Žemajtiu Wiskupiste* (1848), Valančiaus kalba dar žemaitiškesnė, tačiau vėliau aukštaitybių daugėjo. Pasak Petro Joniko, Valančius yra sąmoningai įsivedęs tris ryškius aukštaitiškus atvejus: a) afrikatas, b) dvibalsius *ie, uo*, c) sveikus dvibalsius *ai, ei*[46]. Vien aukštaitiški dvibalsiai *ie, uo* atima iš jo kalbos ryškiausias dounininkiškas ypatybes.

---

[46] Petras Jonikas, *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje* (Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1972), p. 126–135.

Sąmoningas pastangas aukštaitinti ir kartu netikslų aukštaičių tarmės mokėjimą rodo didelis hiperaukštaitiškų afrikatų dažnumas jo raštuose, pavyzdžiui, *prawedze* 'pravedė', *meldźe* 'meldė'. Juozas Tumas pasakojo anekdotinį įvykį, kaip Valančius, lankydamas vieną aukštaičių parapiją, klausė parapijiečių komisijos: „Aš noru ženote, kapče junsu kunigėlė elgas...", o jam atsakė: „Nežėnoti mūsų kunigėliai, Dvasiškas Tėveli! Ir kapčių pas mus jokių nėra: mes visi karališkiai..."[47]. Jonikas manė, jog tokie pavyzdžiai rodą, „kaip vyskupo santykiai su įvairiatarmiais vyskupijos žmonėmis spyrė jį atsisakyti grynosios savo tarmės raštuose, kurie juk buvo skiriami ne tiems vieniems jo kaimynams žemaičiams"[48]. Ir apskritai „žemaičio Valančiaus rašomosios kalbos tarminį mišinį sudarė pirmiausia du veiksniai: laikymasis ypač tikybinių raštų tradicijos ir taikymasis prie aukštaičių"[49].

Tikrai, Valančius buvo praktiškas žmogus, jis visada gerai jautė aplinką, savo pavaldinius, jų nuotaikas ir poreikius, nebuvo „pakilęs nuo žemės". Jo kūrinių kalba dažnai labai liaudiška, gyva, specialiai kurta suprasti platesniam skaitytojui[50]. Norėdamas išlikti jam paveikùs, į savo raštus ne tik įsileido tam tikrų aukštaitiškų lyčių, ne tik prikūrė hipernormalizmų, bet ir nevartojo jokių polifoninių įvairaus tarimo rašmenų, vengė visokių įmantresnių rašmenų su diakritikais. Tad labiau stengėsi būti suprastas, negu išplatinti kokį nors konkretų kalbinį sumanymą. Ir bk kūrimas teliko antraeilis uždavinys. Kad jokio griežto projekto savajai bk kurti Valančius nebus turėjęs, gali

47 *Ibid.*, p. 134–135.

48 *Ibid.*, p. 135.

49 *Ibid.*, p. 134.

50 Plg. Vincas Maciūnas, „Motiejaus Valančiaus 'Giwenimu szwentuju Diewa' stilius", *Vairas* (Kaunas, 1935), nr. 7–8, p. 273–286.

liudyti tai, kad aukštaičius skatino leisti knygas savo tarme – Juozapą Zenevičių, Antaną Baranauską[51]. Tai turbūt leido jam būti kiek tolerantiškesniam ir skirtingoms Daukanto žodyno, Čiuldos gramatikos bendrinės kalbos vizijoms, nei, tarkim, jo vietoj būtų galėjęs būti Pabrėža. Kultūros moderninimo aspektu Kavolis Valančių laikė tradicijos racionalizatoriumi ir autoritetiniu populistu[52]. Bendrinės kalbos idėjos aspektu nepavadinčiau jo teoretiku, greičiau populistiniu praktiku. Perfrazuojant žodžius apie Stanevičių, galima pasakyti, kad Valančiaus vertybių sistemoje svarbesnis dalykas buvo kalbos vartosena, o tik paskui – norminimas.

Tad paskutinysis etapas, ketvirtasis–šeštasis dešimtmečiai, mišrus. Nors tada daugiausia vyravo žemaičių dounininkų intelektualai ir lytys jų raštuose dominavo labiau žemaitiškos nei aukštaitiškos, tačiau paprastai neapsieita ir be aukštaitybių. Galima net sakyti, kad „grynos" žemaičių bk net idėja, ypač šeštąjį dešimtmetį, nebebuvo puoselėjama. Ketvirtajame dešimtmetyje dar Pabrėžos mintys buvo ryškios ir įtakingos (turbūt veikė šiek tiek Daukantą, turėjo savo mokinių ir pasekėjų – Simoną Grosą, Juozapą Butavičių), jo grynuoliškas žemaičių bk projektas tada dar atrodė perspektyvesnis. Tačiau šeštąjį dešimtmetį ir Daukantas, ir Valančius savo raštuose buvo linkę daryti vis daugiau nuolaidų aukštaitiškoms lytims.

Pabaiga. Visi jie laikui bėgant kūrė žemaitišką tradiciją, kuri ėmė dominuoti Didžiojoje Lietuvoje. Galėjo atsitikti, kad jei Rusija po 1863 m. sukilimo nebūtų uždrau-

---

51 Petras Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje: Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai* (Čikaga: Lituanistikos instituto leidykla, 1987), p. 238.

52 Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, p. 136.

dusi lietuviškos spaudos, tai Valančiaus norėtoje kurti Žemaičių akademijos aplinkoje gal ir būtų toliau formavusis bendrinė Didžiosios Lietuvos kalba, turinti daug žemaitiškų elementų, bet ne taip mažai ir aukštaitiškų lyčių. Ji turbūt nebūtų išbarsčiusi tokio glaudaus ryšio su lenkų rašyba – rašmenys *cz, ł, sz, w* galėjo likti ir bendrinėje kalboje.

Vadinasi, Daukanto, Čiuldos, Valančiaus kartai buvo lemta tęsti Klemento, Poškos kartos pradžios bandymus, tačiau išbaigti jų lemta nebuvo nei jiems, nei niekam kitam. Žemaičių bk šaka buvo dirbtinai nukirsta, o Mažojoje Lietuvoje spausdinamos Didžiajai Lietuvai lietuviškos knygos ir laikraščiai žemaitiški būti negalėjo.

LIETUVOS UNIVERSITETAS ISTORINĖS TRADICIJOS DALYBŲ METAIS 1922-1997

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS

Šiuo tekstu siekta dvejopų, tam tikra prasme netgi konfrontuojančių uždavinių. Pirma, besiklostančios aplinkybės vertė rašyti iškilmingą jubiliejinį referatą, kuriame 75-jų Lietuvos universiteto įsteigimo metinių proga neišvengiamai tenka pakartoti mokslo istorijos tyrinėtojams seniai žinomus faktus bei teiginius apie universiteto vaidmenį užbaigiant lietuvių nacionalinės kultūros formavimosi ciklą, tačiau neturint atviros erdvės interpretacijų prieštaravimams atskleisti. Antra, pasinaudoti intriguojančia proga ir pabandyti įsigilinti į universiteto raidos XX amžiaus Lietuvoje istoriografines koncepcijas bei simbolinio jų funkcionavimo dabarties intelektualiniame lauke apraiškas. Žinoma, antrasis uždavinys gerokai sunkesnis. Apskritai tyrinėti universitetinio gyvenimo dalykus – intelektualinę istoriją, sociokultūrinį jo vaidmenį etc. – yra labai sudėtinga. Čia kylančias metodologines komplikacijas intriguojančiame straipsnyje („Universitetinė doksa ir kūryba: prieš scholastinius skirstymus") neseniai pabandė atskleisti įžymus šių dienų prancūzų sociologas P. Bourdieu. Anot jo, tirdami universitetines prob-

lemas, mes esame priversti naudoti tokias mąstymo kategorijas, kurios yra pačios universitetinės sistemos produktas. Tai, pasak sociologo, trukdo pažvelgti į save kritiškai:

> Priklausydami universitetiniam pasauliui, iš esmės suformuoti universiteto, mes labai linkę mąstyti apie jį kaip apie kažką akivaizdaus, t.y. universalaus, ir suabsoliutinti atskirą universitetą, kurio produktu mes patys esame.
> *Socio-Logos '96* (Mockva, 1996), p. 11-12.

Ši P. Bourdieu įžvalga įgyja itin aktualų skambesį, rengiant jubiliejines konferencijas dabartinėje Lietuvoje, kur keletas universitetų savuosius ateities projektus bando grįsti senomis tradicijomis ir interpretuoti jas kaip kam patinka. Proginiuose leidiniuose visos ydos, kuriomis pasižymi viena ar kita disciplina, turi didesnes galimybes išeiti aikštėn groteskinėmis formomis.

Kita vertus, imantis antrojo uždavinio – istoriografinių koncepcijų analizės, kyla pavojus aptemdyti iškilmių retoriką. Visuomenėje, pasižyminčioje be galo ilgų ceremonijų ir barokinių ritualų pomėgiu, tai gali būti įvertinta kaip blogo tono ženklas. Tačiau jei iš tiesų gerbiame universiteto idėją, turime įsileisti kuo daugiau modernaus racionalumo į tartum savaime aiškių šventinių simbolių pasaulį, laisvai interpretuoti visą nueitą istorinį kelią ir suvokti tradiciją taip, kad ji neužstotų dabarties horizonto, o leistų matyti ir tai, kas balta, ir tai, kas juoda. Šventeiviška jubiliato poza galbūt mažiausiai tinkama universitetui. Anot kito pasaulinio garso sociologo – pernai mirusio profesoriaus Vytauto Kavolio, universitetas Lietuvoje „dažnai veikia daugiau kaip archainis negu kaip modernistinis simbolinis centras, skiriąs neįtikėtinai

daug dėmesio savo paties sukakčių šventimui, duodąs (palyginti su Vakarų Europos ar Amerikos universitetais) nedaug substancialaus įnašo į visuomenės ir kultūros kritiką. (V. Kavolis „Centrai ir apytakos kultūros dirbtuvėse", *Metmenys*, 1995, Nr. 68, p. 36). Parafrazuodamas Guy Debord tezę ir, matyt, turėdamas omeny 415-jų Vilniaus ir 70-jų Vytauto Didžiojo universitetų jubiliejines iškilmes, Vytautas Kavolis pareiškė dar kandžiau: „jubiliejai – tai paraližuotos kultūros išraiška." Tad, suprantama, dvejopos šio straipsnio užduoties kėlimas iš esmės yra skatinamas dvejopo baiminimosi: 1) būti apšauktam nemandagiu ir negeistinu lietuviško jubiliejinio ritualo dalyviu; 2) prisidėti prie tokių „paraližuotos kultūros" renginių, kuriuos kritikavo Vytautas Kavolis. Tačiau viliuosi, kad sudėtingos ir prieštaringos Lietuvos universiteto tradicijos apmąstymas proginiame referate gali būti suprastas kaip kompromiso ieškojimo ženklas.

Medžiaga, kuria naudotasi rengiant šį tekstą, daugiausia yra žinoma tyrinėtojams. Lietuvos universitetas yra sulaukęs palyginti didelio jų dėmesio. Parašytos kelios stambios knygos, skirtos aukštojo mokslo istorijai, ir, atrodytų, žinomos visos tos istorijos detalės. Kita vertus, yra pagrindo teigti, kad dar daug įdomių ir platesniam skaitytojui neprieinamų dalykų slepiasi archyvuose, dar ne visa senoji periodinė spauda yra įdėmiai istorikų perskaityta. Bene didžiausią impulsą ir pasitikėjimą tokiomis prielaidomis duoda šiuo metu Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvos istorijos instituto keletos istorikų rengiamas veikalas *VDU: mokslas ir visuomenė 1922-1997*, kuris dar šiais metais turėtų būti publikuotas. Būtent ši medžiaga gerokai atnaujina žinias apie Lietuvos universiteto

priešistorę – pirmuosius XX amžiaus dešimtmečius, įgalina apmąstyti sudėtingas universiteto tradicijų dalybas po sovietų invazijos bei parodyti VDU idėjos trajektoriją tremties ir sugrįžimo kelyje.

Istoriografinės mįslės

Paradoksalu, bet tarp Lietuvos aukštojo mokslo istorijai skirtų publikacijų paskutiniame penkmetyje itin reikšmingą vietą užėmė proginiai-jubiliejiniai leidiniai. Tai, pirmiausia, solidžiai išleista *Vilniaus universiteto istorija 1579-1994* (Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994) ir kuklesnis straipsnių rinkinys *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70-metis* (Kaunas: Litera Universitetis Vytauti Magni, 1993). Leidiniai labai skirtingi. Pirmasis pretenduoja į iškilios šimtmetinės istorijos peržiūrėjimą. Jame ryškios pastangos konceptualizuoti šios istorijos versiją, labiau pritaikyti ją prie sukaktuvininko mostų. Antrasis – gana orginalių faktografinių straipsnių rinkinys, savo pozityvistine rimtimi aiškiai konfrontuojantis su pirmuoju. Abi knygos buvo rengiamos vienu metu, dalyvaujant dideliam skaičiui istorikų, tačiau pasirodė spaudoje taip, tartum viena autorių grupė nieko nebūtų girdėjusi apie kitos egzistavimą. Ir, sakyčiau, abiejų nenaudai. Tačiau itin reprezentatyvi *Vilniaus universiteto istorija* geriau atspindi tai, ką norėtųsi pasakyti apie proginius veikalus apskritai. Dėl tos priežasties jai bus skirta daugiau dėmesio. Juk būtent proginiai tekstai kalba ne tiek apie sukaktuvininkų istoriją, kiek apie autorių ir užsakovų intencijas.

Žinoma, proginių istorijos leidinių yra skirta ir kitiems dalykams. Žymiųjų asmenų (prezidentų ir signatarų) biografijos, miestų, miestelių, įvairių institucijų praeitį atskleidžiantys darbai, susiję su įvairiomis sukaktimis, yra įprastas reikalas. Nenuostabu, kad tokio pobūdžio publikacijos rodėsi dainuojančios revoliucijos ir nepriklausomybės įtvirtinimo metais. Tai atskleidė pragmatinius (tiesioginio tarnavimo visuomenės ar jos grupių poreikiams prasme) lietuvių istoriografijos polinkius. Neretai istoriniais proginiais leidiniais siekiama suvokti kurio nors sukaktuvininko vietą istorijoje, nustatyti sąsajas su visais anksčiau gyvavusiais ir įtakos turėjusiais prototipais (protėviais), atgaivinti tradiciją kaip tiesioginį, neretai daiktišką paveldą. Neabejotinai svarbus tokios lektūros bruožas yra tas, kad jose nelieka vietos akademinėms abejonėms, svarstymams, korektiškam prielaidų atskyrimui nuo fakto, pagaliau nelieka vietos tirtiniems klausimams, be kurių mokslinė disciplina greitai uždūsta, nustatyti.

Įsivaizduotos praeities faktais dažniausiai stengiamasi savotiškai legitimuoti savą egzistenciją. Tokios visuotinės restitucijos nuotaikos buvo akivaizdžios visiems, ypač iš šalies stebintiems mūsų gyvenimą užsieniečiams. Viskas, kas lietė pirmosios respublikos – tarpukario Lietuvos istoriją, buvo interpretuojama kaip tinkama ateities vizija. Sąsajų su prieškario partija, draugija, institucija išryškinimas bei formalus atgaivinimas – tai buvo įprastinis, ir, deja, ne visada pozityvus reiškinys. Ypač tai tiko politikams. Ne vienas turėtų dabar prisiminti, kaip dainuojančios revoliucijos metais, steigiantis naujoms Lietuvos politinėms organizacijoms, vienas demokratų

partijos veikėjas per LTV stengėsi įrodyti, kodėl jo reklamuojama partija bus pati geriausia. Ogi todėl, kad iš XX a. pradžioje egzistavusios Lietuvos demokratų partijos (ją savo prototipu esant įsivaizdavo dabartinės LDP kūrėjai) išsirutuliojo kitos lietuvių politinės organizacijos. Ar ne komiškos tradicijos tęstinumo paieškos? Štai neseniai lietuviškai pasirodžiusioje Anatol Lieven'o knygoje yra tokia lietuvių veikėjų charakteristika:

> Bendraudamas su Lietuvos politikais nacionalistais, ne kartą suvokiau, kad jie tik iš dalies veikia dabartyje; už visko, ką jie darė, slėpėsi pastangos numatyti, kaip jų veiksmai atrodytų visos Lietuvos istorijos kontekste, pradedant Didžiąja Kunigaikštyste ir baigiant ateities istorijos knygomis.
> A. Lieven *Pabaltijo revoliucija* (Vilnius: Baltos lankos, 1996), p. 55.

Galbūt svetimšalis autorius klysta, apibūdindams šią savybę lyg kokį socialinio nepilnavertiškumo kompleksą. Galbūt jis neklysta, bet yra užgaulus. Pagaliau noras save pamatyti visos istorijos kontekste, kiekvienai kartai vis iš naujo permąstant tradicijos tėkmę, iš naujo užmezgant ryšį su praeities autoritetu – tai visiškai natūralu. Tiktai šalyje, kur tas ryšys buvo per prievartą nutrauktas, istoriofilija įgyja perdėtą charakterį. T.y. istorinės tradicijos ir paveldo įsisavinimas (dalybos) dažnai tik pridengia nesugebėjimą susidoroti su dabarties sunkumais, jau nekalbant apie miglotą praktinės veiklos programą ateičiai.

Ar nenutolina šie mūsų samprotavimai nuo Lietuvos universiteto istoriografinių mįslių? Bandyčiau įrodinėti, kad tai tik būdas interpretuoti sarkastiškus V. Kavolio žodžius apie perdėtą universitetų susirūpinimą savų

sukakčių minėjimais kaip kultūros paralyžiaus simptomus. T.y. kaip bandymus kompensuoti nesėkmes dabarties problemų sprendimo srityje.

Kaip jubiliejinės intencijos prisideda prie istoriografinių mįslių atsiradimo? Atverskime *Vilniaus universiteto istoriją 1579-1994*. Jau įvadiniame straipsnyje išryškėja autorių koncepcija:

> Lietuvai, netekusiai savo sostinės Vilniaus, neliko nieko kita, kaip Lietuvos universitetą atkurti Kaune. Taip Vilniaus universitetas atgimė *tremtyje* [mano pabraukta – E.A.] 1922 metais *Lietuvos universiteto* pavadinimu. 1930 metais jam buvo suteiktas *Vytauto Didžiojo* vardas. 1939 m. Vilnius grąžinamas Lietuvai. Lietuvos universitetas pamažu kėlėsi į Vilnių. 1940 m. pradžioje Vilniaus universitetas įgijo trumpiausią – *Vilniaus universiteto* – vardą (p. 8).

Nesigilindami į leidinio retoriką (tremties universitetu po karo emigravusi Lietuvos profesūra greičiau pavadins veiklos Hamburge ir Pineberge penkmetį), priminsime, kad šitokioje supaprastintoje versijoje po 1939 m. kaip ir nebepaliekama vietos VDU, nors, kaip žinia, jis ir toliau veikė. Užuot rimtai, be pašaipos pristačius kitas galimas ir žinomas tu pačių įvykių interpretacijas, pasitenkinama tik dar stipresne bibliografine nuoroda: „Kaune veikusį Vytauto Didžiojo universitetą, [...] kaip minėta, traktuojame kaip Vilniaus universitetą tremtyje..." (p. 9). Tą patį liudija ir leidinio istoriografinės apžvalgos tezės, kurios gana atvirai atskleidžia kitų jubiliejinių leidinių trūkumus. Štai išeivijos autorių 1972 išleistai knygai *Lietuvos universitetas* kliuvo nedaug:

> Tačiau tiek leidinio pasirodymo priežastys (Kauno universiteto įkūrimo 50-metis), tiek pagrindinis istorijai skyrius (A. Rukšos „Lietuvos universitetų istorija") rodė, kad Kauno universitetas yra tarsi naujas Lietuvos universitetas, savo „lietuviškumu" artimesnis ir suprantamesnis nei komplikuota Vilniaus universiteto istorija (p. 13).

Įsivaizduotina, kad tokie kategoriški teiginiai yra būtent jubiliejinio proginio leidinio atributika. Tokiuose leidiniuose nebelieka vietos neaiškumui, kontroversijai. Juose dažniausiai viskas yra pernelyg aišku ir mechaniškai paprasta. O gal VDU buvo ne tik ištremtas į Kauną senasis Vilniaus universitetas, bet ir kažkas kokybiškai naujo, kas atliepė ne tik restauracinius polinkius, bet ir visai autentišką tam tikros dalies lietuvių visuomenės poreikį turėti universitetą Kaune? Apie tai verstų susimąstyti naujausiuose tyrimuose ryškėjantys faktai, liudijantys XX a. pradžioje puoselėtus alternatyvius Vilniaus universiteto atkūrimo planams sumanymus dėl atskiro universiteto Kaune (nepriklausomai nuo to, kieno rankose bus Vilnius), bet tai bandysime atskleisti kitame skyriuje. Dar blogiau, kuomet kitų dalių autoriai prasilenkia su visais žinomais faktais:

> Lietuvai atgavus Vilnių, iškilo ir Vilniaus universiteto pertvarkymo klausimas. Ir apskritai Lietuvai iškilo aukštųjų mokyklų pertvarkymo problema. Visų pirma to meto Lietuvos valstybei aiškiai buvo per daug dviejų universitetų: Vytauto Didžiojo universiteto Kaune ir numatomo pertvarkyti universiteto Vilniuje. Dviem universitetams funkcionuoti Lietuvoje nebuvo nei ūkinio bei kultūrinio poreikio, nei materialinių galimybių (p. 237).

Negalima nesutikti su teiginiu, kad karo akivaizdoje Lietuva susidūrė su ūkiniais ir visokiais kitokiais sunku-

mais. Autorius neklysta, pristatydamas tokią ano meto padėties versiją. Išties didelė dalis lietuvių politikų ir visuomenės veikėjų pritarė tokiam įvertinimui. Autoriaus bėda ta, kad nepaminėjo, kad buvo ir visiškai kitokių užmojų, kultūrinių poreikių deklaracijų. Čia į jubiliejinių istoriografinių koncepcijų ginčą labai solidžiai įsirašo Petronėlės Žostautaitės straipsnis „VDU ir Vilniaus universiteto atkūrimas 1939-1940 m.", paskelbtas VDU ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70-mečio leidinyje. Autorė gan plačiai aprašė, kaip rimtai buvo svarstomas dviejų ar vieno universiteto klausimas. Jos duomenimis, net labiausiai abejoję Lietuvos pajėgumu turėti du universitetus, nesiūlė uždaryti jo Kaune. VDU fakultetų tarybose, periodinėje spaudoje aktyviai reiškėsi Z. Žemaitis, J. Gintautas, V. Raulinaitis ir kiti, bet labiausiai VDU rektorius S. Šalkauskis. Lapkričio mėnesį jis *XX amžiuje* rašė:

> Kad šiuo metu mums dviejų universitetų perdaug ir pagal kišenių, ir pagal reikalą, su tuo galima sutikti, bet kad bus mums perdaug už 25 metų, labai galime abejoti (cit. iš P. Žostautaitės, p. 42).

Vėliau, ėmus ryškėti siūlymui formuoti universitetą Vilniuje iš visų periferijoje veikusių aukštųjų mokyklų, paliekant Kaune tik nedidelį universiteto branduolį, S. Šalkauskis patarė vengti tokios centralizacijos, kuri pasmerktų kitus miestus kultūriniam atsilikimui ir pasyvumui be gaivesnių prošvaisčių. Jo nuomone, Kaunas buvęs pats moderniausias ir geriausiai sutvarkytas šalies miestas, o Vilniui prikelti reikalingos didelės pastangos. Todėl universiteto atkūrimas turi būti daromas taip, kad neleistų Kaunui prarasti ekonominę, kultūrinę ir tautinę reikšmę. Iš esmės panašios pozicijos laikėsi didelis istorinio tęs-

tinumo idėjų gerbėjas, rengęs kartu su A. Janulaičiu ir K. Masiliūnu naująjį universitetų įstatymą, Mykolas Riomeris pritarė kuo švelnesniam Stepono Batoro universiteto uždarymui ir dviejų valstybinių universitetų sistemai. (M. Riomeris, „Universiteto problema ir Stepono Batoro universitetas", *Židinys*, 1939, Nr. 12, p. 679).

Taigi, visiškai priešingai 1994 m. jubiliejinės *Vilniaus universiteto istorijos* versijai, 1939-siais Lietuvos vyriausybė vis tik ryžosi formuoti ir išlaikyti du universitetus. 1939 m. gruodžio 13 d. Seimas priėmė universitetų įstatymą, kuris nustatė, kad Lietuvoje yra du universitetai: „VDU Kaune ir 1918 m. gruodžio 5 d. įstatymu atgaivintas Vilniaus universitetas (VU) Vilniuje." Šiuo valstybės aktu buvo pradėta vykdyti Lietuvos universitetų reforma – dalijamas Vytauto Didžiojo universitetas į du, iš pradžių nepilnus universitetus – Vilniaus ir Kauno.

Vertėtų plačiau paanalizuoti ano meto intelektualiosios lietuvių publikos opiniją. Štai Zenonas Ivinskis savo prisiminimuose liudija pastangas išsaugoti universiteto branduolį Kaune. 1939 m. pabaigoje į Vilnių perkėlus VDU humanitarinių mokslų fakultetą, tuoj pat imta rūpintis, kad Kauno *Alma Mater* per daug nenukentėtų. Tada itin pasidarbavo Kaune likusio Teologijos-Filosofijos fakulteto profesūra. Anot Z. Ivinskio, šiek tiek nuveikti buvo suspėta ir nacių okupacijos metais. Savo autobiografijoje jis rašė:

> Kai laikinoji vyriausybė [...] padalino universitetą fakultetą į du atskirus fakultetus (Teologijos ir Filosofijos), buvau paskirtas Filosofijos fakulteto dekanu. Turėjau šiek tiek administracinės praktikos, bet pradžia buvo sunki. Humanitarinių mokslų fakultetas nuo 1939 m. galo buvo Vilniuje, Kaune irgi reikėjo daugelio dalykų iš *humaniora*

srities [...] Kaune pasirodė – gyvenimas įrodė – būtinai reikalingas Filosofijos fakultetas. Jis suklestėjo. Prigužėjo į jį apie 400 studentų, jei ne daugiau. Auditorijos vėl prisipildė... (*Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1994, kn. 3, p. 85).

Z. Ivinskio nuomone, rodėsi reali galimybė turėti Lietuvoje du tikrus universitetus, o Kaunui visiškai neprarasti savito kultūros centro vaidmens. Tačiau ši perspektyva nebuvo paranki nacių (kiek vėliau – sovietų) valdžiai, kuriai reikėjo susilpninti rezistenciją okupaciniam režimui. Jau 1942 m. rudenį prasidėjo puolimas prieš Kauno humanitarus. Tas pats Z. Ivinskis prisiminė, „jog rudenį pasigirdo vokiečių balsas, jog Filosofijos fakultetą reikia iškelti. Tada reikėjo daug vaikščioti, kovoti... Jau buvo Vilniuje toks pat fakultetas. Filosofijos fakulteto iškėlimas būtų reiškęs jo mirtį" (p. 86). Dabar skaitant istoriko Z. Ivinskio autobiografijos fragmentus nesinori tikėti minėtu 1994 m. *Vilniaus universiteto istorijos* teigimu, jog karo išvakarėse Lietuvos vyriausybėje ir lietuvių visuomenėje nebuvo reikšta susirūpinimo VDU likimu. Visgi reikėtų tikėti, kad 1939 m. universitetų įstatymas išreiškė viešpataujančias nuotaikas. Tik pirmoji sovietų okupacija sutrikdė pradėtą reformą.

Dviejų universitetų sistema pirmiausiai nebuvo patogi okupantams. Pirmųjų pokario metų okupacinės valdžios nuotaikas ir motyvus likviduojant VDU išsamiausiai aprašė A. Tamašauskas savo straipsnyje, paskelbtame žurnale *Kultūros barai*, 1996 m. Nr. 10, 11 ir 12. 1945 m. sovietų valdžios buvo pradėta nuo konstatavimo, kad „universitetas yra antitarybinio veikimo citadelė", o galutinai buvo pabaigta 1949 metų rudenį, į Vilnių

perkėlus paskutinę *humaniora* viltį – Filologijos fakultetą. Nuo tada, ir be formalaus uždarymo akto, tokios sandaros aukštosios mokyklos jau nebebuvo galima laikyti universitetu. Dar po metų tai buvo padaryta oficialiai.

Kas turėta omenyje įvardijant jubiliejines universiteto istorijos versijas istoriografijos mįslėmis? Yra daugybė klausimų, kurių istorikai niekad iki galo neišsiaiškins. Bet ne tokios prigimties tai, ką norėtųsi vadinti istoriografine mįsle. Tiriamojo pobūdžio tekstuose tokių mįslių retai pasitaiko, bet už tai gausu proginiuose leidiniuose, t.y. kuomet pakankamai gerai žinomi tikri faktai, o koncepcijos formuluojamos tarytum jie apskritai nėra reikalingi. Dar kitaip pasakius, tokios mįslės skirtinos perdėto dėmesio jubiliejams padarinių kategorijai ir atspindi daugiau dabarties problemas, su kuriomis dorotis joks istorinis paveikslas ir joks istorikas negali padėti.

Tradicijos tąsa: sukūrimai ar / ir atkūrimai

Kaip jau buvo užsiminta, charakteringas sukaktuvinių iškilmių retorikos bruožas yra perdėtas ir mechanizuotas paveldėtos tradicijos klausimo iškėlimas. Galima sociopsichologinė tokio reiškinio interpretacija, kad apie atokios praeities tradiciją kalbama tuo labiau, kuo mažiau jos realaus poveikio yra patyręs tradicijos subjektas. XX amžiaus pradžios universiteto idėjos sklaidos tyrimai rodo, kad atkūrimo prasmė nebuvo tokia svarbi. Nauji istoriko Dariaus Staliūno tyrinėjimai rodo, kad intelektualinei Lietuvos visuomenei žymiai svarbesnis buvo pats universiteto poreikis negu jo realizavimo forma. Turėti aukštąją mokyklą krašte, nesvarbu ar ji atkuriama ar sukuriama.

Palyginimui galima pasakyti, kad tuo pačiu metu lietuvių politikai visiškai nesigindijo, ar atkurti Lietuvos valstybę, ar sukurti. Tik vėlesnėje istoriografijoje pastaroji dilema įgijo nesiliaujančios polemikos formą. Vieni įrodinėja, kad negalima teigti apie bet kokį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimą 1918 m. (nepaisant Vasario 16 d. akto formuluotės), kiti pabrėžia LDK tęstinumą Pirmosios Respublikos atsiradime. Bet, žinoma, nei vienai, nei kitai pusei nesvetimas Heraklito posakis, kad neįmanoma antrąsyk įbristi į tą pačią upę. Net valstybės tradicijos tęstinumo versijos šalininkai puikiai suprato, kad tarp vienos ir kitos Lietuvos valstybės yra daugiau skirtybių negu panašumų. Galima daugiau kalbėti apie simbolinį tęstinumą, suteikiantį tam tikras paveldėjimo teises, kuriomis padorūs politikai ir diplomatai privalo pasinaudoti.

Lietuvos universiteto, VDU traktavimas kaip Vilniaus universiteto tremtyje suponuoja dar vieną klausimą. Ar tikrai Vilniaus netektis ir laikinosios sostinės perkėlimas į Kauną buvo vienintelė priežastis, dėl kurios atsirado VDU? Ar nepriklausomai nuo geopolitinių aplinkybių nebuvo Kaune savitų, vietinių, regioninių poreikių turėti savo universitetą? Jau teko rašyti apie tai, kad idėja Kaune turėti aukštąją mokyklą pirmąsyk buvo subrandinta dar XIX a. viduryje. (E. Aleksandravičius, „Bandymai atgaivinti universitetą Lietuvoje 1832-1918 metais", *Vytauto Didžiojo universitetas ir Lietuvių katalikų mokslo akademija 70*, p. 2-3). Kaip pažymi D. Staliūnas, šio sumanymo įgyvendinimas būtų stipriai suaktyvinęs Kauno kaip vieno iš kultūrinių Lietuvos centrų vaidmenį. (D. Staliūnas, „Aukštosios mokyklos sukūrimo (atkūrimo) sumanymai Lietuvoje 20 a. pradžioje". Spaudai rengiamo-

je knygoje *VDU: mokslas ir visuomenė 1922-1997*). Nepaisant nesėkmės, Kražių gimnaziją perkėlus į Kauną, o po 1863 m. įkurdinus vyskupą Motiejų Valančių ir Žemaičių dvasinę seminariją šis gubernijos miestas palaipsniui tapo svarbiu lietuvybės židiniu. XX amžiaus pradžioje lietuviškosios spaudos puslapiuose užvirė diskusija, kuris iš miestų – Vilnius ar Kaunas – būsiąs lietuvių centru. Kauno idėjos įkvėpėjas Aleksandras Dambrauskas-Jakštas bei artimi jam katalikiškos pakraipos veikėjai įžvelgė galimybę sukurti Kaune savo ideologinę bei kultūrinę atsparą. Vilnius šiai grupuotei buvo svetimas, nes lenkiškas, kurį „sulietuvinti gali tik stebuklas" (A. Dambrausko žodžiai). Vilnius, anot M. Riomerio, buvo labiau prie širdies liberaliajai lietuvių inteligentijai, kuri labiau orientavosi į etnopolitinį, pilietinį bendrumą su lenkakalbiais vilniečiais, turėjo daugiau galimybių susikalbėti su jais. Kaip rodo tyrinėjimai, tik prieš pat Didįjį karą katalikiškosios srovės lyderiai palinko ties Vilniumi kaip sostine ir svarbiausiu tautos gyvenimo centru. Tačiau net pritariant Vilniaus idėjai, katalikų veikėjų akiratyje Kaunas išliko svarbiausia lietuvių katalikiškosios kultūros tvirtove, svarbiu tautinio darbo centru. A. Dambrausko manymu, tik suaktyvinus kultūrinę veiklą Kaune, bus galima plėsti lietuvybės arealą Vilniaus link. Kaunas, esantis etnografinių žemių centre ir įtakojamas lietuviškai nusiteikusios Žemaičių vyskupijos kurijos, net rusų valdžios sąlygomis buvo įsivaizduojamas tinkamiausia vieta tokiam kultūriniam placdarmui. (Plačiau žiūr.: D. Staliūnas, „Kauno vizija XX amžiaus pradžioje", *Darbai ir dienos*, 1997, t. 4 (13), p. 59-63). Kauno idėjos sociokultūrinės ir politinės atsiradimo aplinkybės įtakojo ir vėles-

nius aukštojo mokslo kelius Lietuvoje. Nors nėra tikrų duomenų, tačiau labiausiai tikėtina, kad 1916 m. (t.y. ne tik prieš prarandant Vilnių, bet dar ir prieš atstatant valstybingumą) katalikiškos srovės planuose iškelta Lietuvių katalikų universiteto (LKU) idėja taip pat buvo siejama su Kaunu. Amerikoje tam buvo pradėta pinigų rinkliava. 1920 m. LKU idėja buvo diskutuota katalikų kongrese. S. Šalkauskis buvo svarbiausias pranešėjas. Tačiau Lietuvos universitete atidarius Teologijos-Filosofijos fakultetą, sumanymo trumpam buvo atsisakyta. Tuomet 50 tūkstančių dolerių, surinktų JAV lietuvių, buvo patikėta globoti Lietuvių katalikų mokslo akademijai.

Žinoma yra ta aplinkybė, kad šis fakultetas buvo nelyg universitetas universitete. Jo programos neretai dubliavo Humanitarinio fakulteto ir kitų programas. Tai iš dalies patenkino katalikiškąją šviesuomenę. Tačiau 1931 m., kuomet A. Smetonos vyriausybė ryžosi apkarpyti Teologijos-Filosofijos fakultetą, LKU idėja atgimė. Vyskupų konferencijoje buvo nutarta universitetą įsteigti. Kadangi ši institucija turėjo būti nevalstybinė, prasidėjo aukų rinkimas. 1932 m. birželio 18 d. buvo gautas Apaštališkojo Sosto leidimas. LKU kancleriu-rektoriumi buvo paskirtas vyskupas M. Reinys. Numatyta iš pradžių atidaryti Katalikų akcijos institutą ir Komercijos-Administracijos fakulteto Komercijos skyrių. Po to turėjo ateiti eilė Filosofijos, Teisės ir Gamtos fakultetams. LKU turėjo pradėti darbą Saulės gimnazijos rūmuose. Įvyko net dalis atidarymo ceremonijos – iškilmingos pamaldos. Tautininkų valdžia sutriko. Imta stabdyti akciją. Švietimo ministerijos ir VDU vadovybei atsisakius numatytų Teologijos-Filosofijos fakulteto veiklos suvaržymų, o LKU

iniciatoriams pabūgus finansinių sunkumų, kuriuos neišvengiamai būtų užtraukusi nevalstybinio universiteto veikla, pradėtą darbą antrąsyk sustabdė. (*Lietuvių enciklopedija*, t. 16, p. 124-125).

Tai leidžia motyvuotai teigti, kad 1922 m. Kaune atidarytas Lietuvos universitetas tik iš dalies buvo tremties įtakotas. Nors vilniečių intelektualų atsparos organizacija – Lietuvių mokslo draugija, J. Basanavičiaus vadovaujama, liko veikti Vilniuje, bet, žinoma, absoliuti dauguma intelektualinių pajėgų buvo priversta kartu su vyriausybe persikelti į Kauną. Tam tikras naujai susikūrusio Lietuvos universiteto dvilypumas atspindėjo ne tik idėjinį susiskaldymą, bet ir prieš tai besiformavusios dvicentrės krašto kultūros sandarą. Yra visai logiška prielaida, kad jeigu lenkai nebūtų okupavę Vilniaus, o Lietuvos vyriausybei būtų pavykę realizuoti 1918 m. gruodžio 5 d. Vilniaus universiteto atkūrimo aktą, nieko nebūtų nustebinęs valstybinio ar nevalstybinio Lietuvių katalikų universiteto atsiradimas Kaune. Dar daugiau, labai formaliai žiūrint, vienintelė gyva ir nenutrūkstanti gija, kuri siejo 1832 m. uždarytą Vilniaus universitetą su 1922-siais metais, buvo Romos katalikų Peterburgo dvasinė akademija. 1842 m. Vilniaus akademija buvo perkelta į Peterburgą. Joje dirbo daugelis katalikiškojo sparno lietuvių tautinio judėjimo aktyvistų, įskaitant ir Kauno idėjos įkvėpėją A. Dambrauską-Jakštą. Po bolševikinės Rusijos revoliucijos Peterburgo akademijos veikla iš dalies buvo pratęsta Lietuvos universiteto teologų.

1939 m. Kaune likusi Teologijos-Filosofijos fakulteto profesūra, anot Z. Ivinskio, vienaip ar kitaip būtų buvusi pajėgi tokią poliarizaciją sugrąžinti. Z. Ivinskio prisimini-

mai rodo, kad katalikiškoji inteligentija į tai dėjo nemažas viltis. VDU Humanitarinių mokslų ir Teisės fakultetų, kuriuose dominavo tautininkiškai ir liberaliai nusiteikę profesoriai, iškėlimas į Vilnių galėjo gaivinti tokias viltis. Juk niekam nebuvo paslaptis nemaža trintis VDU viduje tarp liberaliojo humanitarų sparno ir katalikiškosios Teologijos-Filosofijos fakulteto profesūros.

Deja, neretai čia išdėstytos aplinkybės visiškai užmirštamos leidiniuose, bandančiuose įrodyti, kad nuo pat 1832 m. Vilniaus imperatoriškojo universiteto uždarymo Lietuvos visuomenė neturėjusi kito pasirikimo, kaip tik atgaivinti kažką, ką rusų valdžia likvidavo. Tartum nuo seniausios praeities buvo lemta tam tikra, nuo geopolitinių aplinkybių ir visuomenės kitimo nepriklausoma universiteto raida. Akylesnis istoriko žvilgsnis rodo ką kita. XIX a. pabaigoje stiprėjančio lietuvių tautinio judėjimo veikėjams atkūrimo formulė nebuvo itin svarbi. Štai Juozas Tumas 1897 m. *Tėvynės sargo* Nr. 5 rašė:

> Ale jei duotų mums išsirinkti: ar universitetą su maskolinimu, ar maskolinimą be universiteto, tai nesvyruodami išsirinktume pirmąjį. Daug jis blėdės padarytų, ale bent jau švelniaus, nekaip šiurkščiomis popų, puspopių ir žandarų rankomis... (cit. iš D. Staliūno, „Aukštosios mokyklos sukūrimo...").

Nuo XX a. pradžios Lietuvos teisė turėti savo universitetą įgijo savotišką reikalavimo pobūdį. 1905 m. Didžiajame Vilniaus seime tai įgijo programinį pobūdį. Kita vertus, Lietuvoje brendo ne tik lietuviškasis judėjimas, bet ir lenkų bei baltarusių, taip pat reiškusių pretenzijas į bendrą paveldą ir atkūrimo teises. Savaip orientavosi Lietuvos žydų bendruomenė. Tai savo ruožtu

lėmė skirtingų universiteto koncepcijų atsiradimą. Kiekvienas nacionalizmas buvusiose LDK žemėse savo kultūriniams siekiams tenkinti buvo suinteresuotas tokia švietimo sistemos piramide, kurią vainikuotų universitetas.

1905 m. revoliucijos metu dažnai reiškiasi restitucijos nuotaikos, t.y. pasisakoma už Vilniaus universiteto atkūrimą. Anot D. Staliūno, bendrame XX amžiaus pradžios socialiniame ir politiniame kontekste nurodymas, kad universitetą reikia atkurti, o ne įkurti, rodo, kad teisė turėti aukštąją mokyklą išplaukia iš fakto, kad tokią įtaigą visuomenė jau yra turėjusi, t.y. deklaruojama lyg ir istorinė teisė turėti universitetą Vilniuje. Tačiau tai automatiškai nereiškė, kad bet kokios aukštosios mokyklos kūrimas būtinai turėjo būti suprastas kaip tiesioginė Vilniaus universiteto tradicijos tąsa. Rusų valdžios sluoksniuose retkarčiais buvo diskutuotas vienoks – rusiško universiteto – projektas. Pačiuose intelektualiniuose krašto visuomenės sluoksniuose atsirasdavo ir lietuviško, ir lenkiško universiteto idėjų. 1906 m. pradžioje įsteigta Liuoso universiteto Vilniuje draugija deklaravo daugiakalbio visuomenės lėšomis išlaikomo universiteto projektą. Sumanytojai įsivaizdavo dėstymą lietuvių, lenkų, rusų ir kitomis kalbomis. Ne visiems projektams buvo prasminga ieškoti sąsajų su senąja Vilniaus akademine tradicija.

Dar vienas skausmingas tradicijos dalybų etapas buvo susijęs su Stepono Batoro universiteto veikla Vilniuje. Drįsčiau teigti, kad būtent šiam universitetui idėjiškai iškilo mažiausia sunkumų susieti save su imperatoriškuoju Vilniaus universitetu ir pasiskelbti tiesioginiu senosios *Academia et universitas* palikimo paveldėtoju. Etnokultūrinė

orientacija, dėstomoji lenkų kalba, patogi galimybė paslėpti tendencingumą, interpretuojant senojo universiteto kaip lenkų civilizacijos židinio istoriją – visa tai buvo akivaizdu. Buvo pasistengta pasinaudoti tuo Lenkijos politinės doktrinos labui ir tolesnei Vilniaus krašto polonizacijai. Tačiau bet kuriuo atveju šis universitetas buvo artimas senajai tradicijai. Tai, ko užteko lenkiškajai Lietuvos visuomenei ir Lenkijos valstybės švietimo sistemai, toli gražu nebuvo gana Lietuvai. Ne viskas, kas viešpatavo senajame imperatoriškame Vilniaus universitete galėjo tenkinti naujam gyvenimui pakilusią lietuvių visuomenę. Kitaip tariant, daugiau buvo reikalinga simbolinė tęstinumo gija, bet ne tiesioginės senojo universiteto formos. Tai itin išryškėjo 1939 m., kai, atgavus senąją sostinę, buvo pradėta diskusija dėl Stepono Batoro universiteto likimo. Net didyis mūsų demokratas prof. M. Riomeris, žmogus, kurį būtų galima pavadinti *gente Polonus, natione Lithuanus*, nematė jokios galimybės palikti lenkišką universitetą Lietuvoje. Savo straipsnyje „Universiteto problema ir Stepono Batoro universitetas" (*Židinys*, 1939, Nr. 12, p. 673-679) jis teigė:

> Esamosiose Lietuvos valstybinės teritorijos sienose, net jeigu jos būtų išplėstos į likusias etnografines Lietuvos rytų sritis, lenkų tautinis arba kalbinis elementas sudaro tokį reliatyviškai nežymų demografinį kiekį, kad jam steigti ir laikyti atskirą lenkišką valstybinį universitetą būtų galima ir teisinga gal tiktai tada, kai Lietuvoje būtų buvę bent dešimt valstybinių lietuviškų universitetų (p. 678-679).

Tradicionalistas M. Riomeris savo straipsnyje greičiausiai sąmoningai nė žodeliu neužsiminė apie dalykus,

susijusius su tradicijos paveldu, teisėmis juo disponuoti, atkūrimo – įkūrimo dilema. Mąstydamas griežtai teisinėmis ir pilietinėmis kategorijomis jis vertino dabartį, žvelgdamas ne atgal, o į priekį. Jį domino, kokia universitetų sandara turi būti, o ne tai, iš kur ji atsirado.

Po karo bene daugiausia apie teisę į universitetinį paveldą kalbėjo grupė buvusių iškilių Stepono Batoro universiteto profesorių, susispietusių apie Didžiojoje Britanijoje leistą akademinį žurnalą *Alma Mater Vilnensis*. Svarbiausia šios grupės mintis buvo ta, kad Lietuvos vyriausybė savo 1939 m. gruodžio 13 d. universiteto įstatymu ir Stepono Batoro universiteto likvidavimu galutinai pakirto istorinę Vilniaus universiteto tradiciją. Dabar, nesigilindami į kazuistiką, galime tik pasakyti, kad tokia versija egzistuoja. Ji darsyk įrodo, kaip skirtingai gali susitikti dabarties akademinės intencijos su didžia praeities tradicija. Tokiuose susitikimuose nelabai svarbus tampa mokslinės tiesos klausimas – pasitenkinama vienos tiesos iliuzija. Tokiais atvejais labai retai ginčijamasi viešai. Bet apie juos primena iškilmių mįslės ir iškilmių nutylėjimai. Kad lenkiškoji *Alma Mater Vilnensis* tradicijos paveldimumo versija yra įtaigi iki šiol, rodo kad ir toks pavyzdys. Vilniaus universitetas suteikė Nobelio premijos laureatui Česlovui Milošui *doctor honoris causa* (žiūr.: *Vilniaus universiteto istorija*, p. 337). Bet, anot rašytojo liudijimo, jis nesutiko šio garbingo vardo priimti. Tuo pat metu jis mielai priėmė tokį pat VDU pagarbos ženklą, mielai dalyvaudamas ir neatsisakydamas ateity dalyvauti visokiose iškilmėse. Taip atsitiko toli gražu ne todėl, kad būtų laikęs pirmojo pasiūlymą mažiau garbingu, bet dėl specifinio santykio su praeities tradicija, su lenkų emigran-

tų *Alma Mater Vilnensis* įtakota opinija. Tardamas šių eilučių autoriui, kad tai ne tas Vilniaus universitetas, kurį prieš karą buvo lemta baigti, Česlovas Milošas leido suprasti, kad priėmimas Garbės daktaro vardo iš Vilniaus universiteto dar labiau komplikuotų jo santykius su lenkiškuoju tėvynainių sparnu.

Tradicijos tąsa: universiteto idėjos akistatoje

Universiteto tradicija negali būti suprasta kaip daiktas, kurį galima pasidalyti pagal paveldėjimo teisę. Tai nėra tik pastatai, architektūriniai ansambliai, bibliotekos ir memorialinės lentos. Universiteto daiktai yra labai daug, bet ne viskas. Svarbiausia tai, kuo gyveno universitetinė bendruomenė: praktikos, patirtys ir mentalinis klimatas, kuriame buvo ugdoma ir pati ugdėsi Lietuvos inteligentija. Ar dabartiniu metu ne per daug atsainiai žiūrima būtent į šį nedaiktišką praeities atspindį? Net ir kildinant vieną ir kitą instituciją iš prieškario universiteto, iš esmės nesigilinama į tas akademinio gyvenimo apraiškas, kuriomis pasižymėjo prieškario VDU. Kitaip tariant, neatsižvelgiama į tai, kas gali būti dvasinio paveldo objektas. Verta ties tuo trumpam stabtelėti.

VDU pasirinkta sistema buvo tarpinė tarp senos rusiškos ir vakarietiškos. Pradžioje daugiau orientuotasi į pirmąją, vėliau palaipsniui artėjant prie vakarietiškojo pavyzdžio. Tai reiškė, kad universiteto studijų tikslas buvo ne paruošimas profesijai, bet, tariant S. Šalkauskio pamėgtu žodžiu, bendras mokslinimas. Pagal tai – kai kas manė – programos buvo perkrautos bendrais dalykais, o specialybės dalykų buvo mažiau paisoma. Vėliau, ypač

nacių okupacijos metais, programos buvo pradėtos kiek siaurinti, daugiau dėmesio skiriant specialybės dalykams. Privalomųjų bendrų disciplinų gausa pasižymėjo visi fakultetai, išskyrus nebent Teologijos-Filosofijos fakultetą, kurio *curriculum* buvo artimesnė vokiškų universitetų reikalavimams. Humanitarinių mokslų fakultete, pavyzdžiui, be kokių dešimties bendrųjų dalykų, studentas dar turėjo išklausyti ir išlaikyti egzaminus dar iš vienos pagrindinės ir dviejų šalutinių dalykų grupių. VDU diplomui gauti reikėjo dar atlikti pratybų užduotis, išlaikyti daugiau egzaminų, negu tuo metu reikalavo vokiečių universitetai. Be to reikėjo parašyti diplominį darbą. Šie reikalavimai maždaug atitiko Lenkijos, Estijos, Latvijos universitetų reikalavimus magistro laipsniui gauti. Iš doktorantų VDU reikalauta mažiau negu priešrevoliucinės Rusijos ar tarpukarinės Prancūzijos universitetuose, bet kiek daugiau negu Vokietijoje.

Laikantis autonomiško federatyvumo principo, VDU fakultetų reikalavimai taip pat nebuvo vienodi. Daugelyje jų, pereinant į aukštesnį semestrą, studentas be kolokviumų, seminarų, proseminarų ir kitokių praktikos darbų, turėjo išlaikyti nustatytą egzaminų minimumą. Šis minimumas buvo palyginti nedidelis Teisių fakultete, o Humanitariniame jo visai nebuvo. Ši aplinkybė, palyginti nesudėtingos pratybos, fakulteto teikiama laisvė rinkti ir kombinuoti dalykų grupes leido mažiau pasiturintiems ir stipendijų negaunantiems studentams lankyti universitetą ir dirbti įvairiose įstaigose arba net pastoviai negyventi Kaune. Matyt, dėl to šiuose fakultetuose buvo nemažai išėjusių visą studijų programą, bet neparašiusių diplominių darbų ir negavusių VDU diplomų. Tačiau studijavusių

ir pasirengusių savarankiškam darbui skaičius buvo labai didelis, jis leido jaunai valstybei ir bręstančiai visuomenei patenkinti intelekto poreikius.

VDU akademinė atmosfera buvo solidi, iš dalies net nekonformistinė Smetonos valdžios sąlygomis. Paskutiniaisiais nepriklausomos valstybės gyvavimo metais universitetas buvo darni, save suvokianti bendrija. Paskutinis dar laisvo VDU rektorius, didelis visuomenės ugdymo teoretikas S. Šalkauskis savo 1939 m. inauguraciniame pranešime „Universiteto koncepcija" (paskelbta *Židinyje*, Nr. 809) išdėstė tai, ką šiandien būtinai reikėtų apmąstyti, orientuojantis į VDU tradicijos tęstinumą.

Universitetų studijų principai, sakė rektorius, turėdamas omenyje naujai įsimatrikuliavusius studentus, „nereikalauja iš nieko aklai prisiimti skelbiamą tiesą, t.y. be kritiško svarstymo ir patikrinėjimo. Todėl ateinantiems šiandieną į universitetą naujokams mano pažiūros ir įsitikinimai tėra vien medžiaga susidomėjimui ir problema sprendimui."

Kas yra universiteto esmė? S. Šalkauskis pirmiausiai pažymi: „Universiteto visuotinumas. – Universitetas pastatomas priešais specialiąsias aukštąsias mokyklas." Anot jo, tinkamai baigęs universitetą žmogus negali būti vienšališkas, siauras, užsisklendęs keistų idėjų rate, „nes universitetas žmogaus sieloje atskleidžia universalinių perspektyvų, objektyvinę tiesos dvasią ir didžiadvasiškos teisybės pajutimą." Universitetas yra „mokslinės tiesos organizacija", kuriame profesoriai ir studentai sudaro vieną akademinę bendruomenę, siekiančią mokslinės tiesos. Jis remiasi mokslinėmis asmenybėmis, „kurioms tiesos ir teisybės objektyviniai principai yra esminis vidaus rei-

kalas. Todėl tokių asmenybių formavimas ir paruošimas mokslo uždaviniams yra universiteto gyvybinis klausimas" (p. 146-147).

Universitetas yra pašauktas būti mokslinės kūrybos ir mokslinio lavinimo vieta. Įsitraukdami į mokslinės minties gyvenimą, eidami mokslinio mąstymo pratybas, kritiškai ir savarankiškai studijuodami, studentai palaipsniui pasiekia tą išsilavinimo pakopą, kuri yra aukščiausias intelektualinės kultūros laipsnis. „Mokslinis išsilavinimas" – kalbėjo rektorius, – „yra neprarandama tikro inteligento savybė, atitinkanti dvasinę paties universiteto struktūrą. Būtent šitas išsilavinimas tam tikra prasme yra universalus, arba visuotinis, nes jis savo metodingumu, kritiškumu ir sistemingumu galioja visam intelektualiniam gyvenimui. Jis, kaip ir pats universitetas, sugeba nustatyti pažinime tvarką, pažinčių hierarchiją, vienybę, sintezę." (p. 149).

Itin didelis dėmesys 1939-jų inauguracinėje kalboje buvo atkreiptas į universiteto bendruomenę. S. Šalkauskis taip suformulavo jos esmę:

> Galima drąsiai pasakyti, kad universitetas, kuris nesudaro gyvos dvasinės akademinio darbo bendruomenės, kur sueitų krūvon bendrų interesų įkvėpti dėstytojai ir klausytojai, nesugeba visai tinkamai atlikti savo esminių uždavinių... Todėl asmeninis dėstytojų ir klausytojų kontaktas ne tik yra pageidaujami, bet ir privalomi bent tam tikrame laipsnyje, norint, kad universitetinis darbas būtų tikrai sėkmingas.

Svarbiausia, anot rektoriaus, kad universitetas būtų „ne aklos drausmės, bet kompetentingo vadovavimo, ne šaltos subordinacijos, bet abipusės pagarbos bendruo-

menė." (p. 151). Bendruomenė, lyg maža respublika, susiorganizavusi federaciniais pagrindais, kurių elementams universiteto statutas garantuoja vidinę autonomiją. Mokslo tiesos organizacijoje pati mokslo prigimtis suponuoja autonomiškumo pagrindus. Mokslas yra autonomiškas ta prasme, kad jis nepriklauso jokiems išviršiniams veiksniams, kurie galėtų jam primesti ką nors kaip mokslinę tiesą. Mokslas – net humanitarinis – pats formuluoja savo tyrimo dėsnius ir pats apsisprendžia pagal savo objektą, pagal tikrovę, pagal tiesą.

Prigimtinė mokslo autonomija suponuoja jo personalo laisvę. „Tačiau atskiri mokslai nėra visai izoliuoti vieni nuo kitų" – mąstė Šalkauskis. – „Mokslas, kuris nesidairytų į artimas gimininguų mokslų sritis ir nepalaikytų su jomis jokių kontaktų ir net tam tikro bendravimo, atsidurtų pavojuje užsiskleisti siaurumoje, subergždėti ir sustingti. Todėl vienos plačios mokslinės srities katedros jungiamos į vieną fakultetą, o fakultetai – į universitetą."

Aiškindamas, sakytume, amžinąsias ir visiems žinomas tiesas, S. Šalkauskis vertė įsiklausyti į tuos dalykus, kurie įvairiais būdais gali būti paminami. Universiteto autonomijos esmė priklauso ne tik ir ne tiek nuo to, kiek jis yra autonomiškas nuo valstybės (kuri moka arba nemoka pinigus), bet greičiau nuo to, ar jis leidžia skleistis savo federatyvinių padalinių autonomijai. Universitetas S. Šalkauskiui visų pirma buvo „autonomingų fakultetų federacija, o fakultetas – autonomingų katedrų federacija." Jis akcentavo, kad „autonomingas ir federacinis universiteto pobūdis kyla iš mokslo pačos prigimties ir suponuoja akademinę mokslininko laisvę, kuri,

be kita ko, reikalauja taip pat administracinės universiteto ir jo fakultetų savivaldos." (p. 153).

Aktualus nūdienai ir prisimintinas anuometinio rektoriaus universiteto ir politikos santykių aiškinimas. Universiteto autonomija visiškai nesuderinama su jo pajungimu politikai. Jis buvo pakankamai konservatyvus, teigdamas, kad „politika ir jos aistros tegali vien sudrumsti objektyvinę mokslinio tyrimo eigą [...] nelaimė, kad studentai panaudoja universitetą politinei akcijai. [...] Studentams, kaipo suaugusiems ir mąstantiems žmonėms, negali būti draudžiama domėtis ir studijuoti politiką ir net joje dalyvauti, nors šiaip politinė akcija nepatariama tuo jų gyvenimo laikotarpiu..." (p. 153). Rektorius atvirai aiškino, kad tik tokiu būdu galima apsaugoti universitetą nuo bet kokio politinio režimo kišimosi. Tai kad šitokia pozicija buvo sėkminga ir kad per visą autoritarinio Smetonos režimo laiką VDU išsaugojo savo autonomiją ir nekonformistinę laikyseną – buvo didžiulis kultūrinis ir visuomeninis laimėjimas, padėjęs susiformuoti naujai prieškario intelektualų kartai. Todėl visai suprantamas buvo S. Šalkauskio griežtumas teigiant, kad „jokiu atveju akademiniam jaunimui negali būti leista verstis politika pačiame universitete ir naudoti jo patalpas ar kitas kokias priemones politinei akcijai ir propagandai. Toks universiteto panaudojimas politikai yra akademinei universiteto autonomijai lygiai pavojingas, kaip ir universiteto pajungimas vienam kuriam politiniam režimui."

Užbaigdamas savo inauguraciją rektorius S. Šalkauskis iškilmingai pasakė žodžius, kuriuos adresavo naujokams. Bet dabartyje jie gali kaip priesakas skambėti

tiems, kurie siekia prisiliesti prie didžiosios universiteto tradicijos:

> ...išdėstyta universiteto koncepcija gali būti suimta į šitokią apybrėžą: universitetas yra visuotina, autonominga ir federacinė mokslo bei mokslinimo įstaiga, suorganizuota akademinės bendruomenės pagrindais. Štai įstaiga, kurią rekomenduoju naujai ateinančiam į ją... (p. 153).

* * *

Vienas iš jubiliejiniame VDU ir Katalikų mokslo akademijos 70-mečio leidinyje publikuotų straipsnių baigiasi tokiomis moderuojančiomis mintimis, kurias čia norėtųsi pakartoti. Universiteto kaip tautos kultūros ugdytojo idėja tiesiogiai susijusi su pačios tautos savivoka ir sąmone, su geopolitinių sąlygų kitimu. Istorinių universiteto tradicijų dalybos nebuvo ir nėra dėkingas užsiėmimas, dažniausiai pasmerkiantis oponentus abipusiems kaltinimams dėl savinimosi to, kas svetima. Vis tik istorija įkyriai įrodinėja, kad bendrų tradicijų dalybos, ypač kai užuot tas tradicijas gerbus, oponentui diktuojama, ką tas turi daryti ir ko nedaryti, yra nevaisingas reikalas. Prieš keliolika metų *Kultūros baruose* literatas Marcelijus Martinaitis Adomo Mickevičiaus lietuviškiems vertimams skyrė maždaug tokius žodžius: nėra ypatingo reikalo ginčytis, kam – lietuviams ar lenkams – priklauso poeto kūryba: *Didelių poetų užtenka visiems*. Dabar, parafrazuojant šį posakį, norėtųsi savo poleminius samprotavimus užbaigti taip: šimtmetinės tradicijos turi užtekti visiems, kurie pagarbiai lenkiasi didžiai universiteto idėjai.

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

MĄSTANČIOJO MELDO GIESMĖS

Leonardas Gutauskas, *Betliejus*. Eilėraščiai. Viršeliuose Leonardo Gutausko miniatiūros. (Vilnius: Lietuvos Rašytojų Sąjungos leidykla), 1996.

Pirmąjai poeto Leonardo Gutausko knygelei – nepilnų 60-ies puslapių rinkinėliui „Ištrūko mano žirgai" buvo lemta išvysti dienos šviesą „komunalinio buto" sangrūdoje. Kartoninėje įmovoje, pavadintoje „Pirmąja knyga", talpinančioje penketą kitų debiutantų knygelių (V. Palčinskaitės, V. Žilinskaitės, R. Keturakio, S. Poliaus ir G. Astrausko). Buvo tai 1961 metais.

Nuo to laiko kai kuriems tų „įnamių" pavyko užsitikrinti saugias nišas tenykštėje mūsų raštijoje. Tuo tarpu L. Gutausko lyrika, nesusilaukė gyvesnio susidomėjimo, nei Lietuvoje, nei išeivijoje. Galbūt todėl, kad jis puoselėjo vaikų literatūrą ir iš viso visuomenei buvo labiau pažįstamas kaip pajėgus tapytojas. (Jo drobių reprodukcijos iliustravo, tarp kitko, jo rinkinį „Portretas".) Nors šiaip jo poetinis bagažas visai įspūdingas ir svarus – šeši rinkiniai: „Ištrūko mano žirgai" (1961), „Vartai po diemedžiu" (1976), „Svetingumo namai" (1980), „Krantas" (1982), „Juokdarys" (1985), „Portretas" (1988).

Lietuvai atgavus nepriklausomybę L. Gutauskas pasuko į prozos žanrą ir *Metų* atkarpoje spausdinamas jo romanas „Vilko dantų karoliai" bematant sukėlė visuomenėje didelį susidomėjimą ir platoką įvairių pasisakymų spektrą. Daugiausia palankių, iškeliančių kūrinio savitumą, šiuolaikiškumą, plačius apmatus.

Iš tikrųjų, tai lėtos tekmės, painokos kompozicijos veikalas, kuriam nestinga realybės ir fantazijos samplaikų, groteskinio ar

ezoterinio elemento bei kitų postmodernizmo srovei priskiriamų komponentų. Gana suvelta, akligatvinė knyga, reikalaujanti iš skaitytojo pastangos susikaupti ir pomėgio dalykus šifruoti. Esama joje, kas be ko, nuotaikingų lyrinių ar net komiškų epizodų, ypač pirmajame tome, vaizduojančiame vargingą personažo vaikystę „po sušaudytu Kauno dangum", bet apskritai romano nuotaika niūri ir slogi. Iš kitos pusės, sunku nepripažinti autoriaus polėkio, aukšto profesionalumo ir sugebėjimo įveikti faktografinę žaliavą.

Kaip bebūtų, L. Gutausko galinėjimasis su proza (B. Pasternakas yra prasitaręs, kad jį seniai gundęs noras rašyti prozą, bet nedrįsęs, nes eilės, girdi, rašyti lengviau) ne vieną nuteikė galvoti, kad vargu ar tikėtina sulaukti naujojo lyrikos rinkinėlio.

Pasirodo, buvo klysta. Praėjusių metų pabaigoje knygų rinkoje pasirodė staigmena – naujas L. Gutausko eilių rinkinys, pavadintas *Betliejumi*, galbūt labiau nei ankstyvesnieji poeto rinkiniai, išryškinantis jo talento savitumą ir tai, jog jis neišsitenka išbandytose lyrikos formose.

Sunku atspėti, kodėl naujajai savo knygai autorius pasirinko šventraščio pavadinimą. Apie Betliejaus istoriją: Marijos gimdymą kūtėj, piemenukus ir trijų žynių paramą Šventajai Šeimai niekur neužsimenama. Pats žodis „Betliejus" tekste sumirga ne daugiau kaip du kartus („Žvaigždė Betliejaus, kelrode sielų"). Jei knygoje esama dievoieškos, tai, ačiū Dievui, jinai ne trafaretinė, ne išmoktinė, ne sėdomis čiuožianti į kokias dogmas, bet pakili, jaudinanti skaitytojo vaizduotę.

L. Gutauskas aiškiai mėgsta slėpiningumą. Užtat leidinyje, pradedant viršelyje įrašytais eilėraščiais, dedikacija ir baigiant turinio lentele, galvosūkių netrūksta. Atrodytų, kad autorius skiria šią knygą savo gyvenimo draugei – Ievai Marijai. Bet tiedu vardai turi ir gilią simbolinę prasmę. Autorius kažkodėl dar pramena tą dedikaciją „rožiniu". Atseit, maldos išraiška.

Kaip žinome, ne vienas rašytojas (pvz. Kafka) yra savo kūrybą laikęs tikėjimo išpažinimo forma ar savigydos nuo neurotinio nerimo priemone. Ar įžiūrėtina Gutausko knygoje tokia dingstis, neaišku. Vienas dalykas neužginčijamas – pirmajame

„Betliejaus" skyrelyje apstu stebėtino vaiskumo ir atvirybės posmų, dailai nuvilnijančių šešiaeilių:

Liks tuščios knygos
neprirašytos,
nes vieną knygą Dievas parašė
Knygą kaip dangų
auksinės raidės
poeto triūsas paika tuštybė

Nuolankumo, melancholijos gaida itin vaizdžiai perteikiama užuominomis apie poeto jėgą suvaldyti neklaužadą žodį, apie negalėjimą prabilti kitaip, nei eufemizmais („Aukštybių Rožė", „Rosa canina"), apie tai, kas netgi intuicija neaprėpiama:

O žodžiai, žodžiai
kur jūs taip skubat,
tarsi norėtumėt vėją pavyti.
Dūžtant į aidą,
kuris pažyra,
it saulės šukė rudens ražienom

Tokie posmai atsišaukia skaitytojo širdyje erdve, vaiskuma, gegužinių pamaldų rimtimi. Sakytumėm, įkvėptumu.

Prancūzų poetas Paul Valéry, kuris per savo gyvenimą pažėrė nemažai aforizmų, kalbėdamas apie poeto amatą tvirtina, kad žodis „įkvėpimas" netaikytinas būsenai, kurią patiria poetas, kurdamas eiles. Jam rašymas galįs būti tokia pat pratyba ar laisvalaikio pramoga, kaip kitam tenisas, bridžas ar šachmatai. Įkvėpimu laikytina veikiau toji dvasinio pakilumo būsena, kurion poetas kilsteli skaitytoją (Michel Tournier, *Le vent Paraclet*. Essai, Paris: Gallimard, 1997).

Ši pastaba visiškai galioja Gutausko atveju. Savo inkantacijų mįslingumu ir podraug gaivumu („Rosa Canina. Rosa Canina iš tavo skurdo viltis ir lobis"), kalbos melodingumu ir iš jų kylančiomis švelnaus liūdesio nuotaikomis Gutauskas

skraidina skaitytoją ant magiško kilimėlio į fantastišką Šventąją Žemę. Bet ne į kokį puošnų rojų, o skurdžią erškėtynų ir dagių žemę, kurios Cedronais teka Evangelija. Gal toji autentiška vizija – tai vaikystėje susikurto peizažo projekcija:

Libano kalnas
gryno sidabro
jisai nesensta ir nerūdyja

Bet eilėraščio tonacija neknygiška, neretoriška. Kaip kontrastas tai niūrasčiai, kuria alsuoja „Vilko dantų karoliai". Jei religine emocija, dvasingumu tektų vadinti ekstazės būsenas, kurios „maitina sielą", kursto žmoguje vidinį degimą, tai, man regis, tokio pietizmo atmainą aptinkame pirmajame *Betliejaus* skyriuje.

Bet, rasit, dar ambicingesnis yra Gutausko poetinis eksperimentas, kurį atrandame antrajame knygos skyriuje, pavadintame „Vakarine" ir parašytame litanijos forma. Šia forma, kaip išvardijimu, yra naudojęsi keli mūsų poetai. Gutausko naujovė, kad jis stengiasi reanimuoti, įkvėpti gyvastį nusidėvėjusioms mišparinėms maldoms, paremtomis „mantromis", maldavimais bei pirmiausia galbūt vaizdingais, bet dabar paveikumą praradusiais metaforiniais kreipiniais. Formos pasirinkimas – savotiški poetą tramdomieji marškiniai – kiekvienos eilutės pradžiai priverčia ssuteikti nebanalų, nenuvalkiotą vazdinį.

Šį iššūkį Gutauskas pasitinka itin ryžtingai ir kūrybingai. Jam į pagalbą vėl ateina vaikystės pasaulio pagava, atminties pelenuose išlikusių buvusių savųjų „aš" liekanos. „Vakarinėje" vandenženkliu profiliuojasi visas mažojo žmogaus, „mąstančio meldo", pasak Bl. Pascalio, pomėgių, patirčių pojūčių srūvis. Nuo pat vaikystės magiškos pajautos – iki įsijungimo į bendruomenę, likimo kirčių atlaikymo, susitaikymo su mirtimi ir – kaip paskutinės eilutės įtaigoja – Alzheimerio, grįžimo nebūtin. Ir visa tai išsakoma pasigėrėtinai sėkmingai.

Ne veltui Gutauskas yra rašęs eilėraštukus vaikams. Pirmojoje „Vakarinės" dalyje akivaizdus vaiko psichologijos pažinimas, jo animistinės pasaulėvokos pagava:

Sakale baltas, prisimink mane
Šiukšlynų žvirbli, neužmiršk manęs
Vore tylusis, neužmiršk manęs
Bite saldžioji, neišskrisk iš manęs
Vaikystės gandre, pašauk mane,
Aklas kurmeli, surask mane...

Verstinės maldynų litanijos dažniausiai būna statiškos, jei ne gramėzdiškos. Gutausko „Vakarinė" turi savo slinktį, orbitą. Po tokių kreipinių, kaip „Naktie Kalėdų, priglausk mane", „Sekminių diena, prisimink mane", aptinkame aliuzijas į vaikystės knygų pasaulį ir mūsų stebukladarių, dievdirbių kūrybą:

Pietario lape, paslėpk mane
Biliūno Brisiau, neužmiršk manęs
Krėvės Raganiau, užtark mane
...
Svirskio kryželi, priglausk mane
...
Šlovingasis teisme, nesmerk manęs
O Šėpkos širdie, prisimink mane
Riaubos gyvate, apkabink mane...

Plačiai, laisvai skamba tautinės savimonės gilėjimo, dvasinio išsiskaidrinimo gaida šiame „tour de force". Kartais pernelyg prailgstančiame, kaip visos litanijos, pernelyg chaotiškame, kaip visos meditacijos, bet neužginčijamai autentiškame, neknygiame. Kaip sielos išklotinė, „Vakarinė" yra, manding, vienas originaliausių, jei ne paveikiausių, mūsų religinės lyrikos kūrinių.

Stambiausią *Betliejaus* rinkinio dalį sudaro trečiasis skyrelis be atskiro pavadinimo, susidedantis iš rimuotų ketureilių, tarp jų ir rubajatų, sukirptų pagal schemą „aaba". Kadangi L. Gutauskas yra profesionalas dailininkas, skaitytojui savaime peršasi pagunda palyginti jo eiles su tapybos drobėmis arba eskizais. Įsivaizduoti, kad poetas vedžioja jį po savo ateljė, pakeldamas nuo grindų, atgręždamas į šviesą savo darbus. Kartais užbaigtus, kartais vien įpusėtus, kartais nevykusius,

paspiriamus koja. Toji analogija gal netaip jau banali. L. Gutauskas yra apdovanotas itin stipria vaizduote ir dažnas jo ketureilis neišvengiamai primena drąsaus potėpio ekspresionistinį kūrinį, gimusį kokio gamtos reginio poveikyje:

Blaškės saulė tarytum pašautas
Kapliadantis ir aklas vėplys,
Plaikstės vėjas, kaip kruvinas autas
Ar žarotam žaizdre – spindulys

Didelis Gutausko lyrikos privalumas, kad skaitytojui sunku atskirti ar jo vaizdinija kilo iš konkrečių tikrovės reginių, ar iš sapnų vizijų, Baltos Šviesos. Įtikima prielaida būtų, kad stambią *Betliejaus* dalį sudaro „stalčių" lyrika, nes pernelyg čia vyrauja speigračio klaikumos, Ledjūrio ledynų, išalkusių vilkšunių, ašigalio tylos, baltų lapių lojimo ir kitų skaudžių Sibiro išgyvenimų atšvaitai:

Buvo saulėtas šaltis, šaltesnis už mirtį,
Buvo žvaigždės, nuožmesnės už kiaulių akis...

Taip vaizdingai ir kietai autorius perteikia Šėtono patamsių mirties karalijos peizažą. Prielaida, kad bent dalį naujojo rinkinio sudaro ilgai nespausdinti eilėraščiai, patvirtintų ir tai, kad viršelis pažymėtas 1969 metų data, o jame įdėtos miniatiūros fone vėl aptinkame eilutes nukeliančias į Ledjūrio vietovaizdį: „Žinau, kad Šiaurės jūra prisipildo BALTOS ŠVIESOS ir blezdingų sparnais".

L. Gutausko lyrika – ne be spygliuotų užtvarų bei kliūčių skaitytojui. Neretai poeto meditacijos pasirodo pernelyg cerebralinės, o eilėdaros technika – bravūriška. Tais atvejais ne pro šalį prisiminti, kad L. Gutauskas yra menininkas ir jo posmus gali veikti tapybinio darbo įpročiai. Apskritai, jo ketureilių ciklas, atidengia turtingas traumatinių patyrimų, reminiscencijų bei minčių apie žmogaus būties vienkartybę sankaupas, išsakytas itin glausto žodžio skalsa. O kartais ir jo semantinio tūrio paneigimu. Sakytumėm, „mišria technika", kaip viršelio fone įrašytasis tekstas, kuris veikia skaitytoją labiau maldos intonacija, nei optinių įvaizdžių projekcija sąmonės ekrane.

IŠGAUBS lelijos atvaizdu BALTUOJU šią mano giesmę
/linija kurčia
o pasakyk ŠIRDIE kodėl aš čia VIRŽYNŲ pirštais praeiti
/matuoju
ir plaunu ašarom rūdis sunkiąsias...

Dėl vaizdinių neapibrėžtumo ir itin pabrėžiamos melodinės linijos tokius posmus leistina būtų pavadinti neosimbolistine lyrika. Tačiau neužginčytina, kad aloginė šio eilėraščio sandara įtaigoja skaitytoją įžvelgti kažką, kas paprasta publicistine kalba neišsakoma. O tai ir yra poezijos paskirtis.

Atsvarą pusiau įskaitomiems posmams sudaro ketureiliai, kartais sukirpti pagal rubajato schemą („aaba"), kartais – pagal mūsų lyrikai įprastinę, kurie dažniausiai nusako nedėkingą pašaukimą būti poetu:

Eilėraščiai, kaip dėlės; vien krauju maitinas
Nors kartais dėlės gydo, kai staiga sutinęs
Miruolis dūsta, springdamas krauju,
Tarsi Paryžiuj kavinėj ant grindų – Soutine'as"

Mūsų literatūroje rubajatais kartais pasinaudojama kaip priemone gilioms sentencijoms, amžinosioms tiesoms išsakyti, „Sena meilė nerūdija" arba „Alus gerti sveika". Gutauskas savo rubajų / rubajatų tokiai švietėjiškai misijai nepajungia. Nors kartkartėmis jam pavyksta sukurti visai lakių savišaipiškų posmelių, kaip, sakysim, šis „knygų žiurkės" piešinėlis:

Tarp knygų gyveni, kaip plokščias tarakonas,
Ir tavo maistas – raidžių migdančios aguonos,
Todėl taip saulės spindulių bijai
Tartum dažai labai senos, aprūkusios ikonos.

Vytautas A. Jonynas

NAUJAS ALGIMANTO KEZIO FOTOGRAFIJŲ CIKLAS

Algimantas Kezys, *Cityscapes II* (Stickney, Galerija), 1996.

Algimantas Kezys (g. 1928 Vištytyje) dabar yra turbūt pats aktyviausias Amerikos lietuvių menininkas, besireiškiantis foto darbais, knygų leidyba, kultūrinių vakarų organizavimu savo „Galerijoje", grupinių parodų rengimu Čikagoje, Lemonte, Vilniuje, o neseniai ir internete. Kezys taip pat energingai skatina Budrio Lietuvių Foto Archyvo veiklą.

Vienas įspūdingiausių Kezio fotografinių ciklų buvo 1988 m. sukurtas Cityscapes, *žavėjęs skoninga lakių, į perspektyvą šaunančių dangoraižių linijų ir plokštumų bei atspindžių darna. Be optinių efektų ir akivaizdaus retušavimo, preciziškai „suvesti" architektūrinių kompozicijų kontūrai, siluetai ir faktūros ciklo fotografijas lyg pavertė lakoniškais, tačiau emociškai talpiais grafikos atspaudais.*

Pasikliaudamas šia sėkme, 1996 m. Algimantas Kezys pateikė naują foto ciklą Cityscapes II, *išleistą atskira knyga. Knygos pratarmėje autorius rašo: „Ši fotografijų knyga yra apie namus. Fotografavau namų fragmentus. Tai – suskaldytos vienovės vaizdinys. Be to, išskaidyta buitis reiškia ir tai, kad žmogus neįstengia suvokti visų būties dimensijų. Prie jų jis tegali artėti, rinkdamas pasitaikančius žinojimo trupinius, dėlioti juos vieną prie kito ir tikėtis, kad vieną dieną jam pasiseks suvokti tą erdvę, kurioje jis gyvena ir gyvens".*

Lyginant su pirmuoju ciklu, Cityscapes II *fotografijose labiau pabrėžtas pasakojamasis pradas. Daugelyje nuotraukų į pirmą planą iškyla žmogaus asociacijos, nebe grafiški architektūros vaizdai. Tai Kezys pasiekia drąsiai ir sėkmingai vartodamas savo „doubleprint", (dviejų negatyvų apšvietimo tame pat foto lape) techniką. Siūlome skaitytojams filosofo ir kultūros tyrinėtojo iš Vilniaus Regimanto Tamošaičio atsiųstą „medžiagą straipsniui" apie Algimanto Kezio* Cityscapes II.

Danas Lapkus

* * *

Vartau Algimanto Kezio naują albumą *Cityscapes II*. 166 magiškų formų, linijų, ritmų vaizdai ima veikti sąmonę, įsuka ją, it magiškos mantros ar jantros.

98-oji: ilgai įsižiūrėjus į kylančių ir tuo pačiu metu lyg besileidžiančių laiptų spiralinę elipsę atsiranda pojūtis, lyg vaikščiotum magiškąja Mebijaus juosta, tuo figūratyviniu amžinojo judėjimo simboliu.

Arba 11-oji: čia jau šliaužiame dvimatėje erdvėje cilindriniu paviršiumi, supaprastinę savo egzistenciją iki plokštumos. Pasijunti esąs bekūnė būtybė, lyg ir kokia dvasia, „viens-du-trys" slystanti „vandens poliruotu paviršiumi", kaip dainuojama vienoje labai keistoje dainoje.

Kas spindi ir blizga, turi hipnotizuojantį poveikį sąmonei – ar tai būtų kokie nors kristalai, ar, kaip A. Kezio nuotraukose, stiklinės dangoraižių plokštumos. Tie Amerikos dangoraižių spindintys paviršiai yra kaip kokie magiškieji veidrodžiai; tai toji vieta, kur vienoje plokštumoje susitinka dvi erdvės, dvi būties dimensijos. Tos plokštumos tai lyg amžinybės ir sakralinių jėgų įsiveržimo vieta, – vienintelė šventybės reiškimosi vieta technologinės civilizacijos megalopolyje.

Šio A. Kezio albumo pagrindinė tema – dangoraižių miestas, stiklo, akmens ir metalo visata. Dėl medžiagos kokybių, geometrinių formų, begalinių ritmų, idealiosios spindinčios architektūros miražo, simetrijų ir asimetrijų ši visata sukuria visiškai abstrakčios, pirmapradiškai grynos būties įspūdį. Tai naujas, nežinia iš kur atsiradęs dangoraižių pasaulis, kuriame nėra žmogiškosios veiklos pėdsakų, istorinio laiko ženklų – nėra viso to irimo, dūlėjimo, nutriušimo, natūralių griuvėsių, statinių trumpalaikiškumo požymių. Jokios senienų romantikos, jokios bėgančio laiko nostalgijos, nes laiko čia tiesiog nebėra, jis išnyko formos idealybėje. Viskas monumentalu, tobula, archetipiška, absoliutu, vientisa, užbaigta. Lyg visa tai būtų padaryta ne žmogaus rankos.

Senojo Pasaulio vaizdiniai dangoraižių papėdėje – bažnyčia, malūnas ir pan. – ir megalopolio konstrukcijos susijun-

gia lygiaverčių identiškų reikšmių erdvėje; viskas vienodai didinga ir archetipiška. Archaiškumo emblemos susilydo su modernybės monumentais, ir taip susidaro tobula mitologinė pradžios ir pabaigos vienovės struktūra, atsispindinti tūkstančiuose dangiškojo miesto paviršių bei briaunų. Istorinis laikas užsisklendžia idealioje rato geometrijoje, netekdamas paties istoriškumo požymių. Laikas ženklina kaitą, raidą, tapsmą ten, kur jis sutampa su organiškąja gamta bei kosminės medžiagos konkretybe. Pirmapradėje mitologinėje erdvėje tokių tapsmo substancijų dar nėra.

Kezio dangoraižių visatoje nėra gyvosios, augančios ir mirštančios gamtos, nėra vitalizmo ir su tuo susijusio gyvenimo spontaniškumo. Spontaniškumas čia – susikertantys kontūrai, linijos, atspindžiai, aukštojo voltažo įtampoje blyksinčios nežmogiškų prasmių iškrovos. Nesuvokiamos realybės blyksnyje – sakralumo ženklai, nes sakralumas ir yra tai, kas pranoksta istorinio laiko paradigmą su visa jos slegiančia istorinio dulėjimo našta. Ar Platono idėjų pasaulyje gali egzistuoti kokia ten bakūžė samanota? Lengviau įsivaizduoti jame tvyrančias tobulas geometrines „būstiškumo" idėjas, pačią buveinės formulę. Bakūžė tai tik tos buveinės formulės varganas atspindys, kurį naikina kintantis materialumas.

Nėra čia nei gyvybės, nei žmogaus, nei jo istorinių humanistinių reikšmių, priklausančių nuo mitologinio kosmoso atskilusiam kultūros pasauliui. Visi statiniai – ypač kai ilgiau į juos žiūri – atrodo lyg atsiradę ne istorijos lauko, o iš niekur, iš transcendencijos, kaip pačios amžinybės atsivėrimas. Tai absoliuti pradžia, mitologinis kosmosas, archetipinių pavidalų visata.

Ne tik laikas čia sustingęs, – ir erdvė atrodo nereali, efemeriška, kokia ir turėtų būti mitologinėje pasaulio pradžioje. Besidauginanti pati iš savęs, pati save spinduliuojanti daugiabriauniais pavidalais toji geometrinė erdvė yra lyg besubstancinė holografija, spinduliuojantis miražas, šventosios aureolės spektrograma. Pirmapradiškai homogeniškame pasaulyje nėra reikšmių hierachijos, vertybinių prioritetų, visą šią metafizinę architektoniką organizuojančio centro. Tuo pačiu nėra gėrio ir blogio priešpriešos, tai būtis be vertybinės moralinės dimensijos,

pasaulis iki nuopolio. Vien tik estetinės formos triumfas, spindesys ir žaismas be idėjos diktatūros.

Tapsmo laikas yra daiktų judėjimo forma ir veikia kaip tuos daiktus deformuojanti jėga, kuri viską grąžina į primapradį niekį. Medžiagiškoji substancija vaduojasi iš pavidalų nelaisvės, o tie pavidalai, savo ruožtu, mėgina įveikti laiką kabindamiesi už medžiagiškumo, atgimdami pagal genetinio kodo algoritmus. Tačiau stiklo ir metalo paviršiai neatspindi nei gyvybės regeneracijos, nei apskritai gyvenimo ženklų; atrodo, kad net bakterijų čia negali būti, o jei egzistuoja koks virusas – tai tik kompiuterinis.

Kezio *Cityscapes II* – naujo pasaulio pradžia, technologinė ir postmoderniškoji mitologija. Laikrodžiai čia dar nepavirto glebiais placentos gabalais – jie dar iš viso nepradėjo judėti. Nes čia dar nėra nei gimimo, nei mirties. Ir pasaulio atsiradimas čia pažymėtas dūžtančių formų stikliniu spindesiu. Metafizinis gimimas iš stiklinio inkubatoriaus, kuris, atrodo, metaliniais rėmais sukaustė gyvybės jėgą. Žiūrint į geometrinių formų tobulybę norisi paimti plaktuką. Ar ne tokia reali megalopolio žmonių psichologinė reakcija, kylanti dėl technologinės prabangos, įsiforminusios metafizikos pertekliaus? Pakanka prisiminti amerikietiškų *action* filmų gausą su nepaliaujamu visokiausių konstrukcijų daužymu, laužymu, sprogdinimu, viso šios technikos visatos naikinimu. Ir kaip pozityvi atsvara, imanti keisti net pasakišką plieninio antžmogio triuškintojo vaizdinį – pirmapradiškai naivaus, primityvaus bei debiliško žmogaus ryškėjantis idealas, bukaprotiško gerumo ilgesys. Infantiliškas herojus, besifermentuojantis masinės kultūros terpėje maždaug nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios. Pasijusti laimingu debilu žaismingoje visokių mažumų, periferinių kultūrų bei subkultūrų terpėje, būti tokiu kaip visi, ir dar daugiau nei visi? Bet tai jau ne Algimanto vizijų tema, nes naujasis nulinis herojus populiuojasi, dauginasi kažkur tų dangiškųjų statinių papėdėje, ir metafiziškai estetiška objektyvo akis jo tiesiog nefiksuoja.

A. Kezys įspūdingų konstrukcijų pasaulyje tarytum ieško jaukių žmogiškojo buvimo erdvių, kurios turėtų paliudyti žmogaus dvasios unikalumą ir nelygstamą vertę. Tačiau archi-

tektūrinių formų monumentalumas bei funkcionalistinė tobulybė niveliuoja gyvenimo individualias reikšmes, ištrina žmogiškumo ženklus. Antai 110, 111 ir 115 foto paveiksluose išnyra tarytum ir gyvas žmogus. Tačiau merginos portretas, ilgesingų akių žvilgsnis čia – lyg bekūnė šmėkla, užklydęs sapnas, prisiminimas iš Senojo Pasaulio. It aukščiau paminėtas šv. Mergelės apsireiškimas, tačiau šios būtybės liūdnas intymumas nesiderina su šalta idealiųjų paviršių architektonika. Tai lyg žmogiškoji inkliuzija spindulinguose stiklo bokštų tūriuose.

Visgi didmiesčio erdvės A. Keziui nėra savitikslis estetinio gėrėjimosi ar formos efektingumo dalykas. Šiame albume už miražinės architektūros spindesio galima susekti nuolatines menininko temas bei problemas – žmogaus egzistencijos ir pasaulio paslapties meditacijas, išliekančiųjų vertybių ieškojimą, mėginimą suteikti pasauliui žmogiškąjį matmenį. Ir šis matmuo būtent turi atsiverti individualios dvasios reikšmėmis.

Regimantas Tamošaitis

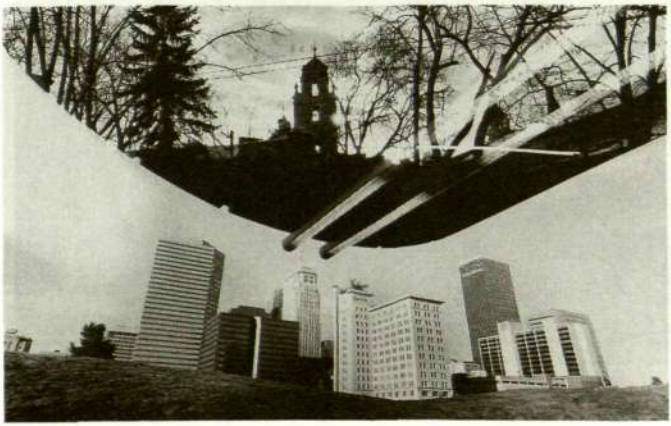

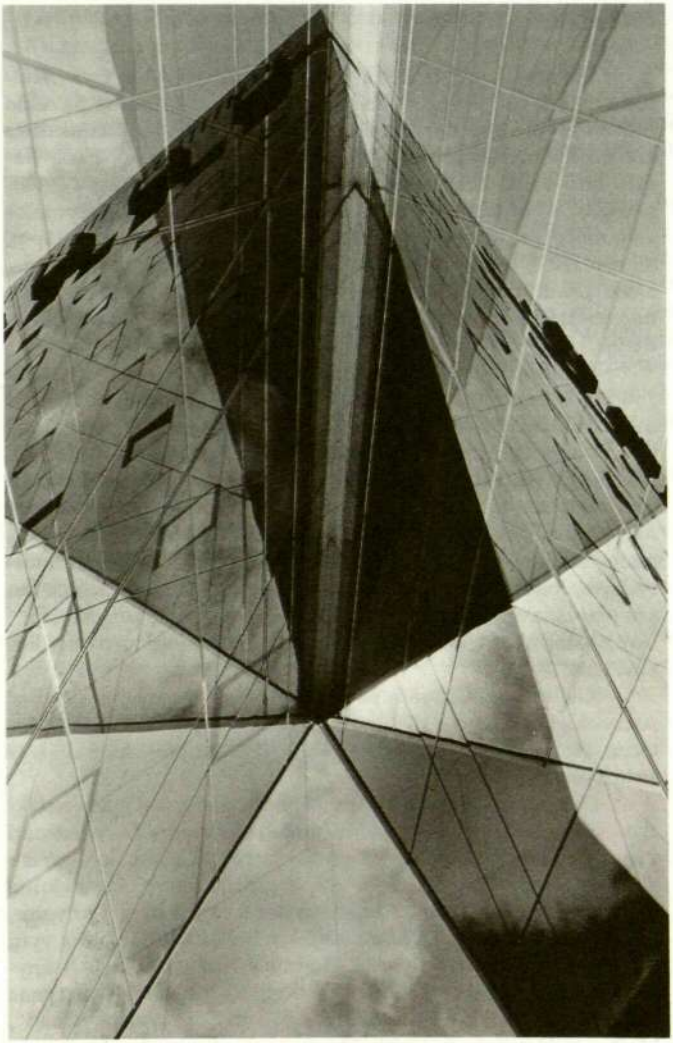

PRAEITIES ARUODAS

Per trejus metus, 1994-1996, Vilniuje išleistos trys „Kultūros paminklų" knygos. Jas išleido Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras per savą „Savasties" leidyklą. Redakcinės kolegijos pirmininku pasirašo Vitas Karčiauskas, o kolegijoje įrašyti, tarp kelių kitų, tokie savo sričių autoritetai, kaip N. Kitkauskas, V. Milius, A. Tautavičius, A. Tyla. Knygos pažymėtos kaip mokslinių straipsnių rinkinys. Pirmoji knyga – 160 puslapių, antroji (1995 m.) – 172 p., trečioji – 210 puslapių. Iliustruota. Šiose „Kultūros paminklų" knygose paskelbtos kelios reikšmingos studijos. Ateityje jos turbūt bus atskirų veikalų sudėtinės dalys.

Iliustracijų ir šaltinių gausa išsiskiria Algės Jankevičienės „Sūduvos medinių bažnyčių architektūra" ir „XVIII a. Žemaitijos medinių bažnyčių architektūra". Mūsų apžvalgoje negalint detaliau panagrinėti atskirų autorių, nors tiek pažymėtina: A. Jankevičienės studija turi bažnyčių planus, pjūvius ir naujas fotografijas. Kitas jau seniai žinomas daugelio knygų autorius yra Algimantas Miškinis. Jo studijos „Lazdijų istorinės urbanistikos raidos kai kurie bruožai" ir „Luokės miestelio istorinės urbanistinės raidos iki 1940 metų svarbiausieji bruožai". Autorius jau yra suplanavęs kelių tomų „Lietuvos urbanistikos istoriją". Naujausioji A. Miškinio knyga yra „Užnemunės urbanistikos paveldas".

Kiekviena „Kultūros paminklų" knyga turi šiuos skyrius: Archeologija (iš viso – 13 autorių per tris knygas), Istorija (11 autorių), Architektūra (11 autorių), Dailė (17 autoriai), Aktualijos (9 autoriai).

Daug autorių dar nežinomų, atrodo, jaunų. Tai geras redakcijos sprendimas: suteikti progą pradedantiesiems. Suregistruoti visus straipsnius būtų bibliografo darbas. Tačiau, kad mūsų apžvalgos skaitytojas maždaug suvoktų, apie ką rašoma „Kultūros paminkluose", suminėsiu dar 8 straipsnius. I knygoje: Algirdas Girininkas, „Chtoniškieji simboliai formuojantis rytų baltų kultūrai"; Jonas Genys, „Herbiniai Biržų kokliai". II knygoje: Saulius Sarcevičius, „Vaitkuškio rūmai", Martynas Purvinas ir Marija Purvinienė, „Klaipėdos krašto rūmai", Martynas Purvinas ir Marija Purvinienė, „Klaipėdos krašto architektūros paveldo tyrimai"; Marija Matuškaitė, „Seniausioji

Lietuvoje gotikinė skulptūra" (Laukžemės bažnytėlės Madona iš XV amžiaus pradžios). III knygoje: Marija Rupeikienė „Sinagogos Lietuvos urbanistiniame kraštovaizdyje"; Vytautas Levandauskas, „Klasicizmo ir romantizmo sąveika Lietuvos architektūroje". Paskutinioji knyga užbaigta Vacio Miliaus nekrologu Norbertui Vėliui – „Etninės kultūros tyrinėtojas". Beje, II ir III knygos leidėjas įrašytas trumpiau: Kultūros paveldo centras.

„Kultūros paminklų" knygų vardas nevisai atitinka jų turinį. Ne viskas, apie ką rašoma, turi paminklinę vertę. Pavyzdžiui, yra keli straipsniai apie senų paprastų monetų, radinius, kurios buvo kasdienos reikmenys, kaip diržas, ar peilis, ar kirvis, Tai ne paminklai. Tik ypatingos monetos gali turėti paminklinę vertę. Ar kiekviena, kad ir sena, medinė bažnytėlė yra architektūros paminklas? Ir kultūros sąvoka mūsų nagrinėtose knygose gal kiek per daug išplėsta. Juk ne kiekvienas senas daiktas yra kultūrinės kokybės. Kai kurie senosios buities daiktai liudija ne kultūros pažangą, o jos trūkumą, pavyzdžiui, dideli mediniai ar moliniai dubenys, iš kurių srėbdavo visi susėdę. Arba pirkelė be krosnies, be grindų.

Tarp kitko: Lietuvos spaudoje atsirado naujadaras – žodis: paminklostulpis. Tai gal sulauksim tokių nereikalingų žodžių kaip paminklalentė, paminklonamis? Persistengta.

Jurgis Gimbutas

METMENIMS **aukojo:**

1,000 dol.

LIETUVIŲ FONDAS

100 dol.

a.a. Vytauto Kavolio atminimui

Birutė Ciplijauskaitė

100 dol.

Šarūnas Lazdinis

60 dol.

Austė Pečiūraitė

50 dol.

S.S. Slavickai

Elena ir Stasys Barai

J. Vidmantas

Eugenia Pakulis

Redaguoja: Violeta Kelertienė, Rimvydas Šilbajoris
Department of Slavic & Baltic Languages & Literatures (m/c 306)
1610 University Hall,
University of Illinois at Chicago
601 South Morgan
Chicago, Illinois 60607-7112

Redakcijos bendradarbiai: Egidijus Aleksandravičius, Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Danas Lapkus

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Ilona Čiužauskaitė, Marija Paškevičienė, Lakštuonė Vėžienė, Aušra Veličkaitė, Vytautas Vepštas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
1997, Nr.72